

1. GİRİŞ

1. 1. Tralleis'in Tarihi Coğrafyası

Tralleis Antik Kenti, Aydın İlinin kuzeyinde yer alan Messogis-Kestane Dağlarının güney yamacındaki, trapez biçimli geniş ve yüksek bir plato üzerine kurulmuştur¹. Kuzeyde, doğu-batı yönünde uzanan Messogis-Kestane Dağları ve güneyde Menderes Nehrinin suladığı verimli tarım toprakları ile Menderes Ovası, araziye yerleşim için elverişli bir coğrafi konum sunar. Antik kent, Messogis Dağlarının çizdiği doğal savunma seti ile güçlenmiş ve güneyindeki geniş ovayı kontrolü altına almıştır². Komşu kent Nysa'da uzun süre retorik dersleri alan Strabon, Tralleis'in, Menderes Nehri kuzey güzergahı boyunca uzanan ünlü Smyrna-Ephesos-Magnesia-Nysa ve Laodikeia ana yolu üzerinde, Magnesia'ya 140 stadien=26 km, Ephesos'a ise 260 stadien=48 km uzaklıkta bulunduğunu ve ayrıca Marsyas (Çine) Vadisi'nin son bulduğu noktanın karşısında kurulmuş olduğunu açıkça ifade etmektedir³. Menderes Havza'sı boyunca uzanan ve Anadolu içlerine kadar ulaşımı sağlayan ana yolu kent, hem askeri hem de ticari yönden güvence altında tutmuştur⁴.

Tralleis, su gereksinimini kuzeyindeki Messogis Dağı'ndan kaynağını alan büyük-küçük pek çok dereyi bünyesinde toplayan İkizdere, Kemer Deresi ve Tabakhane Çayı'ndan sağlamıştır⁵. Akropolün eteğinden geçen Eudon (Tabakhane) Nehri'ne kentin içinden geçen Thebaites olarak adlandırılan bir başka su kaynağının katılmış olduğu görülür. Birleşmiş akarsular, kentin yaklaşık yedi mil aşağısında yer alan Menderes ana nehrine bağlanırlar⁶.

¹ Strabon, Geographika, XIV, 647; Rayet-Thomas, Milet, 45.

² Dinç, Tralleis, 206.

³ Özgan, TralleisHey, 5.

⁴ Dinç, Tralleis, 206.

⁵ Dinç, Tralleis, 206.

⁶ BMCLydia, cxxxiii, cxxxiv.

Tralleis, uygun iklim koşulları, doğal savunması, merkezi Menderes Ovasının konumu ve verimli toprakları nedeniyle önemli etkinliklerin ticari merkezi⁷ ve dolayısıyla antik çağın güçlü kentlerinden biri olmuştur⁸. Strabon, Tralleis'in Ephesos, Smyrna ve Cyzicus kentleri ile aynı düzeyde önemli ve zengin olduğunu ifade eder⁹.

Menderes Nehrinin veya Messogis Dağının doğal sınır kabul edilmesi nedeniyle Antik kaynaklarda Tralleis'in, zaman zaman Caria, zaman zaman da Lydia Bölgesi içinde yer aldığı belirtilmektedir¹⁰.

Kentin, mitolojik rivayetler yanı sıra, Trakyalı Trallianlar¹¹ ve Argiveler tarafından Dor göçleri sonrasında kurulmuş olduğu ifade edilir¹². Her iki koloni yerleşimi de olasılıktır, birincisi yaygın olarak kabul görmüş bir etimolojinin sonucu, diğeri ise kentin gösterişidir¹³. Tralleis adı ilk kez Xenophon'un Anabasis¹⁴ ve Hellenica'sında¹⁵ Tralli olarak geçmektedir. Xenophon tarafından iki kez bahsedilen Tralleis isminin Avrupa'yla bağlantılı ilginç bir kanıtı vardır. Ramsay, Hellespontos'u geçen savaşçı bir grup olduğunu belirtir ve bu savaşçı topluluğun Mysia, Lydia, Phrygia, Caria ve Lycia bölgelerine bağlı nüfus içinde yönetici sınıf olarak yerleştiğine inanır¹⁶.

Tralleis'in daha sonraki yüzyıllarda gelişmesi ve ün yapması üzerine, hakkında araştırmalar yapıldığı ve kitaplar yazıldığı bilinmektedir. Tralleis'in tarihi, antik çağda Afrodiasias'lı Apollonios ve Koptos'lu Christodoros tarafından iki kez

⁷ Şimdiki Aydın Şehri bölgenin, en önemli yerlerinden biridir. Tekstilde olduğu gibi iç piyasanın ana maddelerinin geçtiği, çarşı ve pazarları geniş, çok büyük bir merkezdir. Texier, KüçükAsya, 101.

⁸ BMCLydia, cxxxiv.

⁹ Strabon, Geographika, XIV, 649.

¹⁰ Dinç, Tralleis, 208.

¹¹ Tralleis'in, Argos'tan ayrılan karışık bir topluluk ile, Thrake veya Illyria'dan gelen Trallialılar tarafından kurulduğuna inanılır. Bu söylenceler tarihsel veriler ile desteklenirse, kent adının barbar kökenden geldiği ortaya çıkacaktır. Bean, Caria, 248.

¹² Jones, EastRmProvince, 30.

¹³ Jones, EastRmProvince, 30.

¹⁴ Xenophon, Anabasis, I,4,8.

¹⁵ Xenophon, Hellenika, III,12,19.

¹⁶ Ramsay, AsiaMinor, 112.

yazılmıştır. İmparator Anastasias'ın çağdaşı bir ozan ve manzum halinde yazılmış birçok tarih kitabının yazarı Christodoros'un eserlerinin birinden Suidas, *Patria Tralleon* olarak söz eder. Eserden yalnızca mitolojik kişiliklere ilişkin üç mısra kalmıştır. Apollonios'un eserinin başlığı yine Suidas'a göre, *Peri Tralleon'idi*. Tralleis'e ilişkin kitaptan kalan, yalnızca başlığı olmuştur¹⁷.

Tarihsel gelişim süreci içerisinde farklı isimlerle anılan kentin asıl adı Tralleis'tir. Traleis ya da Trallis biçimleri basit yazım hataları olarak kabul edilir¹⁸. Tralleis ismi paralı askerlerin bir grubuna işaret eder ve savaşçılar anlamına gelen Thrak kökenli bir kelime olarak açıklanır¹⁹. Bununla birlikte, Bergama Kralları ordusunun; süvari, piyade ve *τραλαεις* olmak üzere üçe ayrıldığını gösteren Eumenes I (M. Ö. 263-241) egemenliğine tarihlendirilen bir yazıt mevcuttur²⁰. Kelimenin, bir destan kişinin ya da bir kralın adından türemiş olmadığı belirtilir²¹.

Tarihin çeşitli dönemlerinde kent, farklı isimler taşıdı ama hiçbiri uzun zaman boyunca kendini benimsettiremedi. Tralleis, Seleukoslar döneminde art arda Seleukeia ve Antiocheia olarak adlandırıldı. M.Ö. 26'daki bir depremde zarar gören kent, Augustus tarafından yeniden imar edilmesinden sonra Caisaria adını aldı ve bunu bir yüzyıldan fazla süre korudu. Yazarlarca hepsinin en eskisi olarak belirtilen ve kuşkulu görülen birçok diğer ad arasında Charax vardır²². Kente verilmiş olduğu

¹⁷ Rayet-Thomas, Tralleis, 23.

¹⁸ Rayet-Thomas, Tralleis, 23.

¹⁹ Ramsay, AsiaMinor, 112.

²⁰ Ramsay, Asia Minor, 112.

²¹ Tralleis adı, ilk kez, Xenophon'un yapıtı Anabasis'te, M.Ö. 401 yılının olaylarını anlatan bölümde anılıyor. Böylece, kent tarihçesinin en azından M.Ö. 5. yüzyıla uzandığı kesinlikle bilinir. Umar, bu kadar eski bir Lydia kentinin adının Hellen veya Thrak kökenli olamayacağını, yüksek bir olasılıkla, Tralla ya da Traoulla gibi bir şeyken, Hellen ağzında, Hellenleşmiş bir sözcüğe benzetildiğini ve Tralleis'e dönüştüğünü ifade eder. Erkek, koca anlamına gelen ve özellikle Ana Tanrıçanın erkeği baş tanrıyı anlatan Adra/Atra adıyla bağlantılı olduğunu belirtir. Hellenlerin, özellikle de Xenophon'un bu tür değiştiriciliğinin pek çok örneği olması gerekçe olarak sunulur. Umar, Xenophon'un, M.Ö. 401 yılında ancak ve ancak Anadolu kökenli adlar taşıyabilecek olan nice yerin adını Hellen ağzına uydurulmuş biçimiyle aktardığını belirtir. Sonuç olarak, Umar Hellen ağzında Tralleis (Tralla Halkı) biçimine bürünmüş adların Otrala (Otra-la, Odra/Otra'cık)'dan bozulmuş olabileceği kanısındadır. B. Umar, Lydia, (İzmir 1981), 33; B. Umar, Lydia, Yenilenmiş ve Genişletilmiş II. Basım (İzmir 1989) 86.

²² Rayet-Thomas, Tralleis, 23.

kabul edilen isimlerden bazıları, görünüşte Antheia ve Erymna²³ gibi sıfatlardır²⁴. Diğer bir isim Larissa, genellikle, Tralleis'te Zeus'a verilen Larasios unvanından kaynaklı bir karışıklığa sebep olur. Bu unvan bazen Larissaios ile karıştırılır yani eski bir isim Larissa'yı akla getirir, fakat yazıtlar ve sikkeler doğru formu verir. Strabon, Tralleis'in üstündeki dağlarda yer alan bir Larisa Köyünün, bu unvana kaynaklık ettiğini ifade eder. Kelimenin doğru yazımı Larasa olmalıdır.²⁵

Perslerin Lydia Krallığı'na son vermesinden (M.Ö. 546) sonra kent ve çevresinin yönetimi Persli Satrapların idaresi altına girmiştir²⁶. Bu şekilde, Küçük Asya'daki Pers egemenliğinin merkezlerinden biri olmasına karşın Tralleis, bu dönemden itibaren, komşuları Menderes Magnesia'sı ve Ephesos'un aracılığı ile Grek etkisine maruz kalmıştır. M.Ö. 5-4. yy. boyunca Caria ve Lydia'nın büyük kentleri çok çabuk Hellenleşti ise de, geleneklerde ve özellikle inanışlarda eski uygarlığın canlı izleri devam etmiş ancak siyasal kurumlar, mimarlık ve sanat akımları tamamen Grekleşmiştir²⁷. Grek kültürünü benimsemiş olan Tralleis, Büyük İskender'in M.Ö.334 yılında Anadolu'ya girişi ile, diğer birçok Anadolu kenti gibi, gönüllü olarak Makedonyalılar hakimiyetine girmiştir. B. İskender'in ölümünden sonra uzun, acımasız ve bıktırıcı olan Diadochlar mücadelelerinde diğer kentler gibi, Tralleis'te sık sık el değiştirmiş ve büyük zararlar görmüştür²⁸. Nihayet M.Ö. 281 yılında Kurupedion savaşı ile son bulan Diadochlar mücadelesi ve son Diadoch'unda ölümünden sonra, Tralleis uzun müddet için Seleukoslar Krallığına bağlanmıştır²⁹.

M.Ö. 3. yüzyılın ortalarından hemen önce ve belki de Kral II. Seleukos zamanında Seleukeia adını alan kentin daha sonraları bir ara Antiocheia apo

²³ Texier, KüçükAsya, 98.

²⁴ Tralleis topraklarının göz alıcı güzelliğini ve verimliliğini anımsatan basit şiirsel sıfatlardı. Erymna adı da, yine bir sıfattı ve kentin üzerinde kurulduğu konumun gücünü gösteriyordu. Rayet-Thomas, Tralleis, 24.

²⁵ Ramsay, AsiaMinor, 112.

²⁶ Önce Genç Kyros'a bağlı Pers Satraplığı hakimiyetindedir, sonra da yine Perslere bağlı Caria Satraplığına bağlı bulunuyordu. Xenophon, Anabasis IV, 8.

²⁷ Rayet-Thomas, Tralleis, 26.

²⁸ Özgan, TralleisHey, 6.

²⁹ Sık sık el değiştiren şehir, bazen Asandros, bazen Antigonos ve bazen da Lysimachos'un hakimiyetine girmiştir. Özgan, TralleisHey, 6; BMCLydia, cxxxiv.

Meandro olarak isimlendirildiği ileri sürülmekte ise de bu henüz kesinlik kazanmamıştır³⁰. Seleukeia ismi, M.Ö. 3. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilen yazıtlar ve sikkelerle doğrulanır. Her iki isimde Seleukos egemenliğinin sona ermesiyle doğrudan kullanılabilirliğini kaybetmiştir³¹. M.Ö. 4. yüzyıl başlarından itibaren Batı Anadolu'nun önemli kentleriyle sürekli ilişki içinde olan Tralleis, özellikle Seleukoslar Döneminde iyice gelişmiş, zenginleşmiş ve Grek kültürünü yaşatan önemli bir merkez olmuştur. Özellikle Milet ile sıkı ilişkiler kuran Tralleis, bir ara M.Ö. 210 yılları civarında sürdürülen Milet-Magnesia savaşlarında sürekli ve güçlü bir biçimde Milet'i desteklemiştir. Kent, M.Ö. 190 yıllarına kadar Seleukos Hanedanlığına bağlı kalmıştır. M.Ö. 190 yılında Seleukos Kralı III. Antiochos'un Bergamalılar ve onların müttefiki Romalılara karşı Spylos Magnesia'sı yakınında başlattığı ünlü savaşta, Tralleisliler de geniş olanaklarıyla bağlı oldukları III. Antiochos'u desteklemişlerdir. Bu savaşları kaybeden Seleukoslar M.Ö. 188'de yapılan Apameia Barışı ile Torosların güneyine çekilmek zorunda kalmışlardır. Savaşın kaybedilmesinden hemen sonra Tralleisliler Romalı lider L. Scipio'ya gidip Roma egemenliğine girmek istediklerini bildirmişlerdir. Bergama Krallığını çok iyi destekleyen Romalılar ile Bergamalılar arasındaki özel ikili antlaşmalar ile Romalıların istekleri doğrultusunda Milet, Khios ve Kolophon gibi yöreler ve kentler serbest bırakılırken, Tralleis, Ephesos ve Telmessos gibi şehirlerde Romalılar tarafından II. Eumenes yönetimindeki Bergama Krallığına hediye edilmişlerdir. Seleukoslar'dan kazanılan bu kentlere Bergama Krallığı daha iyimser bir politika yürütmüş, vergilerden muaf tuttıkları gibi, ayrıca her hususta yeterince desteklemişlerdir³².

Tralleis'in bu dönemde ne kadar zengin bir toplum olduğunu, 3. yüzyıl ve 2. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen önemli yapılar kanıtlar. Antik kaynaklarda, yazıtlar ve sikkelerde pek çok anıtsal yapının varlığından söz edilmektedir. Zeus Larasios³³,

³⁰ Özgan, TralleisHey, 6.

³¹ Jones, EastRmProvince, 44.

³² Özgan, TralleisHey, 6.

³³ Kentin yaklaşık birkaç mil üstünde, Messogis yamaçları üzerindeki Larasa köyü, tanrının tapınağının Tralleis kentinin baş tanrısı olan, Zeus Larasios'un çok eski bir kökeni olabilirdi ve tanrı sikkeler üzerinde sıklıkla tekrarlanırdı. BMCLydia, cxxxiv.

Nike, Dionysos³⁴, Asklepios³⁵ adına yapılmış tapınaklar, Dor düzeninde sütunlara sahip koridor, agora, Pergamon Krallarına ait Kiremit Saray³⁶, gymnasium³⁷ önemli yapılarıdır. Her alanda en parlak dönemini yaşamış kent, Anadolu'nun en değerli heykeltıraşlık örneklerini vermiştir. Tralleis, iki ünlü heykeltıraş Apollonios ve Tauriscos'u bu dönemde yurttaşları arasında görmüştür. Tralleisliler aynı dönemde ekonomilerinin de zirvede olduğunu gösteren çok iyi nitelikli ve kıymetli *kistophorları* da darp etmeye başlamışlardır³⁸.

Attalos III Philometer'in ölümünden sonra, tüm Asya kentleri gibi Tralleis içinde, büyük felaketler dönemi başlar³⁹. M.Ö. 133'te Attalos'un ölümüyle vasiyetinin koşullarına göre Pergamon Krallığı'nın tamamı ve dolayısıyla Tralleis, Roma Cumhuriyetine geçmiştir⁴⁰. Çıkan ayaklanmalarda, Roma tarafından Aristonikos'u (M.Ö. 129-126) destekledikleri gerekçesiyle kentte, ceza olarak *kistophor* basımı yasaklanmış ve ayrıca kent vergiye bağlanmıştır⁴¹.

Roma'ya bağlandıktan sonra yüksek kültür faaliyet ve verimliliğini yürütemeyen Tralleis, M.Ö. 89 yılında Pontus Kralı VI. Mithridates Eupator'un Anadolu'da gerçekleştirdiği ayaklanmaya katılmıştır. Mithridates Savaşlarından diğer birçok kent gibi, Tralleis'de zarar görmüştür. Kendisini Hellenlerin kurtarıcısı ve hatta ikinci B. İskender olarak gören Mithridates Eupator, Anadolu'daki Roma hakimiyetine son vermek isteği ile başlattığı bu savaşlarda propagandasına inanan kentler tarafından desteklenmiştir. Bu kentler arasında yer alan Tralleis'te, Roma yanlıları Konkordia⁴² Tapınağında acımasızca katledilmişlerdir⁴³. Ayaklanma

³⁴ Rayet-Thomas, Milet, 47.

³⁵ Vitruvius, De Architectura, VII,12.

³⁶ Tralleis'te, Roma Döneminde şehir rahibinin görev yeri olarak kullanılan Pergamon Krallarının biri tarafından inşa edilen bir saray vardır. BMCLydia, cxxxv; Vitruvius, De Architectura, II, 8-9; Plinius, XXXV, 17, 2.

³⁷ Vitruvius, De Architectura, II, 8-9.

³⁸ Rayet-Thomas, Tralleis, 28.

³⁹ Rayet-Thomas, Tralleis, 30.

⁴⁰ BMCLydia, cxxxvi; W. Ruge, "Tralleis", Realen Encyclopedie Altertum Waswissenchaft 2 VI A, (1937), 2092-2128.

⁴¹ Özgan, TralleisHey, 7.

⁴² Rayet-Thomas, Milet, 54.

⁴³ Özgan, TralleisHey, 7.

Mithridates tarafından M.Ö. 85'de⁴⁴ Asya eyaletini Romalılara bırakan bir barış antlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmıştır. Ayaklanmaya karışmış insanları öldürmekle yetinmeyen Sulla, tüm eyalete, seferi sırasında yaptığı harcamaları ve beş yıllık verginin hemen ödenmesini koşul olarak getirmiştir⁴⁵.

Tralleis tekrar toparlanmaya ve M.Ö. 58 yılından itibaren Ephesos, Pergamon ve Laodekia kentleri gibi yeniden *kistophor* bastırmaya başlamıştır⁴⁶. Pompeius, Caesar ve M. Antonius dönemlerinde tekrar gelişen Tralleis'in önemli bir kent oluşunda aslen Nysalı olan Pythodoros çok önemli rol oynamıştır. Gerçekten Pythodoros yalnızca 2000 talentlik büyük servetin sahibi değil, aynı zamanda Pompeius'un en açık dostlarından biri olarak Roma'da tanınıyor olmalıydı. Romalıları seven ve onları maddi yönden sürekli destekleyen bir kişi olarak, M. Antonius'la da sıkı arkadaşlıklar kurmuş ve hatta M. Antonius'un büyük kızı Antonia ile de evlenmiştir⁴⁷. Cumhuriyet döneminde iyice gelişen ve ün yapan Tralleis Çiçero ve Strabon'un da sözünü ettiği gibi, zengin, kültürlü ve değerli çok sayıdaki insanın yaşadığı bir kent olmuştur.

M.Ö. 27 yılında, eyaletlerin paylaşılması sonucu Asya senatoya bırakılır; bu dönemden itibaren, bir idare amirinin yardımcılığında consul yetkisindeki bir vali tarafından yönetilir. İmparator Augustus döneminde, M.Ö. 27-24 yılları arasında yaşanan büyük depremde birçok kent gibi Tralleis'de tahrip olmuş ve büyük zararlar görmüştür. Agathias'ın anlattığına göre, asıl vatanının böyle alt üst olacak kadar yıkılmasından etkilenen Cheremon adında bir köylü, Cantabrelere bir sefer yapmakla uğraşan imparatoru gidip bularak şehrin yeniden kurulmasını istemiş ve bu imparatorun kabul etmesiyle sonuçlanmıştır⁴⁸. Augustus'un yardımları ile tekrar imar edilen kent, imparatoru onurlandırmak için Caiseria ismini benimsemiş, bu dönemden itibaren, Nero egemenliğine kadar Tralleis Sikkeleri üzerine⁴⁹ İmparator

⁴⁴ Dinç, Tralleis, 210.

⁴⁵ Rayet-Thomas, Tralleis, 32.

⁴⁶ Özgan, TralleisHey, 8.

⁴⁷ Rayet-Thomas, Tralleis, 40.

⁴⁸ Texier, KüçükAsya, 100.

⁴⁹ BMCLydia, cxI, cxIi.

portresi olsun ya da olmasın kent ismi ΚΑΙΣΑΡΕΩΝ şeklinde kaydedilmiştir. Tiberius döneminde de imar ve onarım faaliyetlerine devam edilmiş ve imparator Caligula ve Cladius döneminde en güzel orijinal ve kopya heykeltıraşlık eserleri verilmiştir. Tralleis'in Flaviuslar ve sonraki dönemleri hakkında sikkeler ve yazıtlar dışında pek fazla bilgimiz yoktur⁵⁰.

Tralleis, Bizans İmparatorluğu döneminde Anadolu patriğine bağlı olarak yönetilmiş ve 1280'de Andronikos Palaiologos II tarafından yeniden kurulmuştur⁵¹. İmparator Andronikos, bu şehrin yerinden etkilenecek, tekrar kurulmasına ve dağılan sakinlerinin geri getirilmesine karar vermişti. İşçilerin kazı sırasında buldukları bir kitabede, şehrin tekrar kuruluşuna gözlemcilik yapan yeni kurucunun ömrünün uzun olması dilekleri yazılıdır⁵².

Aydın ve çevresinde M.S. 11. yüzyıldan itibaren Türklerin varlığı görülmüştür⁵³. Tralleis kenti, İstanbul'un zayıf imparatorları tarafından savunulmayarak Aydın Emiri tarafından ele geçirilmiştir. Emir kenti, Konya sultanından mülk olarak almış ve kendi adıyla adlandırmıştır⁵⁴. 13. yüzyılda Aydın Oğulları Beyliği'nin yönetimine giren kent, Tralleis'in bulunduğu tepeden, güneyindeki az eğimli alanlara inmiş ve Güzelhisar olarak anılmaya başlanmıştır⁵⁵.

⁵⁰ Özgan, TralleisHey, 8.

⁵¹ Dinç, Tralleis, 211.

⁵² Texier, KüçükAsya , 100.

⁵³ Dinç, Tralleis, 211.

⁵⁴ Texier, KüçükAsya , 100.

⁵⁵ Dinç, Tralleis, 211.

1. 2. Araştırma Tarihi

Kentteki ilk araştırmalar XIX. yüzyılda batılı gezginler tarafından gerçekleştirilmiştir. Gezinler, eski Tralleis kalıntılarını tespit etmeyi denediklerinde, mesafe çizelgelerinin düzensiz olmasından dolayı, büyük zorluklar içinde kalmışlar ve Güzelhisar'a, Menderes'in ve Nysa'nın Magnesia'sı adlarını vermiřlerdir⁵⁶. İlk gezginlerden, özellikle Pococke, kente ait kalıntılarda Tralleis adını içeren bazı kitabeler bulmuş ancak dikkat etmemiřtir⁵⁷. Kenti ziyaret eden Ch. Texier, buradaki duvar kalıntılarının taş ocağı olarak kullanıldığını ve ören yerinin bu şekilde tahribe maruz kaldığını belirtmiştir. Tiyatro yakınlarında taş çıkartma çalışmaları sırasında Karyatit Heykeli bulunmuş ve heykel tanımlanarak tiyatroya ait olabileceği belirtilmiştir. Kısa bir süre sonra kente uğrayan Fellows, Aydın'daki yapılarda çok miktarda antik malzemenin kullanıldığına işaret etmiştir. Bugün hala ayakta duran ve halk tarafından üç gözler olarak adlandırılan büyük üç kemerli yapı kalıntısının bir saray ya da gymnasium'a ait olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca derebeyi olan Tahir Paşa'yı ziyaret ederek, Tralleis heykeltıraşlığının nitelikli eserlerini görmüřtür⁵⁸.

Tralleis hakkında en ayrıntılı araştırmayı yapanlar O. Rayet ve A. Thomas'tır. Araştırmaları, Tralleis'in tarihini ve Tralleis hakkındaki bütün antik literatürü kapsamaktadır⁵⁹. Ören yerinde gereğinden çok tuğla ve tuğla parçaları tespit eden bu araştırmacılar o zamana kadar izi bile kalmamış olan şehir surlarının büyük bir olasılıkla tuğla ve kerpiçten yapılmış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca Tiyatro ve Agaro'ya dair saptamalarda bulunmuřlardır⁶⁰.

Tralleis'te ilk resmi kazılar; 1888 yılında von Kaufmann'ın başkanı bulunduğu Alman Orient-Comite'si üyelerinden C. Humann ve W. Dörpfeld tarafından yapılmıştır. Kazının başlama nedeni, daha önceleri bulunmuş olan

⁵⁶ Texier, KüçükAsya, 100.

⁵⁷ Texier, KüçükAsya, 101.

⁵⁸ Özgan, TralleisHey, 9.

⁵⁹ Özgan, TralleisHey, 9.

⁶⁰ Rayet-Thomas, Tralleis, 15,16,17,

kolossal Apollon başı, von Kaufmann'ın satın aldığı Knidos'lu Aphrodite'nin başının kopyası ve İzmir Evangelos okulunda bulunan normal ölçülerde giysili bir kadın yontusu olmuştur. Kazı çalışmaları, beş hafta süresince, önceleri tiyatro⁶¹ ve tiyatronun yakınında, daha doğrusu Apollon başının bulunduğu yerde ve Gymnasium'da sürdürülmüştür⁶².

1899 yılında yaşanan depremden sonra yıkılan cami ve mescitlerin onarılması için hükümet yetkililerinden gerekli izin alınarak, ören yerinden taş çıkartılmaya başlanmıştır. Hacı Halil Efendi adlı bir vatandaşın gözetimi altında, tiyatro yakınında çalışan taş işçileri, Tralleis'in en güzel yapıtlarından Karyatit, Epheb ve Nymphe yontularını ortaya çıkarmışlardır. Daha sonra İstanbul müzesi yetkilileri, Osman Hamdi Bey'in oğlu Halil Edhem Bey'i durumu incelemek ve gerekirse kazı yapmak için Tralleis'e göndermişlerdir⁶³.

Halil Edhem Bey tarafından 1902 ve 1903 yıllarında kazılar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda Stoa ve Stoa üzerine daha sonra yapılan Bazilika ile birkaç küçük yapı açığa çıkarılmıştır. 1920-1922'de Yunanlı G. Oikonomos, Batı Anadolu'daki bazı antik kentlerde kazılar yaparken aynı zamanda Tralleis heykellerini de yayımlamıştır⁶⁴.

1980 yılından sonra ise, Gymnasion alanında kalabalık işçi grupları ile zaman zaman izinli olarak define kazıları gerçekleştirilmiştir. Kentin taş ocağı gibi kullanılması, mermer üst yapı elemanlarının sökülerek kireç haline getirilmesi ve fırın yapmak amacıyla yapılardan tuğla sökülmesi gibi tahribe yönelik etkenlere bir

⁶¹ 1888'deki kazı sırasında, doruğun kuzey ucunda yer alan akropolün hemen aşağısındaki tiyatrodaki düzenlemeyle karşılaşmıştır. Orkestranın altında bir dehliz yer almaktadır. 2.14 m. derinliğindeki dehliz, orkestranın tam ortasında, doksan derecelik açılarla sağa ve sola dönmektedir. Ancak bu yer altı tünelinin başlangıcı ve sonu ortaya çıkarılamamıştır. 1946'da, bu ilginç düzenlemeyi geriye hiçbir şey kalmamıştır. Doğudaki kemerli girişe bitişik kavea uzantısından başka görülebilir tiyatro kalıntısı yoktur. Bean, Caria, 251.

⁶² Özgan, TralleisHey, 10.

⁶³ Dinç, Tralleis, 211.

⁶⁴ Özgan, TralleisHey, 12.

de uzun süreli define arama kazılarının eklenmesi Tralleis Antik Kentinde yıkımlara neden olmuştur⁶⁵.

Yüzyıla yakın bir unutulmuşluktan sonra, kentte 1994-1996 yıllarında gerçekleştirilen master planının devamında bilimsel başkanlığı Yrd. Doç. Dr. Rafet Dinç tarafından yürütülen sistemli arkeolojik kazılar 1996-2002 yılları boyunca kesintisiz devam etmiştir.

Özellikle Hellenistik Dönemde en az bir Bergama, Milet, Efes ve İzmir kadar geniş, zengin ve kültür alanında önemli bir isim yapmış olan Tralleis'in özgün heykeltıraşlık eserleri dünyanın çeşitli müze ve özel koleksiyonlarını süslemektedir⁶⁶.

⁶⁵ Dinç, Tralleis, 208.

⁶⁶ Özgan, TralleisHey, 12.

2. ROMA SİKKELERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Roma'nın geleneksel kuruluş tarihi M.Ö. 753'tür. İlk sikkelerini bu tarihten yaklaşık 450 yıl sonra, M.Ö. 3. yüzyılın başlarında basmıştır⁶⁷. Romalılar, başlangıçta tarımla geçinen bir köy toplumu oldukları için, yüzyıllar boyunca değiş tokuş sistemiyle gereksinimlerini karşılamışlar, bunun için de hayvanları kullanmışlardır. Latince'de; pecus (= hayvan) sözcüğünden türetilmiş pecunia'nın, para anlamında kullanılmış olması da ödeme aracı olarak hayvanların kullanıldığının bir kanıtıdır. Bunun yanı sıra M.Ö. 10. y.y.'dan itibaren, tartılmış ancak işlenmemiş ham bakır (*aes rude*), kullanılan bir diğer ödeme aracı olmuştur⁶⁸.

M.Ö.3. yüzyıl içinde, önce Yunanistan'daki Epiros'tan gelen Pyrrhos, daha sonra da Kartacalılar Roma için iki önemli sorun olmuştur. İlkinde Pyrrhos, İtalya'da bir başarı elde edemeyince yurduna dönmüştür; ikincisinde ise uzun süren savaşlardan sonra Roma, Kartacalıları yenilgiye uğratarak Batı Akdeniz'in egemeni olmuştur. Yaklaşık yüzyıllık bir süreyi kapsayan bu dönemde, *Aes Signatum* olarak isimlendirilen, 16x9 cm. boyutunda ve yaklaşık 1.5 kg. ağırlığındaki dikdörtgen bronz parçalar, Roma'nın alışverişte kullandığı sikke benzeri ilk ödeme aracı olmuştur. Bunlar dökme tekniğiyle yapılmış olup, üzerlerinde çeşitli tipler yer almaktadır. Bazı örneklerde ise ROMANOM (=Romalıların) yazısı vardır⁶⁹. Orta İtalya halkı, değiş tokuş sisteminden ve bakır külçelerin kullanımından sonraki aşamada *aes signatulari*⁷⁰ para olarak kullanmıştır. Eskiden, *aes signatum'un*, *aes rude* (ham bakır) ile sikke arasındaki geçiş döneminde kullanılmış olduğu kabul ediliyordu. Fakat, ileri teknikleri ve buluntularda ağır bakır paralarla ele geçmesi, bunların sikkenin yanı sıra para olarak kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir. Bazı araştırmacılar tarafından, bunların, zafer ile sonuçlanan savaşlardan sonra,

⁶⁷ Oysa İtalya'nın güneyindeki Grek koloni kentleri, M.Ö. 6.yüzyılın ikinci yarısında kendi sikkelerini basmaya başlamışlardı. Tekin, GrekRomSikk, 29.

⁶⁸ Baydur, RomSikk, 9.

⁶⁹ Tekin, GrekRomSikk, 29; Tekin, EsPar, 12.

⁷⁰ Baydur, RomSikk, 13.

askerlere armağan olarak verilmesi amacıyla özel olarak yaptırıldığı kabul edilmektedir. Örneğin fil-yaban domuzu tipli *aes signatum*'un, M.Ö. 275'deki Beneventum Savaşında, Roma'nın Pyrrhos'a karşı kazandığı zafere işaret ettiği düşünülmektedir. *Aes signatumların*, I. Kartaca Savaşının başlamasından sonra ortadan kalkmış olduğu ifade edilir⁷¹.

Romalılarda gerçek anlamda sikke olarak ise İtalya'nın güneyindeki Campania bölgesinde tedavülde bulunan ve bu nedenle *Romano-Campania* sikkeleri olarak anılan gümüş ve bronz sikkeler görülmektedir. Darp tekniğiyle basılan bu sikkeler, İtalya'nın güneyindeki Grek koloni kentlerinin sikkelerine çok benzemektedir; tek fark Roma'ya ait olanlarda önceleri ROMANO, daha sonraları ise ROMA yazısının yer almasıdır⁷². Bu sikkelerin 7.25 gr. olan ortalama ağırlıkları, giderek azalmış, I. Kartaca savaşı sırasında 6.55 gr.'a kadar düşmüştür.

Roma'da sikke basmak siyasi olaylara paralel olarak gelişmiş ve her yeni sikke askeri alanda kazanılan bir zaferin ardından basılmıştır⁷³. Dolayısıyla Roma sikke sisteminin gelişimi, Roma'nın askeri ve politik açıdan yayılışını yansıtır⁷⁴. Roma'nın Orta İtalya hakimiyetini kurduğu Samnit Savaşları sonunda M.Ö. 289'da basılan⁷⁵, Romanın ilk ağır bakır sikkesi olan ve döküm tekniğiyle basılan *aes gravelelerin* darbu M.Ö. 80 yılı dolaylarında son bulmuştur. Bu sikkelerde ön yüzde Janus'un çift yüzlü başı yer alır⁷⁶. Bu sikkeleri izleyen dönemde, M.Ö. 235 dolaylarında, *quadrigatus* olarak tanınan yeni bir tip gümüş sikke darp edilmeye başlanmıştır. Bunların birimleri didrahmi ve drahmiydi. Bu drahmiler öncekilerden

⁷¹ Baydur, RomSikk, 13, 14.

⁷² Tekin, GrekRomSikk, 29.

⁷³ Atlan, SidSikk, 18.

⁷⁴ Baydur, RomSikk, 15.

⁷⁵ N. Baydur, "Roma Sikkeleri", Arkeoloji ve Sanat dergisi, 3, (1987) 19-20; Başaran, ArkGirII, 136.

⁷⁶ Bu tanrı, bütün dünyaya egemen olmak isteyen Romalılar için büyük önem taşırdı. Roma'daki Janus Tapınağının kapıları açıldığı andan itibaren savaş başlar ve kapılar ancak savaşın bitiminde kapanırdı. Karwise, AnNümGir, 70.

hafifti⁷⁷. Adını arka yüzdeki dört atlı arabadan (quadriga) almıştır⁷⁸. Kesimde ROMA yazısıyla darphane belirtilmiştir⁷⁹.

M.Ö. 3. yüzyılın sonuna doğru çıkarılan basımlar, Roma'nın zaferlerini ortaya koymaktadır⁸⁰. II. Kartaca savaşının M.Ö. 211 yılından başlayarak Roma lehine dönmesiyle elde edilen ganimet ve vergiler sonucu, gümüş sikkede reform yapılmıştır. Roma egemenliği altındaki yerlerde yerel gümüş darpları yasaklanmış, Roma gümüşleri geçerli kılınmış, ancak yerel bakır darpları, imparatorluğun başlangıcına kadar sürmüştür. Roma'nın batıdaki etkisi daha da artmış ve neticede İtalya'daki otonom gümüş sikkeler son bulurken Kartaca'nın sikkelerinde de değişime neden olmuştur⁸¹. Roma didrahimleri giderek ağırlık yitirince, Romalılar yeni bir gümüş sikke; *victoriatu*s darbına başlamışlardır. Plinius'tan İtalya dışı ticarete kullanılmak üzere çıkartıldığını öğrendiğimiz *victoriatu*s, kısa bir süre tedavülde kalmıştır⁸². Bunlar, esas Roma gümüşü olan *denar*'ın 3/4 ağırlığında, 3.41 gr.'dır. Plinius'daki bir ifadeden *denar*ın parçası değil başlı başına bir birim olduğu anlaşılmaktadır⁸³. *Victoriatu*s darbu M.Ö. 2. yüzyılın içlerine kadar sürmüştür. Bu sikkelerde ön yüzde Jupiter başı, arka yüzde, bir askere silah veren Victoria, kesim kısmında ise "ROMA" yazısı yer almaktadır. II. Kartaca Savaşı sırasında, 213 yılından sonra darp edilen *victoriatu*s lar ile aynı yıllarda sürüme çıkarılan, Roma'nın en uzun süre tedavülde kalmış asıl gümüş sikkesi, Grekçe onluk anlamına gelen *denariustu*r⁸⁴. *Denarius*'un yarısı *quinarius*, çeyreği ise *sestertiu*s adını taşıyordu. Değer işaretleri ise *denariusta* X, *quinariusta* V, *sestertiusta* ise IIS idi. Her üçünde de ön yüzde Roma başı, arka yüzde atları üzerinde giden Dioskur Kardeşler yer alıyordu. *Denariustu*s lar üzerinde zamanla sikke basımından sorumlu yüksek devlet

⁷⁷ Baydur, RomSikk, 16.

⁷⁸ Tekin, GrekRomSikk, 30.

⁷⁹ Karwise, AnNümGir, 71.

⁸⁰ Karwise, AnNümGir, 70.

⁸¹ Carradice-Price, Hellen, 159.

⁸² Başaran, ArkGir II, 137.

⁸³ Baydur, RomSikk, 17.

⁸⁴ Grant, RImpMoney, 259; Atlan, SidSikk, 19.

memurları ve aileleri ile ilgili tiplere ve yazılara da yer verilmiştir⁸⁵. Bundan başka Roma'nın tarihi ile ilişkili önemli olayların yansıtıldığı *denariuslar* da basılmıştır⁸⁶. Bu sikkeler, uzun süre aynı tiplerle darp edilmiştir. M.Ö. 2. y.y.'ın başında arka yüz tiplerinde değişiklik başlamış, Dioskurların yanı sıra yeni bir tip, iki atlı araba (biga) içinde Diana ya da Victoria tasviri ortaya çıkmıştır. Bunlar *bigati* adını taşıyordu. M.Ö. 80 yılından itibaren *bigatiler* ortadan kalkmıştır. Roma'nın esas ve yegane altın sikkesi ise *aureus* adını taşıyordu⁸⁷. Ancak Caesar Döneminden itibaren düzenli olarak basılmaya başlanmıştır⁸⁸. Daha önce önemli olaylar nedeniyle ancak birkaç kez darp edilmiştir.

Roma'da cumhuriyet döneminde yıllık devlet bütçesi ve para basımı Senatonun kontrolü altındadır⁸⁹. Sikke basımından fiilen sorumlu memurlar ise üç kişiden oluşmaktadır. Bu memuriyet, "*tresviri auro argento aere flando feriundo*" (= *IIIVIRI AAAFF*), yani "altın, gümüş ve bronz sikke dökme ve basımından sorumlu üçlü komisyon" olarak isimlendiriliyordu.

Roma İmparatorluk dönemi Augustus'un M.Ö. 31 yılında Actium Savaşı'nı kazanmasıyla başlar⁹⁰. Bu dönemin altın sikkesi Cumhuriyet döneminde tedavüle giren *aureustur*. Yine Cumhuriyet döneminde tedavüle giren *denariusların* basımı, imparatorluk döneminde de sürdürülmüş, ancak içerdikleri gümüş oranı zamanla

⁸⁵ M.Ö. 2. yüzyıl ortalarına doğru sikkelerdeki, sikke memurlarıyla ilgili simgeler ve monogramlar kaybolmuş yerini memur isimlerinin tüme yakını almıştır. M.Ö. 2. yüzyılın sonlarında ön ve arka yüz tipleri daha da zenginleşmiştir. Çeşitli tanrıların yanı sıra sikke memurlarının aileleri ile ilgili betimler de görülmeye başlanmıştır. Aile betimleri özellikle geç cumhuriyet dönemi sikkelerinde vardır. Sikke memurları genellikle yüksek memuriyete aday olan ya da bu göreve seçilmiş kişilerin yakınlarıydı ve sikkeler, ait oldukları ailenin ününü yansıtıyorlardı. Baydur, RomSikk, 18.

⁸⁶ Başaran, ArkGirII, 138.

⁸⁷ Tekin, EsPara, 14.

⁸⁸ Caesar'ın kendi zamanında darp edilmiş altınları üzerinde portresi yoktur. İçteki karşıtlarına karşı kazandığı üstünlükten sonra Roma'da tek güç haline gelen Caesar, ölümünden iki ay önce, Senatoda alınan özel bir kararla kendi portresi ile sikke darp ettirme hakkını elde etmişti. Cumhuriyet kurallarına aykırı olan ve yalnız Caesar'a tanınmış olan bu hak, sonraları başkaları tarafından da kullanılmıştır. Baydur, RomSikk, 18-22.

⁸⁹ Tekin, EsPar, 15.

⁹⁰ Triumvirlerden biri olan M. Antonius'un M.Ö. 30 yılında Mısır'da ölümü üzerine, diğer Triumvir Octavianus Roma devlet sınırları içinde tek hakim olarak kalmış ve devlete yeni bir idare şekli vermiştir. Atlan, SidSikk, 21.

azalmış ve sonuçta *denariuslar* tamamen bakır sikkelere dönüşmüştür. M.S. 215 yılında, İmparator Caracalla tarafından, adına izafeten *antoninianus* adı verilen yeni bir gümüş sikke tedavüle sokulmuştur. Bu sikkelerinde *denariuslarda* olduğu gibi, içindeki gümüş miktarı zamanla azaltılmış, bakırın üstü gümüş kaplanmış ve dolayısıyla *antoninianus* nihayette tamamen bakır sikkeye dönmüştür. *Antoninianus'larda* ön yüzde imparator varsa, imparatorun başında ışın tacı; imparator ailesinden bir kadın varsa, o zaman büstün altında bir hilal yer almaktaydı. İmparatorluk döneminin belli başlı bronz/bakır sikkeleri⁹¹ olarak ise *as*, *dupondius* ve *sestertiusu* gösterebiliriz. Roma İmparatorluk dönemine ait birimler detaylı olarak 5. bölümde değerlendirilecektir.

İmparatorluk döneminde her üç madenden sikke basma hakkı İmparatora aittir. İmparatorun bu hakkı, Cumhuriyet Devri'ndeki her başkumandan=imparatorun, Roma dışında ve savaş alanında değerli madenden sikke basabilme yetkisinden çıkmıştır. Bu durumu ilk hazırlayan devlet adamı Caesar olmuştur. Octavianus, başkumandanlık hakkından faydalandığını göstermek amacıyla imparatorluğun her tarafında altın sikke darp etmiştir. Tıpkı cumhuriyet dönemindeki *IIIVIRI AAAFF* gibi, imparatorluk döneminde de yıllık seçilen memurlardan oluşan ve *tresviri monetales* denen komisyon görev yapmıştır⁹² ve bu komisyona sikke basma emrini yine senato; fakat imparatorun emri üzerine vermektedir. Sikke komisyonunun M.S.3. yüzyıla dek varlığını sürdürdüğü sanılıyor⁹³. Üçlü komisyonun dışında, sikke basımından sorumlu memuriyetler⁹⁴ çeşitlilik göstermektedir.

⁹¹ M.Ö. 82 ile 23 arasında, yaklaşık 60 yıl boyunca Roma'da bronz sikke basılmamıştır. Tekin, GrekRomSikk, 30.

⁹² Tekin, EsPar, 15.

⁹³ Başaran, ArkGir II, 140.

⁹⁴ Bunların başında bütün imparatorluğun maliye işleriyle sorumlu olan A. Rationibus gelmektedir. Bunun emrinde olan ikinci memur, atlı sınıfından seçilen Procurator Monetae yani, darphane müdürüdür. İmparator darphanesinin adı Sacra Moneta'dır. Müdür vekilinin adı Optio'dur. Darphane işlerini fiilen yürüten bu müdür vekilinin emrindeki memurlara Officinatores, işçilere de Nummularii adı verilir. Scalptores (sikke resim ve yazılarını işleyenler), Suppostores (sikkeyi basanlara kalıp ve pulları verenler), Malleotores (iki kalıp arasındaki boş madeni parçayı sikke haline getirmek için çekiçle üst kalıba vuranlar) bu ikinci gruptan idiler. Darphanede çalışan memur ve işçilerin hepsine birden Familia Monetalis adı verilir ve bunlar imparatorluk köleleri veya azatlıları arasından seçilirdi. Atlan, SidSikk, 25.

Roma İmparatorluk döneminde sadece Roma'da değil, eyaletlerde⁹⁵ de sikke basılmıştır. Bunlarda devlet adına basıldıkları halde, devletin her tarafında değil, belirli eyaletlerin sınırları dahilinde geçerlerdi⁹⁶. Cumhuriyet dönemi sonuna doğru Roma'nın, otonom gümüş sikkelerin yerine otonom sikkelere dayanan eyalet sikkelerini yerleştirme politikası gündeme gelmiştir. M.Ö. son iki yüzyılda tesis edilmiş model, Roma'nın, imparatorluğun egemenliği altında bulunan doğu eyaletlerinin sikkelerine karşı takınacağı tavrı göstermektedir. Değişimler sikkelere çok farklı görünüm verecekti; fakat yöresel kullanım için basılan yerel bronz sikkeler ile gümüş eyalet sikkelerinin önemi hiç değişmeyecektir⁹⁷.

Roma İmparatorluğu içerisindeki otonom Grek kentleri ve Roma kolonileri, M.S. 3. yüzyıla kadar, sikke basma hakkına sahiptir⁹⁸. Batı eyaletlerindeki şehirlerin sikkelerine M.S. 1. y.y.'da son verilir ve buralarda devlet sikkeleri kullanılır. Doğuda ise, imparatorluğun özellikle M.S. 2. yüzyılın 2. yarısıyla 3. yüzyılın birinci yarısında her alanda gösterdiği ilerlemeye uygun olarak sayıları gittikçe artan⁹⁹ Grek şehirlerinin sikkeleri İmparator Gallienus (253-268), bazı yerlerde ise İmparator Claudius II (268-270) veya Tacitus (275-276) zamanına kadar devam etmiştir¹⁰⁰.

⁹⁵ Eyalet sikkelerinin en önemlisi, İskenderiye'de Augustus'dan Diocletian 'a kadar olan evrede ve bakıra %40 oranında karıştırılan gümüş ile meydana gelen *billondan tetradrahmi* olarak basılmış olan sikkelerdir. Üzerlerinde imparatorların egemenlik seneleri de gösterilmiş olan bu sikkelerin değerleri bir *denariustur*. M.S. 3. y.y.'ın sonunda bunlar bakır sikkeler haline gelmiştir. Gümüşten *tetradrahmi* olarak basılan Suriye eyalet sikkeleri ise 3 *denarius* değerindedir. İmparator Tiberius ile Commodus egemenlikleri arasında basılmış ve sonraları şehir sikkeleri haline gelmiş olan Kappadokia serisi ise, eyaletin baş şehri olan Caesareia (Kayseri)'da ve özellikle drahmi olarak basılmışlardır. Küçük Asya'da geçen bu sikkelerin değeri 1 *denariustu*. Bu devamlı serilerin dışında zaman zaman Asia, Bithynia, Lykia, Kıbrıs, Dakia ve Moesiada belirli sınırlar içinde kullanılmak üzere, eyalet sikkeleri darp edilmiştir. Atlan, SidSikk, 23.

⁹⁶ Atlan, SidSikk, 23.

⁹⁷ Carradice-Price, Hellen, 159,160.

⁹⁸ Başaran, ArkGir II, 139.

⁹⁹ Küçük Asya'daki şehirlerin sayıları 334'dür. Atlan, SidSikk, 23.

¹⁰⁰ Batıda, bronz kent sikkelerinin hızı giderek kesildi ve Claudius'un iktidarından sonra hiç basılmadı. Doğuda daha uzun süre, M.S. 3. yüzyılın üçüncü çeyreğinde hızlarının kendiliğinden kesilmesine kadar dolaşımda kalabildiler. Bronz kent sikkelerinin son bulmasının nedeni her iki durumda da (doğuda ve batıda) açık değildir. Ne batıda ne de doğuda sikke basımının yavaş yavaş sona erışı, çok ince bir heves kırma olayının mümkün olmasına rağmen, yine de yöresel sikkeleri yasaklayan bir Roma kanunu düşündürmemektedir. Bronz kent sikkelerinin, batıdan iki yüzyıl daha uzun süre doğuda basılması gerçeğinin de açıklanma gereği vardır. Bu olayın kültürel farklılığı yansıtması mümkündür. Batı eyaletlerindeki yurttaşlar kendilerini Romalı olarak kabul ediyorlardı: yerel tarihleri yoktu, kent mimarileri de esas olarak Roma modeline dayanıyordu. Doğuda, bir dereceye kadar Roma'ya uygunluk ve Roma ile özdeşleşme söz konusu olsa da, Hellen gelenek ve

Gallienus zamanında devlet maliyesinde yaşanan büyük ekonomik kriz sonucunda, sikke darbı için gereken masrafları karşılayamayan şehirler, bu darplara son vermiştir¹⁰¹. Diocletian zamanında ise şehirlerden sikke basma hakkı resmen geri alınmıştır. Yalnızca zaman zaman darp edilen şehir sikkeleri, sınırlı bir tedavüle¹⁰² sahiptir¹⁰³. Grek İmparatorluk Sikkeleri ya da şehir sikkeleri olarak tanımlanan, merkezi İtalya'da yer alan Roma İmparatorluğu'nun, İtalya dışında egemenliği altında bulunan ve sayıları beş yüzün altında olmayan şehirlerin darp ettikleri sikkeler¹⁰⁴ kentin benliğinin¹⁰⁵ ve yükselen gelirlerinin ifadesi olarak basılırdı¹⁰⁶. Kentler, Roma İmparatorluğunun egemenliği altında olduklarından, onlara, Roma Devleti'nin parasını kullanmak yerine, kendi paralarını basma hakkı ve ayrıcalığı,

göreneklere bilinçli olarak sürdürülüyor, canlandırılıyor ve hatta yeni baştan yaratılıyordu. Doğudaki bir toplumun yerel sikke basımı, onun *polis* statüsündeki iddiasının karakteristiği olarak tanımlanmasa da bir göstergesi olmuştur. Howgego, EsÇağ, 58.

¹⁰¹ Carson, Coins, 101, 102.

¹⁰² Bir imparatorluk ya da Krallık için sikkelerin coğrafik açıdan oldukça yaygın bir dağıtım alanı olmalıydı; kent devleti örneğinde ise, bazı askeri ve dış ödemeler dışında, böyle büyük oranda bir dağıtım söz konusu olamazdı. Dış askeri ödemeler, teçhizat ve ihtiyaç maddelerine harcanan paraya ilaveten, sefer süresince devlet birlikleri ile ücretli askerlere yapılan ödemeleri de kapsamış olmalıydı. Yiyecek maddesi ve malzeme satın alınımından, ganimet dağıtımına, tazminatlara, para yardımlarına, fidyelere, armağanlara ve rüşvetlere kadar uzanan bir dizi dış ödeme vardı. Bazı durumlarda devletler arasında borç alıp verme mevcuttu. Bireylerin tüccar, asker, turist veya her ne şekilde olursa olsun yolculuk masraflarını karşılamak ya da sadece birikmiş olan servetlerini istediği bir yere nakletmek için beraberlerinde sikke götürmeleri gibi nedenler sikke hareketine neden oluyordu. Roma İmparatorluğu döneminde Küçük Asya'da basılan bronz kent sikkelerine ilişkin bölgesel dolaşım modelleri halk hareketleri konusu çerçevesinde yorumlanmıştı. İnsanların nasıl hareket ettikleri, bu nerede olmuş ise, normal olarak ufak birimdeki sikkelerin dolaşımının analizinden çıkartılan modellerle uyumaktadır. Bu, kuvvetli bir şekilde, Nüvizmatik kanıtların bu yolla kullanımının uygun olduğunu göstermektedir. Örneğin, Dion Khrysostomos'un söylevleri Nikomedeia ile Nikaia arasındaki yakın ilişkileri doğrulamaktadır. Bu durum sikke dolaşımı ile de aşikardır. Ayrıca, sikkenin hareketi üzerinde kuvvetli bir etkisi bulunan, Menderes Vadisi boyunca Ephesos'tan doğuya yönelen yol, Strabon tarafından Ephesos'tan doğuya seyahat eden herkesin kullandığı bir yol olarak tanımlanmaktaydı. Nitekim Tralleis'inde bu yol üzerinde yer alması, farklı yerel darpların kentte tespitine açıklık getirir. Doğal coğrafik bölgeler içinde böyle bir hareketin aksine, ufak birimdeki sikkelerin uzun mesafeli bölgelerarası hareketi olağan dışı bir durumdur. En azından, Roma İmparatorluğu'nun doğu yarısı örneğinde, doğal coğrafik dolaşım alanı dışında gerçekleşen birkaç büyük bronz sikke hareketinin, spesifik askeri olaylarla bağlantısı olabilir. Bu durum, siyasi açıdan ordunun, imparatorluk dahilindeki en önemli hareketli nüfus kütlesi olduğunu göstermektedir. Gümüş bölgesel ve kent sikkelerinin dolaşım modelleri, umulandan daha az açık kanıtlar ortaya koymaktadır. Howgego, EsÇağ, 107, 108, 119, 120.

¹⁰³ Arslan, RmCoins, 15.

¹⁰⁴ Tekin, GrekRomSikk, 32.

¹⁰⁵ Sikke basma ile otonomi, bağımsızlık ve siyasi ve kültürel kimlik iddiası arasında bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Sikke basma ile simgelenen siyasi statü meselesi, kentlerin rolü geliştikçe değişti. Kentler açısından imparatorluk sikkelerinin kullanımı, gücün ve ait olma iddiasının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Howgego, EsÇağ, 69.

¹⁰⁶ Arslan, RmCoins, 15.

Roma İmparatoru tarafından verilmişti. Bu grup sikkeleri basan şehirlerin çoğunluğu Anadolu topraklarında yer alıyordu. Şehir sikkeleri içinde *Homonoia* denen anlaşma, dostluk ya da ittifak sikkeleri önemli bir yer tutardı¹⁰⁷.

Roma imparatorluk dönemi sikkelerinin ön yüzlerinde önemli bir özellik olarak yer alan imparatorların isim¹⁰⁸ ve unvanları¹⁰⁹, imparatorların portrelerine yakın bir şekilde sikke yuvarlağına yerleştirilmişlerdir¹¹⁰. Sikkelerdeki yazılar, imparator egemenken, elinde tuttuğu görevlerin¹¹¹ sıralamasını, çoğalan övgüleri ve ilave edilen unvanları içerirler¹¹². Yazılar, Roma koloni ve şehirlerinin basımları üzerinde Latince, Grek imparatorluk ya da şehir sikkeleri olarak tanımlanan sikkeler üzerinde ise, Grek kültürü etkisi nedeniyle doğal olarak Grekçe'dir¹¹³. Düzenli devlet sikkelerinin imparatorluk lejantları, Roma darphanesi tarafından kullanılan forma tutarsız şekilde bağlıdır¹¹⁴. Bununla birlikte, darphanelerin kendi özgünlükleri vardır ve birçok yerel basım üzerindeki imparatorluk terimler dizininin denetiminin katı

¹⁰⁷ İki ya da üç kentin aralarında yaptıkları anlaşmayla ortak darp ettikleri basımlara *Homonoia* sikkeleri denir. Tekin, *GrekRomSikk*, 33.

¹⁰⁸ Roma kişi isimleri genellikle üç öğeyi; ilk ismi (*praenomen*), aile ismini (*nomen*) ve soy ismini (*cognomen*) kapsar. İlk isim, genellikle babadan en büyük oğluna geçer. Örneğin Gaius için C, Marcus için M, Titus için T kısaltması özellikle sikke ve yazıtlarda görülür. Babanın ilk isminin tüm oğullara geçmesi zamanla yaygın bir alışkanlık kazanmaya başlar. Bu gibi durumlarda soy isim, bir oğlu diğerinden ayırt etmek için önemlidir. Cumhuriyet Döneminde kullanımı bilinen soy isim, M. S. I.'yy da daha yaygındır. Örneğin Titus ve Domitian'a, babaları *Vespasian*'ın hem ilk ismi Titus, hem de aile ismi *Flavius* geçmiştir. En büyük erkek çocuk Titus'a ayrıca babasının soy ismi *Vespasianus* miras kalmıştır fakat Domitian, babası ve kardeşinden farklı bir soy isim ile, annesinin isminden erkeğe göre türetilmiş *Domitianus* ile ayrılır. Yazılardaki Roma isminin bir diğer özelliği kişinin babasına işaret etmesidir. Bunu aile ismi takip ederdi ve kısaltılırdı. Örneğin; MF, *Marcus Filius*'u (*Marcus*'un oğlu) ya da VESP F, *Vespasianus Filius*'u (*Vespasian*'ın oğlu) ifade eder. İmparator burada kendi reklamını yapma, kısmen pozisyonunu meşru kılma ve övünme şansına sahip olabilirdi. Örneğin; DIVI AVGVSTI FILIVS (tanrılaştırılmış *Augustus*'un oğlu) gibi. Durum, bununla beraber, özellikle yöneticiler arasında üstte açıklanana göre sıklıkla daha karmaşıktır. Erkek çocuklara doğumda üç isimden daha fazlası verildiği gerçektir. Verilen isimler, genellikle değiştirilirdi, ilaveler ya da politik nedenlerden dolayı uyarlamalar yapılırdı. Örneğin; Trajan, Hadrian, Antoninus Pius ve Marcus Aurelius kendinden önce gelenlerle uyumludur ve atalarının isminin en az bir öğesini almışlardır. Arslan, *RmCoins*, 147.

¹⁰⁹ Atlan, *SidSikk*, 27.

¹¹⁰ Tekin, *GrekRomSikk*, 15.

¹¹¹ Görevlerindeki değişimler ile tanımlanan imparatorlar ve Sezarlar vardır. Örneğin; Titus ve *Vespasian*, verilen aynı ismi paylaşmalarına rağmen görev yazıtlarındaki ilk isminden *Vespasian* vazgeçtiği için ayırım yapılabilir, Titus ise ilk ismi elinde tutmaya devam eder. *Caracalla* ve *Elagabalus*, *Philip I* ve *Philip II* diğer dikkate değer istisnalardır. Arslan, *RmCoins*, 148.

¹¹² Arslan, *RmCoins*, 148.

¹¹³ Sear, *GİmpCoin*, xi; Carson, *Coins*, 96; Tekin, *GrekRomSikk*, 32; Burnett-Amandry, *RPC II*, 32.

¹¹⁴ Sear, *GİmpCoin*, xi.

olmadığı açıktır¹¹⁵. Yazıların tam ve daha uzun verilmesi Julius Claudiuslar Döneminden itibaren görülen esas gelişmedir. Hem ön yüzde hem de arka yüzde imparatorların isim ve unvanlarına daha fazla yer verilmiştir. Eyalet sikkeleri Roma'da kullanılan unvanları yakın bir şekilde izlememesine rağmen, muhtemelen bu değişim Roma darphanesi sikkeleri etkisinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir¹¹⁶.

Ön yüzlerdeki imparator portreleri, isim ve unvanlar, memuriyet payeleri; imparatorların tanınmasının yanı sıra, sikke serilerinin kesin olarak tarihlenebilmesini ve kronolojik sıralama yapılabilmesini sağlarlar¹¹⁷. Şehir sikkeleri de, üzerlerinde yer alan imparatorun iktidar yılına göre tarihlenebileceği gibi, sikkenin basıldığı şehrin kabul ettiği eraya göre de tarihlendirilebilir¹¹⁸. Dolayısıyla ön yüzde yer verilen ifadeler, arka yüzde konu edilen olayların da tarih içindeki yerinin saptanmasında yararlıdırlar. İmparatorların egemenlik süreleri hakkında bilgi edinme olanağı verirler. Ayrıca yazılı kaynaklardan hakkında bilgi sahibi olmadığımız, tahtı zorla ele geçirmiş ve kısa süre egemen olabilmiş ya da meşru imparator ailesinden olup kısa süre yaşamış bazı kişiler hakkında bilgi edinmeye yardımcı olurlar. Yazılı kaynaklardan ve yazıtlardan elde edilen bilgileri pekiştirdikleri gibi, onların eksik bıraktığı bazı noktaların aydınlanmasına imkan sağlarlar¹¹⁹.

Roma nümizmatğinde, sikke kronolojisinin oluşturulmasında büyük kolaylıklar sağlayan, en çok kullanılan resmi ön yüz yazıları Caesar, Consul, İmparator, Pater Patriae, Pontifex Maximus ve Tribunicia Potestate'dir.

¹¹⁵ Sear, *GİmpCoin*, xi.

¹¹⁶ Burnett-Amandry, *RPC II*, 33.

¹¹⁷ Baydur, *RomSikk*, 10.

¹¹⁸ Sikkeler üzerinde tarihe yer verilmesi yalnızca Hellenistik dönemde yaygın oldu. Bu basımlardan öncekiler yalnızca, bu dönemde tedavülde olan sikkelerin iyi bilinen yıllık magistrat isimleri tarafından tarihlendirilirdi fakat bugün bize önemli bilgi vermez. Bununla birlikte bilinen bir eraya göre tarihlendirme büyük kesinlik ile sikkenin darp edildiği dönemi hesaplama imkanı verir. Fakat era ile tarihlendirme her zaman ve her kentte görülmez. Grek sikkeleri üzerindeki tarihlerin ifadesinin gerçek şekli harflerdir. Sear, *GİmpCoin*, xxv; Tekin, *GrekRomSikk*, 33.

¹¹⁹ Baydur, *RomSikk*, 10.

Genius Iulia'nın soy ismi olan Caesar¹²⁰, ilk imparator Octavianus'tan başlayarak, M. S. 4. yy'ın başlangıcına kadar genellikle imparator unvanı kısaltmasından sonra¹²¹ hemen hemen tüm imparatorlar tarafından bir ön ad¹²² olarak kullanıldı. Unvan sikkeler üzerine CAESAR, CAES(S), CAE ya da C şeklinde yazılırdı, ancak Grek imparatorluk sikkeleri üzerine ΚΑΙΣΑΡ/ΚΑΙCΑΡ, ΚΑΙΣΑΡΟC, ΚΑΙC, ΚΑΙ veya Κ şeklinde kaydedilir¹²³.

Consul¹²⁴ unvanı, Sikkeler üzerinde COS kısaltması şeklinde yer alır. Grek imparatorluk sikkeleri üzerinde ΥΠΑΤΟC, ΥΠΑΤΟ, VΠI şeklinde kısaltmalarına rastlanır¹²⁵. İmparator consullüğü elinde tutardı. Çok sıklıkla yerine getirilen bu görev sikkelerde tanıtıldıysa, tarihleme için elverişli bir kriter sağlar. COS kısaltmasına eşlik eden sayı imparatorun kaçınıcı kez consul yetkisini aldığını gösterir. Consullük yetkisi yenilendiğinden, COS kısaltması yanındaki sayılar sikkelerin kesin tarihlendirilmesine olanak vermektedir¹²⁶. Çünkü hangi imparatorun hangi yılda kaçınıcı kez bu unvanı aldığını gösteren listeler vardır.

¹²⁰ CAESS iki caesara işaret eder. M.Ö. 44'te Octavianus bu unvanı almış, ardından gelenler ise, özellikle o mevkiye kanuni yollardan geldiklerini belirtebilmek amacıyla, bastırdıkları sikkelerin üzerinde Caesar unvanını kullanmışlardır. Egemen olan imparator tarafından varislerine Caesar unvanı verilmesi olağandır. Egemenliğe kanuni varis olduğunu ve resmen tanındığını göstermek için, imparator oldukları zamanda, bu unvanı ellerinde tutmak varislerin alışkanlığı olmuştur. Caesar unvanı ayrıca, egemenlik iddialarını güçlendirmek için, tahtta hak iddia edenler ve egemenliği zorla ele geçirenler tarafından da kullanılmıştır. Arslan, RmCoins, 148; Atlan, SidSikk, 27.

¹²¹ Arslan, RmCoins, 148.

¹²² Başaran, ArkGir II, 141.

¹²³ Arslan, RmCoins, 149, 166.

¹²⁴ M.Ö. 510'da monarşinin kaldırılmasından sonra doğrudan doğruya her yıl tesis edilen consullük görevi Roma memuriyetlerinin en yükseğidir. Consuller, görev yıllarında, Cumhuriyet Hükümeti üzerinde hemen hemen krala yakışır bir güç kullandılar. Bununla beraber, consulleri etki altında bırakmayan sadece memur olan tribünlük hakkının ortaya çıkarılması ile otoriteleri oldukça azaltıldı. Yine de devletin en yüksek derecede memurları oldular ve güçleri Cumhuriyet Hükümeti devam ettiği sürece çok yaygın bir şekilde sürdü. İmparatorluk egemenliği altında consullerin ataması sürdürülmüştür, fakat görevin tüm ihtişamını ellerinde tutmalarına rağmen, consul üyeleri artık Cumhuriyet Dönemindeki atalarının politik gücünün hepsini uygulayamadılar. İmparatorluk Döneminde azalan güçlerine rağmen, Consuller Senatodaki otoritelerini ellerinde tutmaya devam etmişlerdir. Nero Dönemine kadar halk meclisi tarafından belirlenen Consullük memuriyeti, Nero'dan sonra imparator tarafından belirlenmeye başlanmıştır. Grant, RImpMoney, 269; Bosch, ESikkRe, 45; Sear, RmCoin, 49; Arslan, RmCoins, 149.

¹²⁵ Arslan, RmCoins, 149, 167.

¹²⁶ Baydur, RomSikk, 31.

Sikkeler üzerinde IMP. kısaltması şeklinde görülen imparator¹²⁷ unvanının Grek imparatorluk sikkeleri üzerindeki yansıması ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ/ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ, ΑΥΤΟΚΡΑΤ, ΑΥΤΟ, ΑΥΤ/ΑΥΤ, ΑΥ şeklidir¹²⁸. M.S. 1. yy imparatorlarının birkaçı bu unvanı görev unvanı olarak kullandı, fakat M.S. 1.yy'ın sonunda imparator unvanı daima başta yer aldı. IMP. kısaltmasına, zaferin sayısını gösteren numaranın eşlik etmesi tarihlendirmeye yardımcı olması nedeniyle yararlıdır¹²⁹.

Pater Patriae¹³⁰ unvanı, sikkeler üzerinde P.P. kısaltması şeklinde yer alır. Grek imparatorluk sikkeleri üzerinde ΠΠ kısaltması ile görülür¹³¹.

Sikkeler üzerinde PONTIF MAXIM, PONT MAXIM, PONT MAX, PON MAX, PM şeklinde kısaltılan Pontifex Maximus unvanı¹³², Grek imparatorluk sikkeleri üzerinde ΑΡΧΙΕΡΕΥΣ, ΑΡΧ şeklinde görülür¹³³.

İmparatora verilen tribünlük gücünü simgeleyen, Tribunicia Potestate¹³⁴, sikkeler üzerinde TRIBVNIC POT, TRIB POT, TR POT, TR P şeklinde kısaltılırdı.

¹²⁷ Bu unvanın iki anlamı vardır: Birincisi, Roma ordusu lejyonları üzerinde, en yüksek derecedeki idaresinden dolayı, imparatorun ilk ismini (praenomen), yani Roma ordusunun baş kumandanını ifade eder. Vespasian Döneminden itibaren, bu unvan çoğunlukla imparatorun diğer tüm isim ve derecelerinden önce kullanılırdı. İkincisi ise İmparatorun zaferlerini saymak için kullanılır. Roma ordusu dikkate değer askeri başarılar kazandığı zaman; imparator, şahsen bağlantılı olsun ya da olmasın önemsemeyen, imparatorluğa ait övgüyü alırdı. Bu unvan, Cumhuriyet Döneminden itibaren zafer kazanan komutanlara Senato tarafından veriliyordu. Caesar, M.Ö. 45 yılında kazandığı Munda Savaşından sonra bu unvanı sürekli kullanma hakkına sahip olmuştur. C. Julius Caesar'ın evlatlığı Caesar Octavianus, M.Ö. 31'de kazandığı Aktium Deniz zaferiyle Antonius'u yenerek, Roma devletini bir imparatorluk haline getirir. İlk İmparator Caesar Octavianus bundan sonra İmparator Caesar ismiyle anılmaya başlar. Sear, RmCoin, 49; Baydur, RomSikk, 30; Başaran, ArkGir II, 140.

¹²⁸ Arslan, RmCoins, 150, 165.

¹²⁹ Arslan, RmCoins, 147, 148.

¹³⁰ Vatandaşın Babası anlamına gelen bu onur unvanı Senato tarafından verilirdi. Augustus'un M.Ö. 2 yılında almış olduğu Pater Patriae unvanı Tiberius dışındaki tüm ardılları tarafından da kullanılmıştır. Hadrian ve Marcus Avrelus gibi bazı imparatorlar, egemenliklerinin ilk birkaç yılından sonra bu unvanı kabul ettiler. Sear, RmCoin; 50; Baydur, RomSikk, 31.

¹³¹ Arslan, RmCoins, 151, 167.

¹³² Romanın dinsel başkanı ya da rahibi anlamına gelirdi. Julius Caesar'ın M.Ö. 63' de, Augustus'un M.Ö.12'de aldığı bu unvanı, egemenliğe vasıl olan sonraki imparatorlarda kullandılar. Bir kez verilen, yaşam boyu elde tutulan bu unvan, Romanın dinsel seremoni ve dinle bağlantılı konularının yargıcını simgeler. Atlan, SidSikk, 28; Arslan, RmCoins, 151, 152.

¹³³ Arslan, RmCoins, 165.

¹³⁴ İnsanlar Tribünü ilk kez Erken Cumhuriyet Döneminde güçlü aristokratlara (patricianlar) karşı daha aşağı kısım halkın (plebeianlar) haklarını korumak için tasarlandı. Sulh hakimi aristokrat

ΔΗΜΑΡΧΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ, ΔΗΜΑΡΧ ΕΞΟΥΣΙΑΣ, ΔΕΜΑΡΧ ΕΖΟΥΣΙΑΣ, ΔΕΜΑΡΧ ΕΖ şekliyle Grek imparatorluk sikkeleri üzerinde görülür¹³⁵. Bu unvanın sikkelerdeki kısaltmasını, imparatorun memuriyeti ellinde tuttuğu yılların sayısını gösteren bir numara takip ederdi¹³⁶. Bu sistemin Augustus'un varisleri tarafından da yaygın olarak sikkelerde kullanılması, İmparatorluk Döneminde darp edilen sikkelerin birçoğunun, doğru şekilde tarihlendirilmesine olanak verir. Erken imparatorlarda (Augustus-Antoninus) tribünlük gücünün, yıllık yenilemesi ilk verildiği tarihte yapılmış görünür. Bununla beraber Antoninus, M. S. 147'de tribün ataması için geleneksel cumhuriyet dönemi tarihlemesine geri dönmüş görünüyor (10 aralık) ve bu uygulama Antoninler Sülalesinin diğer imparatorları tarafından da devam ettirildi¹³⁷. Her yıl 1 Ocakta yapılan yenileme vasıtasıyla Septimius Severus başka bir sistem kurdu. Böylece tribün yılının, zaman sırasıyla kaydedilen yıl ile tesadüf etmesi gerçekleşmiştir. Erken İmparatorluk sistemine geri dönmüş görünen, dikkate değer bir istisna olan Gordian III dışında, başarılı imparatorların çoğu bu uygulamayı kabul etmiştir¹³⁸.

Sikkelerdeki arka yüz yazıları ise farklı mesajlar içerir ve ön yüz yazılarına oranla daha zengindir. Roma İmparatorluk Dönemi sikkelerinde arka yüze yerleştirilen yazılar da yine doğrudan imparatorun propagandasını yapmaya ve bazı tarihsel olayları açıklamaya yöneliktir¹³⁹. Sikkenin arka yüzündeki ifade, sıklıkla

Senatosunun gücüne karşı insan haklarını korumak için otoriteye sahiptir. Unvanı elinde tutan kişi gerçekte sivil başkandır. Bunlar yasa önerme hakkı olan kişilerdir ve her yılın 10 Ağustosunda göreve başlıyorlardı ve 10 Aralıkta görev yenileniyordu. Tribünlük gücü, bu mütevazı başlangıçtan derece derece yükselinceye kadar, insan haklarını koruma sözde sebepleri adı altında, hemen hemen her şeyi yapabilecekti. Bu, hemen hemen sınırsız güç kesin bir şekilde Sulla tarafından sınırlandırıldı. Diktatörün ölümünden sonra imtiyaz ve haklarının bir çoğunun yeniden düzenlenmesine rağmen, Julius Caesar tarafından yine gücünden mahrum bırakıldı. Augustus tribün gücünün sahip olduğu avantajları fark etti ve tribünlük gücü, nefret edilen imparator ve diktatör unvanlarına tezatlık gösteren keskinlikte, ilave edilen etkiyle insanların benimsediği bir memuriyet oldu. M. Ö. 23'te Augustus yaşam boyu ona verilen tribünlük gücüne sahip oldu ve birçok önemli yetkiyi elinde topladı. Ancak her yıl resmi bir şekilde görev yenileniyordu. Augustus bu yetki ile, hem Senato ve meclisi bertaraf etme hem de Senatonun her düzenlemesini veto etme hakkına sahip olmuştur. Arslan, RmCoins, 152; Sear, RmCoin, 48, 49.

¹³⁵ Arslan, RmCoins, 152,166.

¹³⁶ Arslan, RmCoins, 152.

¹³⁷ Sear, RmCoin, 49.

¹³⁸ Sear, RmCoin, 49.

¹³⁹ Başaran, ArkGir II, 146, 147.

tedavülde olan basıma uygundur¹⁴⁰. Arka yüz yazıları; imparatorun meziyetlerine, askeri başarılarına, seyahat ya da mücadelelerinde imparatorun güvenliğine veya doğrudan devletin saadetine işaret eder. İmparator ve ailesinin diğer üyelerinin meziyet ve başarılarını vurgulayan yazıların çoğu devletin saadeti ve refahı ile bağlantılıdır. Devletin saadetine işaret eden yazıların bazıları sıkıntılı dönemlerde imparatorlukta güven ve barış fikrini ifade etmek için tasarlanır. Diğerleri Roma halkının meziyetlerini gösterir. Bazı yazılar sikkeye çizilen bir Personifikasyon ya da bir tanrı tasvirinin adını verir¹⁴¹.

Roma sikkelerinin ön yüzlerinde tasvir olarak ise imparatorun ya da ailesinden birinin portresi yer alır. Sikkeler üzerindeki egemen kişi portreleri, ilk olarak cumhuriyetin sonlarında Caesar ile başlar. Bazen bir sikkenin ön yüzünde birden fazla portrede görmek mümkündür. Portre profilden tasvir edilir¹⁴². İmparator portreleri önce idealize edilirken sonraları realist portreler ortaya çıkmıştır¹⁴³. Hadrian'a dek portrelerde sakal görülmez. Bu tarihten sonra imparatorların sakallı olarak tasvir edilmeye başladıkları izlenir.¹⁴⁴

Roma Nümizmatikğinde, ön yüzlerde rastlanan imparator başlarının¹⁴⁵ betimi çok önemli bir rol oynamaktadır. Başın sağa ya da sola bakan konumu dışında,

¹⁴⁰ Arslan, RmCoins, 154.

¹⁴¹ Arslan, RmCoins, 154 vd.

¹⁴² Tekin, GrekRomSikk, 31.

¹⁴³ Önyüzlerdeki portreler heykeltıraşlık sanatına paralel bir aşama gösterirler. Bu üslup Augustus'tan Nero'ya kadar aynı yükseklik ve güzellikte kalır ve idealist karakter gösterir. Nero'dan itibaren sikke portrelerinde realizm hakimdir. Nerva ile tekrar idealizm başlamasına rağmen, Trajan portrelerinde realizm etkisi görülür. Hadrian'dan itibaren başlayan yumuşak idealizm 2. yüzyıl sonlarına kadar devam eder. Devamında portre sanatında başlayan gerileme Severus Alexander döneminden itibaren gelişir. Bununla beraber bu son evrede de bazı nitelikli portrelere rastlamak da mümkündür. Diocletian döneminden itibaren ise gerçek anlamdaki portre sanatı son bulmasına rağmen bir süre daha özel hatların belirtilmesine dikkat edilir. Atlan, SidSikk, 27; Başaran, ArkGir II, 140; Baydur, RomSikk, 11.

¹⁴⁴ Başaran, ArkGir II, 140.

¹⁴⁵ Bir imparatorun portresinin baş mı yoksa büst mü olduğu, boyun kısmına bakılarak anlaşılır. Boyunda bir giyim eşyası görülüyorsa bu, kesinlikle büst olarak nitelendirilmelidir. Baş ve büstler genelde sağa dönüktür, fakat zaman zaman sola da yönelmektedirler. Erken Roma İmparatorluk Döneminden itibaren, açık başlara, özellikle defne çelengi taşıyan başlara rastlamaktayız. Çelengin arka kısmından genellikle iki şerit aşağıya doğru sallanır. Bu şeritler, daha sonraları yukarıya doğru kıvrılmıştır. Giysiler bazen yalnız omuzlardan birini örter ama birçok örnekte büstün tümü giyimlidir. Giysilerin dışında ya da onlarla birlikte bazen bir zırhın üst kısmı da resmedilebilmektedir. Ayrıca

giysiler ve başa takılan süsler sikkelerin tanımı için önemlidir. Her ayrıntının incelenmesi, serilerin karakteristik özelliklerini verir¹⁴⁶.

Grek İmparatorluk serilerinin ön yüzlerinde de Roma İmparatorunun portresi ile isim ve unvanlarına yer verilmiştir. İmparatorluğa ait isim ya da portreye yer vermeyen, Grek imparatorluk basımlarının yarı özerk sınıfı çok farklı ön yüz tipleri sergiler. İskender gibi tarihi kişiliklerin yanı sıra, belirgin özellikleriyle tanrı, tanrıça, kahraman ve kurucular tasvir edilir. Julius Claudiuslar Döneminde, bazen Roma eyalet yöneticileri portreleri görülür. Şimdiye kadar Roma Asya'sından yarı özerk sikkelerin ön yüzleri üzerindeki en yaygın tasvirler, Roma Senatosunun (CYNKAHTOC ya da IEPA CYNKAHTOC), yerel Senatonun (ΓΕΡΟΥΣΙΑ), yerel consulün (ΒΟΥΛΗ) ve yurttaşların (ΔΗΜΟΚ) kişileştirilmiş başlarıdır¹⁴⁷.

İmparatorluk dönemi sikkelerinde yer alan arka yüz resimleri ise; devletin resmi yaşamı ile ilgili konuları, iç ve dış politikayı veya dinsel yapıyı yansıtır¹⁴⁸. Arka yüz tasvirleri; dinsel, mitolojik, alegorik ve tarihi karakter sergiler. Bu tasvirler, gerçek anlamda birer tarihi kaynak niteliğindedir. Roma sikkelerinin arka yüzlerine yerleştirilen tapınaklar, sivil mimari yapılar, tarihsel olaylar, politik tasvirler, gibi önemli betimler Romalılar hakkında önemli bilgi vermektedir. Sıklıkla tasvir edilen tanrı ve tanrıça betimleri din tarihi bakımından oldukça değerli birer kaynak özelliğine sahiptir¹⁴⁹. Tanrı ve tanrıça tasvirleri yanında Herkül gibi yarı tanrı ve Dioskur Kardeşler gibi heroslara da yer verilmiştir¹⁵⁰. Personifikasyonlar, tarihi olaylar, hayvanlar, coğrafi yerler, askeri lejyon, mimari, imparator ve ailesine ait görünüşler sıklıkla arka yüzlerde işlenmişlerdir. Bazen imparator; bütün önemli

başlık ya da çelenk yerine bir taç da görülmektedir. Erken basımlarda, taç her zaman ışıklıdır. Başlangıçta salt tanrılaştırılmış imparatorlarda görülen şua tacı, Nero döneminden başlayarak yaşayan imparatorların başlarında ve 3. yüzyıl sonuna dek 2 Aureus, 2 Denarius ve 2 As gibi sikkeler üzerinde, portrelerde de görülür. Büyük Constantinus'tan sonra imparatorların başında, inci ve değerli taşlarla süslü bir tacın varlığına tanık olunur. Çok seyrek olarak da başlar sarmaşık dalı çelenkli ya da miğferlidir. Karwiese, AnNümGir, 81; Başaran, ArkGir II, 140.

¹⁴⁶ Karwiese, AnNümGir, 80.

¹⁴⁷ Sear, GİmpCoin, xiv.

¹⁴⁸ Başaran, ArkGir II, 141.

¹⁴⁹ Atlan, SidSikk, 25.

¹⁵⁰ Başaran, ArkGir II, 141,142.

sıfatlarıyla zırhlı, kılıçlı ve mızraklı ya da lejyon sancağını taşıyan komutan olarak; bazen de consul, rahip veya zafer kazanıcı, barış getirici biçiminde betimlenmiştir¹⁵¹. İmparator ve imparatoriçelerin bazıları öldükten sonra tanrılaştırılırdı. Varisleri tarafından anılarını onurlandırmak için basılan bu sikkelerin arka yüz tipleri Roma sikkeleri içinde farklı bir grup oluşturur¹⁵². Yazıların belirsiz olduğu durumlarda, arka yüz tipleri bazen bir sikkenin doğru şekilde tanımlanmasını kolaylaştırır. Roma sikkelerinin arka yüzlerinde yer alan bu anlatım zenginliğinin en önemli nedeni politiktir. Erken dönemde sikke basan sanatçıların asıl amacı sikkeye sanatkarane bir biçim vermek iken Roma döneminde, bu eğilim işlenen resimlerin konusuna yönelmiştir. Her şeyi siyaset ve tarihe dayalı Romalı için en önemli amaç, propaganda olmuştur¹⁵³. Roma sikkelerinin arka yüz tipleri, özellikle imparatorluğun ilk iki yüzyılında olağanüstü zengindir ve imparatorların programları, icraatı hakkında bilgi kaynağı, aynı zamanda propaganda aracıdır. Arka yüz tiplerinden, imparatorların yaptırdığı yapılar ve gerek Roma'da gerek eyaletlerde yaptığı sosyal yardımlar konusunda da bilgi edinme olanağı vardır. İmparatorluk sikkelerindeki bu bilgi zenginliğinin erken cumhuriyet sikkelerinde bulunduğunu söylemek zordur, bunlarda daha çok tanrı betimleri yer almaktadır. Geç Antik çağda bu zenginlik giderek azalmış ve tipler tekdüzeleşmiştir. Tasvirlerin, sikkeyi kullanan çevreyi göz önünde bulundurarak, metal türlerine göre ayrı seçilmesi ilginçtir, yani değerli metallerdeki tiplerle öteki metal sikkelerdeki tipler farklılık gösterir¹⁵⁴.

Grek imparatorluk basımları, yerel konular ile tüm büyük tanrıların tasvirleri arasında değişen çeşitli şaşırtıcı tipleri gösterir¹⁵⁵. Erken örneklerdeki gibi, eyaletlerin şehir sikkeleri üzerinde kullanılan tasvirlerin büyük çoğunluğu, sikkeleri darp eden şehre işaret eder¹⁵⁶. Şehir sikkeleri, o şehir devletinin tarihi, ekonomisi, sanatı, dini ve sosyal olayları hakkında bilgi veren ilginç arka yüz tipleri sergiler. Bu arka yüz resimlerinde o şehrin önemli binalarını, eski tanrılarının kült heykellerini,

¹⁵¹ Başaran, ArkGir II, 142.

¹⁵² Sear, RmCoin, 36.

¹⁵³ Bosch, ESikkRe, 52vd.

¹⁵⁴ Baydur, RomSikk, 10, 11.

¹⁵⁵ Sear, GİmpCoin, xiv.

¹⁵⁶ Burnett-Amandry, RPC II, 33.

büyük sanat eserlerinin kopyalarını bulmak mümkündür¹⁵⁷. Erken imparatorluk dönemi eyalet sikkeleri, aslında ön yüzleri üzerinde imparator portresi ile özerk şehir sikkelerinin bir devamı olduğu için, arka yüzleri üzerinde kullanılan tasvirlerin büyük çoğunluğunun yalnızca yerel öneme sahip olması belki çok şaşırtıcı değildir. Olasılıkla çok çeşitli tasvirleri ile *aureus* ve *denariusların* çok büyük tedavülünü yansıtan arka yüz tipleri Hellenistik Döneme göre çok büyük farklılıklar göstermeye başlar fakat bu farklılıklar önemli kült ya da dinsel tasvirlerin geleneksel sınırları içinde kalma eğilimindedir¹⁵⁸. Çok çeşitliliği ile erken sikkeler gibi tasvir edilmelerine rağmen, belki, çok farklı tipolojileri ile *aureus* ve *denariusların* etkisini yansıttılar. Hellenistik Dönemden beri yapıldığı gibi genellikle önemli bir tanrı ya da kült figürüne sikkenin arka yüzünde yer verildi. Roma koloni ve şehirleri ise lejyoner askerlerin kuruluşu gibi daha çok kökenleri ile bağlantılı resimleri kullanmaya devam etti. Ancak birçok bakımdan eyalet sikkeleri Hellenistik Dönem özelliklerini geride bıraktı ve kendi karakteristik kimliğini kazanmaya başladı. Örneğin mimari tasvirler daha sık ve detaylıdır. Bunların büyük çoğunluğu sıklıkla detaylı tasvir edilen tapınaklardır. Eğer imparatorun etkisi eyalet sikkelerinin arka yüzlerinde gösterilirse, şehrin kimliği etkinlik kazanırdı. Flaviuslar Döneminde, şehir kimliğini ifade eden sikke resimlerinin kullanımında yükselme vardır¹⁵⁹. Şehre özgü bir tasvirin kullanılması doğal olmasına rağmen, şehirden ziyade sikkeden sorumlu olan, doğrudan kişi ile bağlantılı arka yüz tasvirlerine de nadir olarak rastlanır. Bir diğer arka yüz tasviri birkaç şehir tarafından paylaşılan bölgesel tiptir. Julius Claudiuslar döneminde bu tip yaygın değildir¹⁶⁰.

Arka yüz resimlerinin üslubu, bu dönemdeki kabartma ve resim sanatı üslupları ile aynı yüksekliktedir. Resim ve kabartma sanatında görülen tarihi kabartmaları sikkeler üzerinde de bulmak mümkündür. Bu devir resim ve kabartmaları ile sikke resimleri arasında bir tip benzerliği de vardır. M.S. 3.

¹⁵⁷ Atlan, SidSikk, 23.

¹⁵⁸ Burnett-Amandry, RPC I, 43.

¹⁵⁹ Burnett-Amandry, RPC II, 33.

¹⁶⁰ Burnett-Amandry, RPC I, 44.

yüzyıldan itibaren sikke tipleri çeşitliliğini kaybedince, bunların işleme tekniği de bozulmuş ve konturlar sertleşerek kabartma yüksekliğini kaybetmiştir¹⁶¹.

M.S. 3. y.y.'da ki, enflasyon, ekonomik ve politik kararsızlık Roma sikkelerinde belirgin bir değişime sebep oldu¹⁶². Gerek cumhuriyet gerekse imparatorluk döneminde, sikkenin içerdiği değerli maden miktarının azaltılması gibi, benzeri düzenlemeler yapıldığı görülür. Aurelian (M.S. 270-275) ve Diocletian (M.S. 284-305) egemenliği altında, imparatorluğun para sistemini dengede tutmak için, dikkate değer şekilde çalışmalar yapıldı. M.S.3. yüzyılda baş gösteren yüksek enflasyon nedeniyle para reformu kaçınılmaz olmuştur¹⁶³. Resmi bir modele göre altın, gümüş ve bronz sikke basan, imparatorluk darphaneleri, imparatorluğun önemli birkaç noktasına yerleştirildi. Bu darphanelerin beşi; Constantinapolis, Heraclea, Nicomedia, Cyzicus ve Antioch, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer almaktadır. Sayısız küçük değişim ve farklılık olmasına rağmen, Geç Roma Dönemi sikkeleri standart bir görünüme sahiptir¹⁶⁴. Sikkelerde cumhuriyet ve özellikle imparatorluk döneminde görülen çeşitlilik ortadan kalkmış, sadece belli birkaç resim ve yazı varlığını koruyabilmiştir.

¹⁶¹ Atlan, SidSikk, 27.

¹⁶² Arslan, RmCoins, 15

¹⁶³ Tekin, EsPar, 17.

¹⁶⁴ Arslan, RmCoins, 15.

3. TRALLEİS KAZILARINDA TESPİT EDİLEN ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ SİKKELERİNİN BULUNTU DURUMLARI

1996-2002 yılları arasında Tralleis'te gerçekleştirilen kazılarda, Roma İmparatorluk Dönemine ait sikkeler, 1998 yılından itibaren elde edilmiştir. 1996-1997 kazı çalışmalarında tespit edilen sikkeler geç döneme, ağırlıklı olarak Bizans dönemine aittir.

1998 yılı kazı mevsiminde, yoğun olarak üç ayrı alanda yürütülen arkeolojik çalışmalar sırasında tespit edilen Roma İmparatorluk dönemine ait dört sikkeden ikisi Hamam-gymnasium kompleksinde, biri Arsenal'de, diğeri ise Akropol'de bulunmuştur. 1997 yılı kazı mevsiminde bir bölümü açığa çıkarılan hamam büyük salonunun, güneye doğru devamını tespit etmek ve hamam ile gymnasium arasındaki yapısal bağlantıyı saptamak amacıyla çalışmalara 1998 yılı kazı mevsiminde de devam edilmiştir. Büyük salonun güney duvarı bitişiğinde 2.05 m. genişlikte, zamanla tonoz olan üst örtüsü yıkılmış bir vomitarium (V1) açığa çıkarılmıştır. Hamam ile gymnasium arasında, doğu-batı yönünde devam eden dikdörtgen şeklindeki üstü kapalı bu geçit, batı yönünden gymnasiuma girişi sağlar. Vomitariumun taban düzlemi üzerinden, Erken Bizans devrine ait sıkıştırılmış toprak tabanın kaldırılması ile M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen seramik parçaları elde edilmiştir. Nysa darplı, Marcus Aurelius'a ait Kat. No. 9'daki sikke 149.29 ve Kat. No. 5'deki Antoninus Pius'a ait sikke 149.03 kodunda in-situ olarak bu geçitte, bulunmuştur. Bizans toprak tabanı altından, vomitarium şevli tabanı üzerinden ele geçirilen bu sikkelere göre hamam-gymnasium arasında yer alan V1'in M.S. 2. yüzyılın ilk yarısında işlev gördüğünü belirtmek mümkündür¹⁶⁵. 1 Kat. No.lu

¹⁶⁵ R. Dinç-H. Özkan-T. Takaoğlu, "1997-1998 Tralleis Kazı Çalışmaları", Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Sayı 95, (2000), 7 v.d.

sikke Arsenal II. kat I. tonozun önünde, 17 Kat. No.lu Julia Maesa'ya ait sikke ise akropol Bizans yapısında tespit edilmiştir.

Arsenalde üç ve GYM açma alanında bir olmak üzere, 1999 yılı kazı çalışmalarında, dört Roma İmparatorluk dönemi sikkesi bulunmuştur. Kat. No. 2'deki Augustus ve Kat. No. 39'daki Diocletian'a ait sikkeler Arsenal önü dolgu toprakta, Kat. No. 10'daki Marcus Aurelius'a ait sikke Arsenal surda ve 18 Kat. No.lu Julia Mamaea'ya ait sikke ise, GYM, B3 no.lu dükkan önünde ele geçmiştir.

Kat. No. 3'deki sikke, 2000 yılı kazı çalışmaları sırasında GYM-B doğu-batı Roma Yolu üzerinde 143.74 kodunda saptanmıştır. GYMB I açma alanında A2/A3 duvar boşluğu önünden 32 Kat. No.lu Demos portreli Tralleis şehir sikkesi çıkmıştır. 11 Kat. No.lu sikke 739. ada, 35. parselde tespit edilmiştir. 20 Kat. No.lu sikke ise Arsenal Doğu açma apsis dışında, 157.48 kodunda bulunmuştur.

2001 yılı kazı mevsiminde çıkan, Roma İmparatorluk dönemine ait, kondisyonu tanımlamaya elverişli sikke sayısı yedidir. GYMB III No.lu açma alanında, Roma yolunun güney batısında, 145.65 kodunda Kat. No. 4'teki Augustus'a ait sikke ele geçmiştir. Yine bu açmada Kat. No. 14'teki Caracalla'ya ait sikke 146.85 kodunda tespit edilmiştir. 1998-2000 yılları kazı çalışmalarında ortaya çıkan B1, B2, ...diye isimlendirilen 11 dükkanın¹⁶⁶ devamı niteliğinde olan 2001 yılı kazı çalışmalarında açığa çıkarılan B12 no.lu¹⁶⁷ dükkan önünde 149.30 kodunda Kat. No. 13'teki Septimius Severus'a ait sikke bulunmuştur. GYMB I No.lu açma alanında Maximinus I'e ait Kat. No. 19'daki sikke ele geçmiştir. GYMB IV no.lu açma alanında Kat. No. 24'deki Trajan Decius'a ait sikke 023 No.lu mekanda 146.85 kodunda bulunmuştur. Kat. No. 25'deki Valerian'a ait sikke yine GYMB III No.lu açma alanında 144.70 kodundan çıkmıştır. 21 Kat. No.lu sikke ise 146.62 kodunda GYMB II No.lu açmada bulunmuştur.

¹⁶⁶ R. Dinç-E. Dede, "Tralleis 1999 Kazısı Sonuç Raporu", Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Sayı 114, (2003), 12 v.d.; Dinç-Dede, Tralleis, 405, 406 v.d.

¹⁶⁷ Dinç-Dede, Tralleis, 409 v.d.

2002 yılı kazı mevsiminde arkeolojik çalışmalar sırasında ele geçen, Roma İmparatorluk dönemine ait sikke sayısı ise 21'dir. Yerleşim düzeni ve konut mimarisini netleştirmek amacıyla GYMB sektöründe gerçekleştirilen kazılar sırasında tespit edilen sikkelerin açmalara göre dağılımı şu şekildedir. GYMB I No.lu açma alanında Kat. No. 16'daki Geta'ya ait sikke Bizans yol duvarının yanında 144.55 kodunda ve Kat. No. 27'deki Gallienus'a ait sikke 144.84 kodunda yol üzerinde bulunmuştur. Kat. No. 6'daki ve Kat. No. 8'deki Antoninus Pius'a ait sikkeler, GYMB II No.lu açma alanında, 28 No.lu odanın güney kısmında yer alan mekanda 143.44 kodunda tespit edilen su deposundan çıkmıştır. Yine bu açmada Kat. No. 15'deki Caracalla'ya ait sikke, 24 No.lu mekanda 143.77 kodunda, Kat. No. 33'deki Tralleis şehir sikkesi 30 no.lu mekanda 144.10 kodunda ve Kat. No. 40'daki Diocletian'a ait sikke ise 24 no.lu mekanda 144.35 kodunda bulunmuştur. 30 Kat. No.lu Gallienus'a ait sikke, GYMB III açma alanında 39 No.lu mekan tabanı üzerinde 144.34 kodundan çıkmıştır. GYMB IV açma alanında 31 Kat. No.lu Gallienus'a ait sikke, 41 No.lu odada 144.15 kodunda ele geçmiştir. Antoninus Pius'a ait 7 Kat. No.lu sikke villa yüzey toprağında bulunmuştur. Kat. No. 22'deki Gordian III'e, Kat. No. 23'deki Philip I'e, Kat. No. 26'daki Valerian'a, Kat. No. 28 ve Kat. No. 29'daki Gallienus'a, Kat. No. 12'deki Crispina'ya ait sikkeler ve 34, 35, 36, 37 Kat. No.lu Demos portreli ve 38 Kat. No.lu Tralleis şehir sikkeleri Arsenal ana tünel dolgusundan çıkmıştır.

4. TRALLEİS KAZILARINDA BULUNAN ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ SİKKELERİ

4. 1. Ön Yüz Yazıları

Tralleis Kazılarında tespit edilen Roma İmparatorluk dönemi sikkelerinin ön yüzleri üzerinde imparatorların isim ve unvanlarına yer verilmiştir. İmparatorluğa ait isim ya da portreye yer vermeyen 32, 33, 34, 35, 36, 37 Kat. No.lu sikkeler üzerinde ise yurttaşların kişileştirilmiş portresini ifade eden yazı bulunmaktadır. Kat. No. 4'teki sikke üzerinde yer alan İmparator ve Tribunicia Potestate unvanları ve imparatorun kaçınıcı kez bu unvanları aldığını gösteren sayılar ise kesin tarihleme için olanak sağlamaktadır. Sikkelerin kronolojik sıra ile ön yüz yazıları şunlardır:

1. CAESAR (Kat. No. 1, 2, 3)
2. IMP IX TR PO IV (Kat. No. 4)
3. AVTO KAICAP AΔPIA ANTΩNЄINOC (Kat. No. 5, 6)
4. TITOC AIAIOC KAIC ANTΩNЄINOC (Kat. No. 7)
5. AV KAI AΔPI ANTΩNЄINOC (Kat. No. 8)
6. AV K M AVP ANTΩNINOC (Kat. No. 9)
7. AV KAI ANTΩNЄINOC (Kat. No. 10)
8. AY KAI CЄΠTI CЄOVHPOC ΠЄ (Kat. No. 13)
9. ...ANTΩNЄINOC (Kat. No, 14, 15)
10. ΓЄTAC KAI (Kat. No, 16)
11. IOY MAICA CЄ BA (Kat. No, 17)
12. IOVLIA MAMAЄA (Kat. No. 18)
13. ΓI OYH MAΞIMEINOC (Kat. No. 19)
14. ΓOPΔIANOC CЄB (Kat. No. 20, 21)
15. AYTK M ANT ΓOPΔIANOC (Kat. No. 22)

16. IMP M IVL PHILIPPVS AVG (Kat. No. 23)
17. ΑΥΤ ΤΡΑΙΑΝΟC ΔΕΚΙΟC (Kat. No. 24)
18. ΑΥ ΚΑΙ ΠΟΝ ΔΙΚΙ ΟΥΑΛΕΡΙΑΝΟC CΕΒ (Kat. No. 25)
19. ΑΥΤ Κ ΠΟ ΔΙΚΙΝΝ ΒΑΛΕΡΙΑΝΟC (Kat. No.26)
20. ΑΥΤ Κ ΠΟ ΛΙ ΓΑΛΛΙΗΝΟC (Kat. No. 27)
21. ΑΥΤ Κ ΠΟΝ ΔΙΚ ΓΑΛΛΙΗΝΟC (Kat. No. 28)
22. Α ΠΟ ΛΙ ΓΑΛΛΙΗΝΟC ΚΑΙ (Kat. No. 29)
23. ΑΥΤ Κ ΠΟ ΔΙΚΙΝ ΓΑΛΛΙΗΝΟC (Kat. No. 30)
24. GALLIENVVS AVG (Kat. No.31)
25. ΙΕΡΟC ΔΗΜΟC (Kat. No. 32, 33, 34, 35, 36, 37)
26. IMP CC VAL DIOCLETIANVS PF AVG (Kat. No. 39,40)

4. 2. Arka Yüz Yazıları

Kat. No. 5, 8, 9, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 29, 32, 36 ve 38'deki sikkelerde izlendiği üzere, yerel basımlar üzerinde arka yüzde, darphanenin yerine işaret eden çoğul iyelik halinde bir kavim ismi vardır. Kavim ismine, sikkelerde başlangıçta yalın, sonraları Kat. No. 7, 10, 26'daki sikkelerdeki gibi, iyelik halinde belirtilen *επι* ve *Grammateus* unvanı ile verilen magistrat ismi eşlik eder. Kat. No. 6, 25'teki sikkeler üzerinde ise kent ismi, kentte öne çıkan külte ait tanrıça isimleriyle birlikte ifade edilmiştir. Kat. No. 28, 30'daki sikkeler üzerindeki yazı imparatorluk kültürüne yani kentin üçüncü neochorosluğuna işaret eder. Kat. No. 13, 33, 34, 35, 37'deki sikkeler üzerinde kentte kutlanılan festivallerle ilgili ifadeler görülür. S. C. ile senato kararı ile darp edildiği belirtilen Kat. No. 23'deki sikke üzerindeki yazı imparatorun zaferlerine işaret eder. Kat. No. 31'deki sikke üzerinde, imparatorun güvenliği ile ilgili dilek DIANAЕ CONSERVATORICI AVGVSTVS yazısı ile ifade edilmiştir. Kat. No. 1, 3'teki sikkeler üzerindeki AVGVSTVS yazısı ise, imparatorun propagandasına yöneliktir. 4 Kat. No.lu sikke üzerinde imparatorun unvanlarının yanı sıra yer verilen SPR=Sua Pecunia Restituit, parası yeniden değer kazandı ve SIGNIS RECEPТIS=Sancakların geri alınması yazıları, imparatorun otoritesini

güçlendiren, politik ifadelerdir. Kat. No. 39, 40'daki sikkeler üzerindeki CONCORDIA MILITIVM=askerlerin uyumu lejantı askerlerin dolayısıyla yine imparatorun propagandasını yapmaya yöneliktir. Sikkeler üzerinde de izlendiği gibi, Roma ve merkezi darphanelerde basılmış sikkeler üzerinde yer alan yazı ve tipler, genellikle Roma İmparatorluğunun ve imparatorun kendisinin propagandasına yönelik iken, yerel basımlar üzerinde etkin olan kentin propagandasıdır ve yazı ve tipler ile de kentin nitelikleri vurgulanır.

Tralleis kazılarında tespit edilen Roma İmparatorluk Dönemi sikkelerinin arka yüz yazıları kronolojik sıra ile şu şekildedir:

1. AVGVSTVS (Kat. No.1, 3)
2. SPR SIGNIS RECEPTIS, IMP IX TR PO IV (Kat. No. 4)
3. NYCA \in Ω N (Kat. No. 5, 8, 9, 17)
4. KOPH NVCA \in Ω N (Kat. No. 6)
5. \in ΠΙ ΠΟΠΛΙΟΥ ΓΡΑΜ ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ (Kat. No. 7)
6. \in ΠΙ \in VAP \in CTOV ΓΡΑ ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ (Kat. No. 10)
7. CYN ΟΛΥΜΠΙΚΗ ΓΡ ΓΛΥΠΤΟΥ CYN ΠΥΘΙΚΗ ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ (Kat. No.13)
8. \in Φ \in CIΩN (Kat. No. 15, 16, 20, 22, 24)
9. ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ (Kat. No. 18, 21, 29, 32, 36, 38)
10. ΜΑΓΝΗΤΩΝ (Kat. No. 19)
11. VICTORIA AVG, SC (Kat. No. 23)
12. APT \in MIC \in Φ \in CIA (Kat. No.25)
13. ΕΠΙ ΓΡ Μ AVP ΧΑΡΜΙΔΟΥ ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ (Kat. No. 26)
14. \in Φ \in CIΩN Γ Ν \in ΩΚΟΡΩΝ (Kat. No. 28, 30)
15. DIANAE CONS AVG (Kat. No. 31)
16. ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ, ΠΥΘΙΑ (Kat. No. 33, 34, 37)
17. ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ, Ο ΛVM ΠΙΑ (Kat. No. 35)
18. CONCORDIA MILITVM (Kat. No. 39,40)

4. 3. Ön Yüz Tasvirleri

Tralleis Kazılarında tespit edilen sikkelerin ön yüz tasvirlerinin büyük kısmı sağa dönük büst portrelerdir. Ön yüz tasvirleri açısından sikkeleri beş grupta değerlendirmek mümkündür.

1. Sağa dönük defne çelenksiz baş portreler (Kat. No. 1, 2, 3, 4)
2. Sağa dönük defne çelenkli baş portreler (Kat. No. 6, 7, 32, 33, 34, 35, 36, 37)
3. Sağa dönük defne çelenkli büst portreler (Kat. No. 5, 8, 9, 10, 13, 14, 16, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30)
4. Sağa dönük defne çelenksiz büst portreler (Kat. No. 11, 12, 15, 17, 18, 22, 38)
5. Sağa dönük şua taçlı büst portreler (Kat. No. 23, 31, 39, 40)

4. 4. Arka Yüz tasvirleri

Tralleis Kazılarında tespit edilen sikkelerin arka yüz tasvirlerini; tanrı ve tanrıçalar, personifikasyonlar, mimari tasvirler, hayvan ve bitki tasvirleri, agonistik tasvirler ve yazılar olmak üzere altı gruba ayırmak mümkündür. Bu değerlendirme, sikkenin arka yüz yuvarlağı üzerindeki tamamlayıcı elemanlardan ziyade, ana tasvirler dikkate alınarak yapılmıştır.

4. 4. 1. Tanrı ve tanrıçalar

Grek sikkelerinde yer alan tanrı ve tanrıçalar¹⁶⁸ yalnızca değişen adlarıyla Roma sikkelerinde de görülürler¹⁶⁹. Tralleis kazılarında tespit edilen sikkelerin arka

¹⁶⁸ M.S. 2. y.y. dan sonra devlet ve şehir sikkeleri üzerinde önceden rastlanmayan ve çok eski devirlere ait Attis, Kybele, dağ tanrıları, yer altı tanrıları, ana tanrıçalar ve idolleri; Suriye ve Mısır Tanrıları (İsis, Serapis) görünmeye başlar. M.S. 3. y.y. da orduların sevgilisi olan Hercules ve Sol'e önem verilir. İran'ın güneş tanrısı Mithras ile Suriye güneş tanrısı Elagabal'ın karışmasından meydana gelen Sol, daha sonra devlet dininin merkezini teşkil eder ve Sol Invictus Comes adıyla Hıristiyanlığın öncüsü olur. Tanrılar, Geç Roma döneminde İmparatorluğun koruyucusu olarak belirtilmektedir. Baydur, RomSikk, 11; Atlan, SidSikk, 26.

¹⁶⁹ Tekin, GrekRomSikk, 33.

yüzünde, Grek pantheonunun önde gelen tanrı ve tanrıçaları yanı sıra Men gibi Anadolu kökenli bir tanrıya da yer verilmiştir. Bu tanrı ve tanrıçaları sikkelerin kronolojik sırasına göre inceleyecek olursak:

4. 4. 1. a. Proserpina (Kore-Persephone) (Kat. No. 5, 6, 7, 9)

Zeus ve Demeter'in kızıdır. Hades tarafından kaçırılan Kore, Demeter'in Zeus'a yalvarmaları üzerine altı ay yer altında, altı ay yeryüzünde kalır¹⁷⁰. Kat. No. 5, 6'daki Antoninus Pius'a ve Kat. No 9'daki Marcus Aurelius'a ait sikkeler üzerinde Kore ayakta, vücut cepheden, baş sola dönük ve asa ile tasvir edilmiştir. Kat. No. 7'deki sikke üzerinde ise Kore'nin yine asa ile tasviri Demeter'e eşlik eder.

4. 4. 1. b. Ceres (Demeter) (Kat. No. 7)

Tarımın tanrıçası Ceres, Grek kültüründe Demeter'e eşittir ve kızı Proserpina (Greklerde Persephone) ile birlikte tapınım görür. Tanrıçaya atfedilen unvan meyve taşıyan, frugifera'dır. Sikkeler üzerindeki portrelerde, birçok imparatoriçe tanrıçanın atribütleri ile tasvir edilir. Tanrıça, haşhaşlar ya da bir bereket boynuzu ile simgelenir. Bu atribütlerin bazılarını Annona ile paylaşır. Ceres bazen kanatlı olabilen yılanlar tarafından çekilen bir arabada ya da Pluto tarafından Hades'e kaçırılan kayıp kızı Proserpina'yı karanlıkta arayışını sembolize etmek amacıyla bir meşale ile tasvir edilir. Sikkeler üzerindeki görüntü, her yıl Roma'da tanrıça onuruna düzenlenen Cerealia festivaline ya da onun bir parçasını oluşturan Ludi Cereales oyunlarına işaret eder şekildedir¹⁷¹. Kat. No. 7'deki sikke üzerinde tanrıça ayakta; başak, haşhaş, asa ile bereketin sembolik bir ifadesidir.

¹⁷⁰ Erhat, MitSöz, 129, 264.

¹⁷¹ J. M. Jones, A Dictionary of Ancient Roman Coins (1990), 51, 52.

4. 4. 1. c. Men (Kat. No. 8, 17)

Phrygia kùltlerinde adı geçen Anadolu'ya özgü ay tanrısıdır¹⁷². Ya ayakta ya da at üzerinde, başında Phryg başlığı ile tasvir edilir. Men¹⁷³ aynı zamanda mezarlarında koruyucusudur¹⁷⁴. Kat. No. 8 ve 17'deki sikkeler üzerinde Tanrı Men sol elinde asa, sağ elinde am kozalağı, üzerinde chiton ile tasvir edilmiştir.

4. 4. 1. d. Nehir Tanrısı (Kat. No. 10, 22)

Nehir pek çok toplumun ekonomik hayatında önemli bir etkindir, bundan dolayı, sularının bol olması amacıyla yüzden fazla nehir tanrısının şehirler tarafından onurlandırılması şaşırtıcı değildir. Tanrının, nehri sembolize eden suyun fişkırıldığı ters çevrilmiş bir urneye dayalı kamış ve bereket boynuzu tutan, standart tipi genellikle sağına dönük tasvir edilmiştir¹⁷⁵. Kat. No. 10'daki Marcus Avrelius ve Kat. No. 22'deki Gordian'a ait sikkeler üzerinde yer verilen nehir tanrıları da elindeki kamış ile, tanrının standart tipine uygun betimlenmiştir.

4. 4. 1. e. Diana (Artemis) (Kat. No. 20, 25, 27, 29, 30)

Apollon'un kız kardeşi, ay ve av tanrıçasıdır. Aynı zamanda gençlerin koruyucusudur¹⁷⁶. Avcı şeklinde, yay tutarken ve sadağından ok çekerken, tasvir edilen Diana'ya, genellikle erkek geyik ya da bir avcı köpeğı eşlik eder. Kırktan fazla

¹⁷² Erhat, MitSöz, 221.

¹⁷³ Batı Anadolu'nun dinsel yapısı değerlendirildiğinde, bölgede, Grek Tanrılarından başka birçok yerel tanrı ve tanrıçaların ortaya çıkmış olduğu görülür. Kimi yörelerde de, Apollon ve Zeus gibi Grek kökenli tanrıların yerel sıfatlarla nitelendirildikleri ya da bir yer adı ile birlikte anıldıklarına tanık olunur. Tespit edilen metin, sikke ve yazıtların ifadesine bakılırsa, Men, Batı Anadolu'da en yaygın tapınım gören yerel tanrılardan biridir. Lydia ve Phrygia'da çok rağbet görmüş olan Men; Aksiottenos, Tiamou, Artemidorou ve Labanas gibi, kimi zaman bir anlam verilemeyen bazı yerel sıfatlarla anılmaktadır. Birçok adak taşında, Artemis Anaeitis'in diğeri bir Anadolu Tanrısı olan Men ile birlikte anıldığı dikkate alınır, bazı bilim adamlarının öne sürdükleri gibi, yerel mitolojinin bu iki tanrıyı ana-oğul olarak kabul ettiği akla gelmektedir. H. Malay, "Batı Anadolu'da Yerel Tanrılar Ve Tapın Merkezleri" X. Türk Tarih Kongresi'nden ayrışım, (Ankara 1990), 390.

¹⁷⁴ Tekin, GrekRomSikk, 35.

¹⁷⁵ Sear, GİmpCoin, xv.

¹⁷⁶ Tekin, GrekRomSikk, 34.

darphane tarafından kullanılan Ephesos Artemis'i ise ünlü ve yayılmış bir tiptir.¹⁷⁷ En ünlü tapınağı Ephesos'da olan tanrıça Roma sikkelerinde LVCIFERA, CONSERVATRIX, EPHESIA ve VICTRIX unvanları ile görülür¹⁷⁸. Tanrıça, LVCIFERA unvanı ile sikkeler üzerinde uzun bir meşale ile betimlenir. Ay tanrıçası olarak da tasvir edilen Diana'nın genellikle alınının üzerinde hilale yer verilir¹⁷⁹. Ephesos şehrinin imparatorluk dönemi basımlarının bazıları, Ephesos Artemis heykelini ya da heykeli içeren tapınağı arka yüz tipi olarak gösterir. Artemis'in diğer unvanları Antondros'ta Astyren, Colophon'da Klaria, Gerasa'da Tykhe Gerason'dur¹⁸⁰. Kat. No. 25'deki sikke üzerinde Tanrıça Artemis, sağa dönük; sağ elinde yay ve yanında köpek figürü ile tasvir edilmiştir. Kat. No. 27'deki sikke üzerinde şehir darplarında yaygın bir tasvir Ephesos Artemis'i vardır. Kat. No. 20, 29 ve 30'daki sikkeler üzerinde ise Tanrıça Artemis, yine sağa dönük; sol elinde yay ile ve sadağından ok çeker şekilde betimlenmiştir. Bu tasvirler tanrıçanın avcı yönünü vurgular.

4. 4. 1. f. Minerva (Athena) (Kat. No. 26)

Grek Pallas Athena mitolojisinin Roma'daki karşılığı Minerva özellikle Domitian'ın sikkeleri üzerinde görülür¹⁸¹. Genellikle giyimli, miğferli, mızrak ve kalkanlı betimlenen tanrıça akıl ve zekayı temsil eder. Aynı zamanda tarımın ve el sanatlarının da koruyucusudur. Savaşta zor durumda kalanın yanında yer alır. Roma İmparatorluk dönemi şehir sikkelerindeki unvanları arasında *Areia* (Pergamon'da) ve *Ilias* (Ilion'da) vardır. Roma sikkeleri unvanları arasında ise *PACIFERA* ve *VICTRIX* sayılabilir¹⁸². Kat. No. 26'daki sikke üzerinde ise tanrıça vücut cepheden, baş sola dönük, sol elinde mızrak, sağ eli yere dayalı kalkan üzerinde tasvir edilmiştir.

¹⁷⁷ Sear, *GİmpCoin*, xv.

¹⁷⁸ Tekin, *GrekRomSikk*, 34.

¹⁷⁹ Sear, *RmCoin*, 16.

¹⁸⁰ Sear, *RmCoin*, 16.

¹⁸¹ Sear, *RmCoin*, 18.

¹⁸² Tekin, *GrekRomSikk*, 34.

4. 4. 1. g. Jupiter (Zeus) (Kat. No. 39, 40)

Baş tanrı çıplak ya da yarı çıplak, ayakta ya da tahta otururken betimlenmektedir. Elinde asa, kartal, şimşek demeti veya Nike (Victoria) figürü tutar. Roma sikkeleri üzerindeki unvanları arasında CONSERVATOR, LIBERATOR, PROPVGNATOR, STATOR, TVTATOR ve VICTOR gösterilebilir¹⁸³. Kat. No. 39, 40'daki sikkeler üzerinde ise Jupiter karşısındaki imparatora Victoria verirken betimlenmiştir.

4. 4. 2. Personifikasyonlar

Roma imparatorluk dönemi sikkeleri üzerinde çok yaygın olan temsili personifikasyonlara¹⁸⁴, iki büyük istisna Nike ve Tykhe dışında yerel basımlar üzerinde çok az sıklıkla rastlanır¹⁸⁵. Tralleis Kazılarında çıkan Roma İmparatorluk dönemine ait yerel basımlar üzerinde de ağırlıklı olarak Tykhe tasvirine rastlanılmaktadır. Kazılarda tespit edilen Roma İmparatorluk dönemine ait sikkelerin kronolojik sırasına göre personifikasyonları inceleyecek olursak:

4. 4. 2. a. Fortuna (Tykhe) (Kat. No.19, 32, 36)

Şansı ve kaderi simgeler. Bereket boynuzu ve dümen tutan Tykhe'nin, ayakta soluna dönük tasviri, hemen hemen değişmez biçimde pek çok sikke üzerinde

¹⁸³ Tekin, GrekRomSikk, 35.

¹⁸⁴ Personifikasyon soyut bir kavramın insan formunda yansıtılmasıdır. Roma sikkelerinde; barış, adalet, mutluluk gibi bazı soyut kavramların ve Asia, Dacia, Roma gibi yerlerin insan formunda betimlenmelerine sık rastlanır. İmparatorların devlet sınırları içinde yaşayan Roma halkına olan tutumlarını, erdemlerini, makam ve özel durumlarını belirtmek için kullanılmışlardır. Victoria (zafer), Pax (barış), Libertas (özgürlük) gibi kavramlar ve imparatorların erdemine işaret eden Virtus (yüreklilik), Clementia (ılımlılık), Pietas (tanrılar ve insanlara karşı saygı, uygun davranış), sikkelerin arka yüzlerinde sık görülen Personifikasyonlardır. Personifikasyonlar ellerinde tuttıkları atribütleri ile tanınma olanağı vermelerine rağmen bazen kendi betimleriyle birlikte, kendilerini tanıtan yazı da sikke üzerinde yer almaktadır. İmparatorun özelliklerini ve çağın bakış açısını yansıtan Personifikasyonlar da yine politik amaçlıdır. Tekin, GrekRomSikk, 31, 33; Atlan, SidSikk, 26; Baydur, RomSikk, 11.

¹⁸⁵ Sear, GİmpCoin, xv; Carson, Coins, 101.

görülür¹⁸⁶. Kat. No. 19, 32 ve 36'daki sikkeler üzerinde Tykhe, vücut cepheden, baş sola dönük; sol elde bereket boynuzu, sağ elde dümen ile betimlenmiştir.

4. 4. 2. b. Victoria (Nike) (Kat. No. 23)

Zaferin Personifikasyonu Victoria, erken dönemlerden itibaren Grek sikkeleri üzerinde sevilen bir tip olmuştur ve populeritesi imparatorluk dönemi boyunca azalmamıştır. Uzun uçuşan elbisesiyle kanatlı figürün atribütleri çelenk ve palmiye dalıdır. Ayrıca dört nala giden atlar tarafından sürülen bir savaş arabasında da gösterilebiliyordu¹⁸⁷. Kat. No.23'deki sikke üzerinde Victoria, vücut cepheden, baş sola dönük; sol elinde palmiye dalı, sağ elinde çelenk ile tasvir edilmiştir.

4. 4. 3. Mimari tasvirler (Kat. No. 4, 15)

Arka yüz tiplerinin bir diğer önemli kategorisi mimaridir. Muazzam büyüklükteki yapılardan genellikle tapınakların¹⁸⁸, on (*decastyle*) ve iki (*distyle*) arasında değişen farklı sütun sayılarıyla önden görüntüsü tasvir edilir. Çok özenle hazırlanmış tasvirler, yapıları perspektif içinde gösterirler. Tapınaklar sıklıkla bir tanrı ya da tanrıça heykeli veya bir grup heykeli içerir, fakat bazen tapınağın adandığı tanrının kimliğine dair işaret yoktur¹⁸⁹. Kat. No. 15'deki sikke üzerinde ise Ephesos Artemis kült heykelini içerir şekilde Ephesos Artemis Tapınağı önden betimlenmiştir. Çok farklı konu tasvirlerine rağmen, tapınaklara göre diğer mimari tipler, Grek imparatorluk sikkeleri üzerinde yalnızca nadiren görülür. Kat. No. 4'teki sikke üzerinde ise kazanılan zaferlerin bir ifadesi olarak bir tak tasvirine yer verilmiştir.

¹⁸⁶ Sear, *GİmpCoin*, xv.

¹⁸⁷ Sear, *GİmpCoin*, xv.

¹⁸⁸ Tanrılar gibi, tanrılara ait tapınaklarda Roma devlet sikkeleri üzerinde sevilen tiplerden biridir. M.S. 88 ile 311 yılları arasında sikkeler üzerinde 43 ayrı tapınağın resmi yer almıştır ve bunlardan sikkeler üzerinde hangilerine yer verileceğini tespit etmek yine imparatora ait bir işti. Atlan, *SidSikk*, 26.

¹⁸⁹ Sear, *GİmpCoin*, xv.

4. 4. 4. Hayvan ve bitki tasvirleri (Kat. No. 16, 18, 21, 24, 31)

Kat. No. 16'daki Geta'ya ait ve Kat. No. 24'deki Trajan Decius'a ait Ephesos sikkeleri üzerinde, sağa doğru hareket eder şekilde tasvir edilmiş bir geyik figürüne yer verilmiştir. Ephesos sikkelerinin birçoğu Artemis kültürünü yansıtır. Bazen arka yüz tipi olarak yer verilen erkek geyik ya da yaban domuzu tanrıçanın av ile ilgili özelliğine işaret eder¹⁹⁰. Kat. No. 31'deki Gallienus'a ait sikke üzerinde ise sola dönük bir geyik figürü vardır. Phillip tarafından Roma'nın bininci yıl dönümünü kutlamak için birçok vahşi hayvanın sergilendiği büyük oyunlar düzenlenir ve aslan, su aygırı, ceylan, erkek geyik, keçi ve dişi kurdun emzirdiği Romus ve Romulus ikizlerini tasvir eden bir sikke serisi basılır. Birkaç yıl sonra Gallienus, çok değersiz *antoninianus*ları üzerinde geniş ölçüde hayvan tasvirlerinin yer aldığı bir sikke serisi darp ettirir. Kat. No. 31'deki Gallienus'a ait *antoninianus* da bu seriye ait olmalıdır. Bu dönemden sonra hayvan tasvirleri¹⁹¹ sikkeler üzerinde daha az sıklıkla görülür¹⁹². Sikkeler üzerinde tanrıların tapınımı ile ilgili tipler ifade edilirken kullanılan bir diğer

¹⁹⁰ Sear, *GİmpCoin*, xvi.

¹⁹¹ Roma'nın yükselişinden önce, Grek Devletlerinin birçoğunun sikkeleri üzerinde yüzyıllardan beri hayvanları tasvir etme geleneği vardı. Roma bu geleneği devam ettirdi. Hayvan betimleri Grek serilerine göre daha az sıklıkta ve çeşitlilikte tasvir edilmelerine rağmen, yine de Roma sikkeleri içinde en şaşırtıcı grubu oluştururlar. Augustus'un sikkeleri üzerinde timsah, henüz doğum yapmamış inek, boğa, yaban domuzu, aslan, erkek geyik, kartal, yengeç, kelebek ve oğlak görülür. Diğer Julius Claudius imparatorlarının bu tarz tiplerin kullanımına eğilim göstermedikleri izlenir. Bununla birlikte Flaviuslar egemenliği altında hayvan tasvirinin kullanımında tekrar bir canlanma vardır. M.Ö.2. yy'da Antoninus Pius'un sikkeleri üzerinde fil tasvirine rastlanır. Genç Faustina'nın bir aureus üzerinde çok güzel bir güvercin betimi yer alır. Commodus'un bakır, Septimius Severus'un gümüş sikkeleri üzerinde fil tasviri öne çıkar. Caracalla'nın bir sikkesine aslan tasvir edilir ve benzer bir betime Phillip Senior'un bir sikkesinde rastlanır. Caracalla, Geta, Elagabalus ve Phillip I'in sikkelerinde görülen fil 3. yy'ın birinci çeyreğine kadar bir sikke tipi olarak sevilerek kullanılır. Phillip ve bunu izleyen dönemde Gallienus'un darp ettirdiği, üzerinde hayvan tasvirlerine yer verilen sikke serilerinden sonra bu tipler sikkeler üzerinde nadir olarak izlenir. Hem Zeus hem de Roma lejyonlarının simgesi kartal istisnası dışında hayvanlar Roma imparatorluk dönemi yerel sikkeleri üzerine yaygın biçimde tasvir edilmez. Augustus ve Tiberius'un İspanya basımları üzerinde boğa düzenli olarak görülen bir tiptir. Buna karşın Alexandria'da 3. yy sikkeleri üzerinde otlayan at değişmez tiplerden biridir. Ephesos'ta erkek geyik ya da bir arıyı tasvir eden erken imparatorluk döneminin nadir küçük bronz sikkelerine rastlanır. Yengeç, Smyrna'nın küçük bronz sikkeleri üzerinde arka yüz tipi olarak görülür. Yunuslar ve ton balıkları Byzantium sikkeleri üzerine düzenli bir şekilde tasvir edilir. Dolaşan aslan şehirlerin birkaçı tarafından bir sikke tipi olarak uygulanmıştır. Filler nadiren görülür. Birkaç örnekten biri, yalnız Caracalla'nın egemenliğinde basılan Trakya'daki Serdica'nın bir sikkesidir. Antiochia, Tyros ve diğer Suriye şehirlerinde arka yüz üzerinde genellikle kartal tasviri vardır. Sear, *RmCoin*, 33,34; Sear, *GİmpCoin*, xvi; Atlan, *SidSikk*, 23.

¹⁹² Sear, *RmCoin*, 34.

tasvir bitkilerdir¹⁹³. Kat. No. 21'deki sikke üzerinde bir vazo içerisindeki iki buğday başağı ve haşhaş ve Kat. No. 18'deki sikke üzerinde yine buğday başakları ile bereket boynuzu tasvirleri Demeter kültüne yönelik olup, tanrıçanın en belirgin özelliğini, bereketi ve bolluğu simgeler.

4. 4. 5. Agonistik tasvirler (Kat. No. 13, 33, 34, 35, 37)

Grek imparatorluk dönemi şehir sikkelerinde, arka yüz tiplerinin en önemli gruplarından biri, kutsal festival ve halk oyunlarının kutlanması ile ilgili agonistik tiplerdir. Belirli bir şehirde böyle bir toplantı münasebetiyle, çevre bölgelerden ziyaretçi akın ediyor olması nedeniyle büyük ilave sikke üretimine kesin gereksinim vardır. Böyle zamanlarda basılan sikkeler, sikke üretimi dahil, organize edilen kutlamalardan sorumlu magistratların ismini sıklıkla taşır ve bazen tümü yaklaşık altmış olan festivallerin gerçek ismini kesin olarak ifade eder. Çeşitli atletizm yarışları için; urne, palmye dalı, taç, vazo gibi ödüller sıklıkla agonistik sikkeler üzerinde arka yüz tipleri olarak tasvir edilir¹⁹⁴. Kat. No. 33, 34 ve 37'deki Tralleis darplı sikkeler üzerinde de bir ödül tacına yer verilmiştir. Bu ödül tacının ortasında yer alan kuşakta "ΠΥΘΙΑ"¹⁹⁵ yazısı ile kutlanan oyunun adı belirtilmiştir. Kat. No. 35'deki sikke üzerinde defne çelenk içinde, üç satır halinde verilen "Ο ΛΥΜ ΠΙΑ"¹⁹⁶ yazısı kentte kutlanılan bir diğer oyunun ismini verir. Kat. No. 13'teki sikke üzerinde

¹⁹³ H. Mattingly, Roman Coins From the Earliest Times to the Fall of the Western Empire, (1967) 80, 81.

¹⁹⁴ Sear, GIMP Coin, xviii.

¹⁹⁵ Pythia oyunları, Olympia'dan sonra dört büyük Hellenistik festival içinde en büyüğüdür. Her Olympiad'ın üçüncü yılında, Ocak ayında Delphi'de düzenlenirdi. İmparatorluk döneminde birçok şehrin yarışması Pythia festivali ile benzer ya da benzer isimle ve sıklıkla diğer birçok ilave özel unvanla adlandırılırdı. Örneğin; Ακτια, Ακτια Αντωνεια, Αλεξανδρεια, Διονυσια, Ηλια, Καβειρια, Κενδρεισεια, Λητωεια, Ολυμπια, Ολυμπια Αυγουστεια, Πανιωνια, Ιεροσ μυστικος οικουμενικος, Ηρακλεια gibi unvanlarla birlikte verilirdi. Ολυμπια Πυθια ya da Ακτια Πυθια gibi birleşmiş unvanlar, muhtemelen bu festivallerin her birinden alınan yarışmaları içeren oyunları ifade ediyor olabilir ya da festivallerin ilk örnekleri ile benzerdir. Head, HN, Ixxiv.

¹⁹⁶ Ünlü Olympia oyunları, Olympia Zeus onuruna Elis'teki Pisa'da her beş yılda bir temmuz ayında kutlanırdı. Olympia'da her beş yılda bir düzenlenen festivaller model alınarak imparatorluk döneminde de çok sayıda şehirde festivaller düzenlenirdi. Oyunlar belirli unvanlar ile ayrılırdı. Örneğin; Ολυμπια; ιερα Πυθια, Αυγουστεια Πυθια, Σεβασμια, οικουμενικα, Αλεξανδρεια, Ηρακλεια, Σευηρεια, επινεικια gibi unvanlarla birlikte verilirdi. Head, HN, Ixxiii.

ise Olympia ve Pythia topluluklarına işaret eden iki figür birbirlerini selamlar şekilde betimlenmiştir¹⁹⁷.

4. 4. 6. Yazılar (Kat. No. 1, 3)

Kat. No. 1 ve 3'deki Augustus'a ait sikkeler üzerinde, defne çelenk içinde "AVGVSTVS" yazısına yer verilmiştir. Sikkelerde, arka yüz tipi olarak yazılar¹⁹⁸ egemen konumdadır.

4. 5. Kontrmarklar (Kat. No. 11, 14, 22)

Tralleis Kazılarında çıkan ve üstte katalog numaraları verilen sikkelerde kontrmarklar¹⁹⁹ tespit edilmiştir, ancak aşınmadan dolayı kontrmarklarda hangi sembollerin kullanıldığı belirsizdir.

¹⁹⁷ W. H. Kenneth, *Civic Coins and Civic Politics in the Roman East A.D. 180-175* (1987), plate 29.

¹⁹⁸ Özellikle erken imparatorluk döneminde sikkelerin arka yüzleri üzerinde resimli tiplerin yerinde yazıların görülmesi doğaldır. Büyük SC yazısının çevresine yuvarlak bir şekilde yerleştirilen, imparatorun isim ve unvanlarını veren yazı bunlara tipik bir örnektir. Yazıyı ortada birkaç satır şeklinde veren bir diğer biçime Caligula Döneminden itibaren sık rastlanır oldu. S.P.Q.R.P.P. OB C.S. I.yy'da bu şekilde gösterilen yazılara bir örnektir. 2. ve 3. yy'larda da arka yüzde resimli tasvirlerin yerine yazılar kullanılmaya devam edilir. Sear, *RmCoin*, 38.

¹⁹⁹ Basılmış ve piyasaya sürülmeye hazır duruma gelmiş sikkeye herhangi bir amaçla sonradan vurulan küçük damgaya kontrmark ya da kontermark denir. Sikkenin her iki yüzüne de vurulabilen kontrmark; bir harf, bir tanrı/tanrıça başı, hayvan vb. herhangi bir sembol olabilir. İlk kontrmarkların, değer ölçüsünün garantileri ya da mülkiyetin özel işaretleri olduğu yaygın bir görüştür fakat Hellenistik dönemde kontrmark uygulaması kraliyet otoritesine ya da kente ait bir tekel oldu. Kontrmark, esas olarak M.Ö. 4. y.y.'da Küçük Asya'nın güneyinde (Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Kilikia) belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Küçük Asya'nın güneyinde görülen kontrmarklardan bazılarının, bazı kentlerin sikke tipi olmaları nedeniyle, hangi kentlere ait oldukları saptanabilmiştir. Kontrmarkın belli başlı amaçları arasında;

a-Tedavülden kalkan ya da eskiyen bir sikkenin yeniden tedavülünü sağlamak.

b-Sikenin basılmış olduğu yerin (devletin/kentin) dışında, geçerliliğini sağlamak.

c-Birim değerinde yapılan değişikliği belirtmek gösterilebilir.

Grek sikkelerinde olduğu gibi Roma İmparatorluğu döneminde (M.S. 1-3. yüzyıllar), Küçük Asya'da kentlerin bastıkları bronz sikkeler üzerinde de kontrmarklara rastlıyoruz. Fakat bu bronz sikkelerin kontrmarklanmasındaki amaç, milattan önceki yıllarda değerli metalden basılan sikkelerdekilerden biraz daha farklıdır. Buradaki uygulamada amaç, tedavülden kalkan ya da kalkacak olan sikkelerin yeniden tedavülde kalmasını sağlamak ve birim değerlerindeki değişiklikleri belirtmektir. Birimi gösteren değer işaretlerinden bazısı sikke tipi ile birlikte sikkenin üzerinde yer alırken, bazısı kontrmark olarak sikkeye sonradan vurulmuştur. Örneğin; bir sikke üzerinde yer alan ve 10 assaria anlamını taşıyan A veya AI değer işaretinin üzerine vurulmuş olan E kontrmarkı, sikkenin değerinin 10 assariadan 5 assariaya indirildiğini gösterir. E Grek alfabesinin 5. harfine denk geldiğinden sayı olarak 5'e işaret eder. Tekin, *GrekRomSikk*, 24, 25; C.J. Howgego, *Greek Imperial Countermarks*, (1985) 1.

5. BİRİMLER VE DEĞER İŞARETLERİ

Roma ağırlık sisteminin Mısır'daki yarım buğday sepinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Bu sistem, *libra'dan*, M.S. 4. y.y.'dan itibaren kullanılmaya başlanan *siliqua'ya* kadar, askatlarına inen duodesimal bir düzenlemedir. *Siliqua*, Mısır sistemindeki su biriminin 1/80'i olmaktadır. *Obolus*, Grek sisteminden alınmıştır. Bu ağırlık sisteminin, en önemli bölümü, *uncia*²⁰⁰ olmuştur. *Uncia'ya* kadar duodesimal yapı çok açıkken, daha küçük ağırlıklarda gizlenir. Grek paralarında böyle bir sistematik bulunmazken, Roma'da bütün sikkeler belli ölçülere göre bölünmüştür. Bu sistemde altın, gümüş, sarı pirinç ve bakır arasındaki oranlar, baştan beri önemli bir rol oynamıştır. Roma'nın ilk imparatoru Augustus döneminde oluşturulmuş bu oranlar sistemi, değişen ekonomik ve siyasi koşullara paralel olarak, sonradan gelen imparatorlar tarafından tekrar düzenlenmiştir. Augustus döneminde geçerli olan bu oranlara göre, altından yapılan *aureusa* 25 gümüş *denarius*, 1 *denarius*a 4 sarı pirinç *sestertius* ve 1 *sestertius*a 2.1/2 bakır as denk düşmektedir. Roma nümizmatiklerinde en önemli nominaller (kıymet dereceleri) *sestertius* ve *as* olmuştur. Çünkü değerli madenler halk arasında pek fazla yayılmamıştır. Fakat sonra artan askeri faaliyetlerle birlikte yükselen ücret miktarlarından dolayı *denarius*, asıl sikke olmuştur. *As'in* bölümleri nadiren basılmıştır²⁰¹.

Aureus, Plinius'un ifadesine göre Roma'da ilk olarak M.Ö. 269'da basılmıştır²⁰². Cumhuriyet döneminde nadir ve düzensiz olarak basılan altın sikkeler, askeri ve benzeri acil amaçlar için tedavüle çıkarılmışlardır²⁰³. Erken altın sikkeler üç seri halinde darp edilmişlerdir. İlk seriye ait, M.Ö. 216'da basılan sikkeler üzerinde Janus başı ile yemin sahnesi vardır²⁰⁴. 3.41, 2.33 ve 1.11 gram ağırlığında,

²⁰⁰ Bu birim, bugüne dek bazı ağırlık sistemlerinde yer almıştır. Karwiese, AnNümGir, 67.

²⁰¹ Örneğin en küçüğü quadrans nadiren darp edilmiştir. Karwiese, AnNümGir, 68.

²⁰² S. W. Stevenson, Dictionary of Roman Coins, (1964) 427.

²⁰³ Örneğin, Julius Caesar'ın suikastını izleyen sivil mücadele döneminde tahtı ele geçirmek isteyen kişiler, halka iyi görünmek için, altın sikke bastırılmışlardır.

²⁰⁴ V. Bahrfeldt, Die Römische Gold Praegung Wachrend der Republik unter Augustus (1923) 1-19.

üzerlerinde XX, XXX, LX gibi değer işaretleri, Mars başı ve kartal tasviri olan sikkeler diğer seridir²⁰⁵. T. Qinctius, Flaminnius, Sulla ve Pompeus Magnus gibi Romanın önde gelen komutanlarının darp ettirdiği komutan sikkeleri başka bir seri olarak değerlendirilir²⁰⁶. Başlangıçta, değerleri Roma ağırlık sisteminin 1/40'ı; ağırlıkları ise, 8.18 gr. olan *aureusların* ağırlıklarında zamanla bir azalmaya gidilmiştir²⁰⁷. Cumhuriyet döneminin sonlarında, bir kısmı düzenli olarak basılan altın sikkeler, yine 25 *denarius*a eşit değerdedir²⁰⁸. İmparatorluk döneminde de, birimi *aureus* olarak korunan altın sikkeler basılmıştır. Augustus döneminde basılan altın sikkeler, 40 *siliquaya* denk gelmektedir. İmparatorluğun erken dönemlerinde, altın sikkelerin ağırlıklarının dikkate değer biçimde titizlikle korunduğu görülmektedir²⁰⁹. İmparatorluğun sonlarına doğru ağırlıkları sürekli azalan *aureuslar*, Diocletian zamanında yapılan para reformunda 4.67grama inmiş, sonraki dönemlerde oldukça seyrek olarak basılan yarım *aureus* ve *aereus'un* katları *binio*, *quaternio* ve *octanio* yaklaşık olarak 2.4 gram olan ağırlıkları ile Büyük Constantin dönemine dek basılmışlardır²¹⁰.

Roma'nın esas gümüş sikkesi *denar*, 10 as değerindedir ve *denarius* (onluk) adı da buradan gelmiştir. Savaşlarda, bakır sikkeyle gümüş arasındaki bu ilişki bozulmuş, *denarius*=16 as olmuştur. Eski değer, ancak asker ücretlerinin ödenmesinde geçerli kalmıştır ve bu çifte değer M.Ö. 1. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Bu oran değişikliğine karşın eski ad *denarius* korunmuştur. Yaklaşık 500 yıl boyunca (M.S. 3. yüzyılın sonlarına kadar) darbı süren *denarius*, yavaş yavaş ağırlık yitirmiştir²¹¹. *Denarius*, Caracalla tarafından yaklaşık M.S. 215 yılında tedavüle sokulan 2 *denarius* değerindeki gümüş *antoninianus'a* kadar Roma'nın en önemli gümüş sikkesi olmuştur. *Denariuslar*, sadece Roma'da değil, eyaletlerde de

²⁰⁵ Atlan, SidSikk, 20.

²⁰⁶ Baydur, RomaSikk, 21; Başaran, ArkGirII, 138.

²⁰⁷ Atlan, SidSikk, 20.

²⁰⁸ M. Crawford, "Money and Exchange in the Roman World", JRS IX, 1970, 106 vd.

²⁰⁹ Sydenham, RMonSys, 114.

²¹⁰ Başaran, ArkGirII, 138.

²¹¹ Baydur, RomSikk, 16,17.

basılmıştır, ancak üretim miktarı Roma'ya göre daha az ve aralıklı olmuştur²¹². M.Ö. 64 yılına kadar saf gümüşten basılan *denariuslara*, bu tarihten sonra %40 oranında bakır karıştırılmıştır. Severus zamanında *denariuslardaki* gümüş oranı yarı yarıya azalmış, Gallienus döneminde ise *denariuslar*, tamamıyla bakır sikkelere dönüşmüştür²¹³.

238-274 yılları arasında darp edilmiş en yaygın birim, iki *denarius* değerinde olan *antoninianustur*²¹⁴. İçindeki gümüş miktarı %40'dır. 215 yılından itibaren *antoninianus* ve *denariusun* darbı birlikte gerçekleşmiştir. Zamanla *antoninianus* içindeki gümüş de gittikçe azalmış ve Valerianus zamanında (253-260) bu gümüş miktarı birden %2 veya %1'e düşmüş ve gümüş, *denariusda* olduğu gibi içi tamamıyla bakır olan sikkenin üzerinde ince bir tabaka halinde yer almıştır. Tralleis kazılarında tespit edilenlerde de izlendiği üzere, bu yüzden kazılarda bulunan sikkelerin çoğu, bronz sikke görünümüne sahiptir²¹⁵. Kat. No. 23, 31, 39 ve 40' daki *antoninianuslarda* olduğu gibi kıdemli imparatorların portreleri şua taçlı tasvir edilmiştir. Sikkelerin arka yüzleri genelde daha az özenilerek basılmıştır ve daha çabuk aşınıp paslanmaktadır. Genellikle sikkelerin çoğunun arka yüzlerinde ayakta duran tek bir figür bulunmaktadır. Arka yüzde ayakta duran iki figür Antiochea ve Cyzicus darphanelerinin karakteristiğidir²¹⁶. 39, 40 katalog numaralı Cyzicus darpli *antoninianuslar* da arka yüzlerinde yer verilen iki figürle bu genellemeye uygundur.

İmparatorluk döneminin bronz sikkeleri *as*, *dupondius* ve *sestertius*dur. Bu sikkelerden *as* bakırdan, *dupondius* ve *sestertius* ise bakıra %20 çinko karıştırılmasıyla elde edilen parlak bir alaşım olan pirinçten basılmışlardır²¹⁷. *As*²¹⁸, Augustus'un yaptığı reform ile ağırlığı 2/5 *unciaya* indirilerek 10.92gr. ağırlığında

²¹² Arslan, RmCoin, 14.

²¹³ Atlan, SidSikk, 22.

²¹⁴ Harl, Roma, 9.

²¹⁵ Atlan, SidSikk, 22; Harl, Roma, 9.

²¹⁶ Harl, Roma, 9.

²¹⁷ Atlan, SidSikk, 29; Tekin, EsPara, 13.

²¹⁸ As, başlangıçta yalnız İtalya dahilinde tedavülde kalacaktı. Fakat imparatorluğun 1. yüzyılında İtalya dışında da kullanım gören bir devlet sikkesi haline gelmiştir. Atlan, SidSikk, 22.

darpedilmiştir. Kat. No. 1, 2, 3'teki sikkelerin ağırlığı ve çapı as birimine işaret eder. *Sestertius* 4 as değerinde ve bir *uncia* yani 27 gr. ağırlığında, *dupondius* ise 2 as değerinde ve 1/2 *uncia* 13.65gr. ağırlığında basılmıştır²¹⁹. Her üç birimin de gerek çapları gerekse ağırlıkları imparatorluk boyunca değişiklik göstermiştir. Bu nedenle, bazen, ağırlığı ve çapı en yüksek noktaya ulaşmış örnekler ile ağırlığı ve çapı en aşağı noktaya gelmiş örnekler birbirine karışabilmektedir. Bu gibi durumlarda sikkelerin metal rengi de ayırt edici bir özellik taşımaktadır. Kat. No. 2'deki sikkede de görüldüğü gibi, *as* bakır olduğundan, kızılımsı ya da kiremit rengi, *Dupondius* ve *sestertius* ta, pirinç olduklarından, sarı bir görünüme sahiptirler. M.S. 1. y.y.'da oldukça değerli bir sikke olan *sestertius*²²⁰, *as* ve *dupondiustan* büyük olup, büyük bronz, *as* ve *dupondius* orta bronz, diğerleri ise, küçük bronz olarak adlandırılmıştır²²¹. Augustus, altın ve gümüş sikkelerin basıldığı darphanelerin kontrolünü kendi üzerine almıştır. Bakır ve pirinç sikkelerin basımı ise, senatonun kontrolüne bırakılmıştır. Bu alışımlar üzerinde S.C. harflerinin yer alması; altın ve gümüş sikkelerde bu işaretin kesinlikle görülmemesi bunun bir kanıtıdır²²².

Grek İmparatorluk sikkelerinin büyük kısmı, bakır ya da bakır alaşımı bronz veya pirinç gibi değersiz metallere basıldı. Birkaç küçük darphane haricinde, çoğunlukla geç dönemde, sikkeler değer işareti taşımaz ve sikkelerin büyük çoğunluğunun birimini belirlemek imkansızdır. Bundan dolayı, sikkelerin kataloglanması yapılırken, sikkelerin birimlerine işaret eden $\text{Æ}20$, $\text{Æ}25$ gibi, milimetre olarak çapının ölçümü, basit bir yöntem kabul edildi. Bu sistemin en büyük eksikliği ağırlıklara yer vermemesi oldu. Bazı basımlar diğerlerine göre daha kalın darpedilirdi. Bazen küçük bir sikke daha ağır olabilirdi ve birkaç milimetre çapı geniş olan sikkeye göre çok yüksek birimi gösterebilirdi. Bununla birlikte, ölçülerine göre sikkeleri sınıflandıracak daha ikna edici bir alternatif yöntem yoktur²²³.

²¹⁹ Atlan, SidSikk, 22.

²²⁰ W. A. Dody, Scientific Studies in Numismatic, (1980) 721.

²²¹ Atlan, SidSikk, 22; Grant, RImpMoney, 267.

²²² Sear, RmCoin, 11.

²²³ Sear, GImpCoin, xxxii.

Değer birimlerinin bu genel eksikliğine, en dikkate değer istisna Khios Adası'nın Ion sikkeleridir. Roma birim sistemine uygunluk, Khios'un bronz sikkelerinde kendini göstermektedir. M.S. 1 ve 2. yüzyıllarda *obol* ve *khalkos* birimlerindeki sikkelerin yerini zamanla *assarion'un* (Roma ası) üst ve alt katları almıştır²²⁴. Khios'un bastığı sikkelerde, *assaria'ya* dayanan birimlerin adları yer almaktadır. Keza M.S. 3. y.y.'da Anadolu'nun güneyinde de *assaria* biriminin görüldüğü örnekler vardır²²⁵. En çok kullanılan birim *assaria'nın* (4.50 gr.-8.00 gr.) üst ve alt katları tıpkı drahmide olduğu gibi derecelendirilmektedir²²⁶. İmparatorluk dönemi yarı özerk sikkeleri üzerinde, birimlerin tam sınıfı mevcuttur. İsimler genellikle tam bir şekilde verilir. Bu, kesin ağırlığa ve ölçüye sahip bronz sikkeler ile gümüş birimler arasında, en azından Asya'nın batı kıyı bölgelerinde yer alan Roma eyaletleri için ilişki kurma olanağı sağlar. Ne yazık ki, Khios'un bu sikkelerinin hiçbiri Roma imparatorlarının isim ya da portrelerini taşımaz. Bundan dolayı bu sikkeleri kesin kronolojik kontekste yerleştirmek imkansızdır. Seri muhtemelen iki yüzyıl gibi önemli bir dönem boyunca devam eder. Erken döneme ait benzer birim sikkelerinin yalnızca yarım ağırlığında olan geç basımlarda enflasyon etkileri hissedilir²²⁷.

Commodus döneminden itibaren değer işaretlerinin sıklıkla yer verildiği bir diğer bölge Aşağı Moesia'nın Danubian eyaletidir. Burada M.S. 3. yüzyıl ortalarına kadar, yaklaşık 60 yıllık bir dönemde, yarım düzine darphane altı farklı birim sikkesi darp etti. Bunların en yaygını, Tomis hariç tüm darphaneler tarafından basılmış 5 *assaria*, en büyük birimdir²²⁸.

Merkezi güney Küçük Asya'daki (Pamphylia ve Pisidia) darphanelerin bir diğer grubu, değerleri ayırt etmek için, sikkeler üzerine bir numara yerleştirme düzenli uygulamasını kabul etmişlerdir. Bu, Valerian ve Gallienus'un (M.S. 253-

²²⁴ Howgego, EsÇağ, 67.

²²⁵ Tekin, GrekRomSikk, 33.

²²⁶ M. Arslan-C. Lightfoot, Antik Sikke Defineleri, (1999) 28.

²²⁷ Sear, GimpCoin xxii.

²²⁸ Sear, GimpCoin xxii.

260) ortak egemenliğinde oldu. İlk kez ağırlıklar, önceki paragrafta bahsedilen Moesian ve Khios'a ait basımların standartları ile uyumlu görülür. Örneğin; normal birim, 10 *assaria* "I" ile gösterilir, ağırlığı yaklaşık 26gr.'dır. Bununla birlikte, 10 *assarianın* ağırlığında yaklaşık 26gr.'dan 17gr.'a inen bir düşüş izlenir. Bu, imparatorluğa bu dönemde zorluklar yaşatan mali kriz ile bağlantılı olmalıdır²²⁹.

Şehir sikkeleri bakırdan basılmasına rağmen bazı kentler gümüş de darp etmişlerdir. Grek imparatorluk serilerinde gümüş sikke belirli çoğunlukta darp edilmesine rağmen, bir dereceye kadar birkaç küçük darphane ile sınırlandırıldı²³⁰. Küçük Asya'da Apameia Barışı daha sonra gümüş sikke basımına başlayacak olan bazı kentlere özgürlük sağlar²³¹ ve M.Ö.2. ve M.Ö.1. yüzyıllarda, özellikle, Roma'nın bir eyaleti statüsündeki Anadolu'nun batısında, örneğin Ephesos ve Pergamon'da *kistophor*²³² ya da *kistophorik tetradrahmi* adı verilen büyükçe gümüş sikkeler basılmıştır²³³. Bergama Krallığı M.Ö. 133'te vasiyetle Roma'ya bırakılmasına rağmen, M.Ö. 1. yüzyıl ortalarına kadar eyaletlerde *denarius* kullanılmasının dayatılmaması politikası, *kistophorların* eyalet sikkeleri olarak basılmasının devam etmesine neden oldu. M.Ö. 70-67 yılları arasında Lucullus'un Mithridates'e karşı yürüttüğü seferlerin masrafının, bu yıllarda Ephesos tarafından basılan *kistophorik* sikkelerin artan hacmine ve karmaşıklığına yansıdığı söylenerek, bu sikkelerin Roma ile bağlantısı kurulmak istenmektedir. M.Ö. 58 yılında *kistophorlar* proconsul²³⁴ adları ya da Marcus Antonius döneminden itibaren hükümdar portreleri taşımaya başlamalarına rağmen, bunların yapılan esaslı değişiklikler ya da yalnızca bir dış görünüm değişikliği olarak mı yapıldığı

²²⁹ Sear, *GImpCoin*, xxiii.

²³⁰ Sear, *GImpCoin*, xxiii.

²³¹ Carradice-Price, *Hellen*, 159.

²³² Söz konusu sikkeler adlarını (sandıklı/sandık-taşıyanlar) ön yüz tiplerinden almışlardır. Ön yüz tipi, Dionysos törenlerinde kullanılan yuvarlak bir sepet (*cista mystica*) olup sepetin yarım açılmış kapağından bir yılan dışarıya çıkmaktadır ya da sepete dolanmıştır. Arka yüzde, birbirine dolanmış iki yılan ve süslü bir sadak vardır; ayrıca sikke boşluğunda darphaneye işaret eden semboller, monogramlar veya harfler bulunmaktadır. Mørholm, *ErkHell*, 187.

²³³ Tekin, *EsPar*, 14.

²³⁴ Romalıların kendi mahalli memurlarının ve valilerinin isimlerinin yer verildiği *kistophorlara*, *Cistophori Proconsulari* denilmektedir. Göktürk, Polatlı, 51.

belirsizdir²³⁵. Kat. No. 4'teki *kistophor* ön yüzdeki imparator portresi ve özellikle arka yüzde yer verilen imparatorluğun propagandasına yönelik tasviri ile bu serinin bir devamı niteliğindedir. Ara sıra farklı tiplerle de olsa da, *kistophorların* basımı Caracalla dönemine kadar (M.S. 211-217) sürdürülmüştür²³⁶.

²³⁵ Howgego, EsÇağ, 66.

²³⁶ Göktürk, Polatlı, 51.

6. DARPHANELER

M.Ö. 30'da bağımsız gücüne ulaşan Octavian'ın miras bıraktığı para sistemi, Roma'da en yüksek otorite olarak kabul edilen Senatonun gözden düşmesi ve on yıl sivil savaşları sonrasında, karışık bir durumdadır²³⁷.

Cumhuriyet döneminde sikke basımı tamamen, Senatonun elindedir. Roma elbette ana darphanedir, daima İtalya'da değil, doğrudan Roma Senatosu kontrolü altında, iş başında diğer kurumlar vardır. Bununla birlikte, Augustus döneminden yarım yüzyıl önce, sikke basan yeni bir otorite olarak, savaş alanında askeri komutan görüldü. Başlangıçta bu genareller askerlerine ücret vermek amacıyla para basmak için, izin nedeniyle Senatoya başvurmalarına rağmen bu uygulamadan vazgeçildi ve askeri sikkeler Senatodan bağımsız bir şekilde Roma dünyasının birçok yerinde basılır oldu. M.Ö. 44'te Caesar'ın suikastını izleyen dönemde Roma Darphanesinde düzenli sikke basımı için birkaç yıl daha senatoya izin verildi. M.Ö. 37'de Capitol darphanesi kapatıldı. Triumvirler (Antonius, Octavian ve Lepidus), Roma dünyasının başkanları, çeşitli eyalet merkezlerinde sikkelerini basmaya devam ettiler. Yaklaşık M.Ö. 15'te açılan Lugdunum Darphanesi, egemenliğin erken döneminde sınırlı nitelikte altın ve gümüş sikke basmış olmasına rağmen, Cladius'un egemenliği altında, Roma, tüm doğal gramların basımı için merkez kaldı²³⁸.

Yüksek derecede güç için, birçok rakip, askerlerinin bağlılığını korumak amacıyla birçok para basım kaynağına ihtiyaç duyduğu için, M.S. 68-69 sivil savaşları yeni birçok darphanenin açılmasına vesile oldu. Roma, Tarrocco, Norbo, Viyana, Lugdunum, Poevtovia, Byzantium, Philippi, Antioch, Tyre, Alexandria ve Carthage'ya bu dönemde imparatorluk darphanesi olarak itimat edilirdi. Vespasian'ın iç anlaşmazlıklardan fatih olarak çıkışıyla, imparatorluk içinde ani olarak ortaya

²³⁷ Sear, RmCoin, 42.

²³⁸ Sear, RmCoin, 42.

çıkan bu acil durum darphaneleri kapatıldı²³⁹. M.S. 2. y.y.'da, düzenli olarak sikke basan Roma darphanelerinde güçlü bir tekelleşme başlar, ancak bu yapılanma Septimius Severus ile Nijer arasındaki iç savaş sırasında terk edilir²⁴⁰. M.S. 3. y.y. mali krizleri başlayınca, İmparatorlar askerlerinin ücretlerini vermek için ya savaş alanlarında sikke basmak zorunda kalmışlar ve bu şekilde bu yüzyılın çeşitli darphaneleri meydana gelmiş, ya da bu hususta ordu ile birlikte giden seyyar darphaneden (=Moneta Comitensis) faydalanmışlardır. İmparator Gallienus'tan (253-268) itibaren görülen üçüncü yüzyıl darphaneleri birbirlerinden yalnız sikkelerinin üslupları ile ayrılmaktadır²⁴¹. Diocletian'tan itibaren sikke basımı merkezden yönetilmeye başlanır ve imparatorluk toprakları içerisinde yeni darphaneler kurulur²⁴². Roma sikkeleri üzerinde darphane adının, daha doğrusu işaretinin görülmesi ancak M.S. 3. yüzyıl ortalarına rastlar. Darphane işareti, sikkenin arka yüzünde ve kesim denilen, tipin yer aldığı zeminin alt kısmında bulunur ve doğrudan doğruya sikkenin basıldığı kentin adının kısaltması olabileceği gibi, bunun önünde ve sonunda birtakım harfler bulunabilir. Önde olan harfler P (= Pecunia), SM (= Sacra Moneta) ya da M (= Moneta)'dır. Sondaki harf ise, sikkenin, o kentin hangi atölyesinde, diğer bir ifadeyle merkez darphanenin hangi (kaçıncı) şubesinde basıldığını gösterir²⁴³. Talleis Kazılarında yerel basımların yanı sıra imparatorluk basımları da tespit edildiği için imparatorluk darphanelerine genel olarak değinilmiştir.

Şehir sikkelerinin basımı için kullanılan esas metal bronzdur. Fakat İtalya dışındaki Roma kolonileri ile bazı şehirler gümüş sikke basmışlardır. Roma'nın kendi sikke gereksinimlerini karşılamaları için sikke basmasına izin verdiği şehirler dışında, doğudaki Roma devlet darphanelerinden en önemli üçü, Cappadocia'daki Caesarea, Syria'daki Antiochia ve Mısır'daki Alexandria'dır. Yapılan gözlem ve araştırmalar, farklı şehirlere ait bazı sikkelerin ön yüzlerinin aynı kalıptan basıldığını

²³⁹ Sear, RmCoin, 42, 43.

²⁴⁰ Sear, RmCoin, 44.

²⁴¹ Atlan, SidSikk, 25.

²⁴² Başaran, ArkGir II, 140.

²⁴³ Tekin, GrekRomSikk, 32.

ortaya koymuştur. Bu da, bazı şehirlerin, sikke kalıplarını, merkezi bir darphanede ya da seyyar darphanelerde hazırlattıklarını göstermektedir²⁴⁴.

Tralleis Kazılarında çıkan sikkeler, üzerindeki lejant ve tiplerinde işaret ettiği gibi farklı darphanelerde basılmıştır. Kısa yazı ve basit dizayn, erken sikkelerin değişmez kuralıdır. Tüm erken sikkeler, şehir basımını ifade eden yazıdan ziyade bir işarete sahiptir. Sikkeler Roma İmparatorluğunun egemenliği altındaki Küçük Asya şehir devletlerinin sikkeleri gibi tam devlet ismi ile değil, isme işaret eden tek harf ya da birkaç harfe sahip olarak basılmaya başlandı²⁴⁵. Grek imparatorluk sikkelerinde, hemen hemen daima darphanenin yerine işaret eden çoğul iyelik halinde bir kavim sıfatı vardır²⁴⁶. Tek ögesi yalnızca kavim ismi olmayan çok uzun bir yazı, daha sıklıkla magistrat isim ve unvanlarını aynı zamanda şehre uygun olan görkemli sıfatları içerebilir²⁴⁷. Bazen kısaltılan kavim ismi, genellikle bu uzun yazıların sonuna gelir. Eğer arka yüz kenar kuşağında tüm harflerin yerleştirilebilmesi için alan yetersiz kalıyorsa, lejantın sonu kesime yerleştirilmek zorundadır ya da ikinci bir yuvarlak olarak görülür veya tipin kenarında bir ya da daha fazla düz sıra halinde verilir. Dikkatsiz darp teknikleri ve sonraki aşınmalar uzun bir yazının başlangıcından ziyade sonunun anlaşılmasını güçleştirdiği için, bu düzenlemeler darphane ismi zorluğunu çözmeye hizmet eder²⁴⁸.

6. 1. Tralleis Darphanesi (Kat. No. 7, 10, 13, 18, 21, 26, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38)

Tralleis antik kenti, Asya'nın iç kısmında yer alan diğer şehirlerin pek çoğu gibi Büyük İskender Döneminin sonuna kadar para basmadı²⁴⁹. Zaman zaman

²⁴⁴ Tekin, GrekRomSikk, 33.

²⁴⁵ R. Plant, Greek Coin Types and Their Identification, (1979) 9.

²⁴⁶ Örneğin; Ephesos için ΕΦΕΣΙΩΝ, Tralleis için ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ gibi. Sear, GİmpCoin, xviii.

²⁴⁷ Carson, Coins, 100; Sear, GİmpCoin, xviii.

²⁴⁸ Sear, GİmpCoin, xviii, xix.

²⁴⁹ BMCLydia, cxxxiii; Saadet Onat, "Aydın İlinin Dalama Bucağına Bağlı Şahnalı Köyü civarında bulunmuş Olan Kistaforlar ", Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XVII, 1959, 142.

Asander ve Antigonus'a tabi olduktan sonra kent Seleukoslar eline geçti. Seleucia ismini alan kent görünüşte ilk kez bazı bronz sikkeler bastı²⁵⁰.

M.Ö. 189-133 tarihleri arasındaki dönem, Tralleis ve diğer birçok Asya şehri için barış ve refah dönemi oldu. Attalos ve Seleukoslar Döneminde, atölyeler tarafından basılan *kistophor* sikkelerinin çokluğu, Tralleis'in refah ve zenginlik düzeyini gösteren kesin bir kanıttır. Pergamon, Adramition, Thyateira, Smyrna, Sardeis, Ephesos, Tralleis, Lykos Laodikeia'sı, Nysa, Apollonis, Phokaia, Synnada, Stratonikeia ve Apameia Kibotos (Dinar) kentlerinin²⁵¹, temel biriminin attique drahminin üç çeyreği değerinde olan drahmiyi, ortak bir para sistemi olarak kabul etmeleri M.Ö. III. y.y. ortalarına doğrudur. İskender'in haleflerinin savaşları sırasında Ön Asya'daki istikrarsızlık, böyle bir konfederasyon fikrine olanak tanımıştır. Bu sistemin *drahmi* ve *didrahmileri* çok enderdir. *Tetradrahmiler* ise, tersine çok miktarda basılmış ve tedavülleri uzun süreli olmuştur. Bu sistemin paralarına *kistophor* adını veren bu birimlerdir²⁵². Daha öncede ifade edildiği üzere, M.Ö.133'te Attalus III'ün ölümüyle, vasiyetinin koşullarına göre Pergamon Krallığının tamamı Roma Cumhuriyetine geçti. Bu dönemde de, Tralleis'teki *kistophor* basımının kesintisiz devam ettiği görülür. Ephesos'taki gibi, M.Ö. 133'ten sonra basılan sikkeler, ilaveten, M.Ö. 133-134'te başlayan Asya eyaletlerinin yeni era'sından hesaplanan bir tarihi, yardımcı sembolleri ve magistrat ismini taşırlar²⁵³.

M.Ö. 129-126 yılları arasında Bergama Krallığının varisi olarak ortaya çıkan Aristonicus'un ayaklanma girişimi, Batı Anadolu'daki pek çok kent gibi Tralleisi'de etkiler. Roma'ya karşı Aristonicus'un yanında yer alan kent cezalandırılır ve *kistophor* basımı yasaklanır. M.Ö. 89 yılında ise Pontus Kralı VI. Mithridates Eupator'un Roma'ya karşı isyanına katılmış olan Tralleis gibi diğer pek çok kent, beş

²⁵⁰ BMCLydia, cxxxiii,cxxxiv.

²⁵¹ Göktürk, Polatlı, 51.

²⁵² Çeşitli sikke koleksiyonlarında korunmuş *kistophorlar* arasında Tralleis *kistophorları* son derece fazladır. Bu, kent zenginliğini ve ticari ilişkilerinin genişliğini gösteren önemli bir kanıttır. Rayet-Thomas, Tralleis, 29, 30.

²⁵³ BMCLydia, cxxxvi.

yıl süreyle ağır bir ceza ödemek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda, kentte tekrar *kistophor* basımı ancak M. Ö. 58 yılından itibaren gerçekleşmiştir²⁵⁴

Miletus, Erythrae, Smyrna ve Tralleis ayrıca altın sikkeler bastı, ancak bunları gelişmiş Pergamon egemenliği dönemine (M.Ö. 190-133) ya da M.Ö. 88-84 Roma'nın dört yıllık zaman aralığına tarihlendirmek zordur²⁵⁵.

Tralleis; tamamen eyalet *kistophorları* dönemi, M.Ö. 2. ve 1. yüzyıllarda çok fazla gümüş *kistophor* darp etmiştir. Ayrıca çok fazla bronz sikke de basmıştır²⁵⁶.

Erken imparatorluk döneminde, Tralleis sikke basımı birçok problem içerir. İlki şehir devletleri sorunudur. Sikkeler üzerindeki Grek lejantları, Augustus'tan Nero'ya kadar şehrin Caesarea olarak adlandırıldığını önerir. Augustus tarafından kente "αποικια" için İtalyan göçmenler gönderilir. Bölgeyi tahrip eden depremlerin birinden sonra, Augustus'u "χτιστης" olarak adlandıran bir yazıt, Caesarea olarak şehrin yeniden kurulmasında, olasılıkla İtalyanların yerleşimine işaret ediyor olmalıdır²⁵⁷.

Erken basımların tümü yalnızca şehir ismi Caesarea'yı kullandı, ancak Domitian dönemi boyunca çift isim Tralleis Caesarea kullanıldı. Çift isim, Flaviuslar sonuna dek kullanılır²⁵⁸. Bu dönemden itibaren, Kaisareon sözcüğü kaybolur ve yerel para basımı ortadan kalkıncaya dek rastlanmaz²⁵⁹. Domitian döneminden itibaren Gallienus dönemine kadar yalnızca ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ yazısı ile karşılaşılır²⁶⁰. Şehir isminin şeklindeki bu değişimler imparator portresi olmayan sikkelerin de tarihlenmesi için yarar sağlar. İki isimli olanların tümünün Flaviuslar Dönemine ait olması muhtemel görünür. Bunların çoğu, ε den ziyade E formuna (Domitian ve

²⁵⁴ Dinç, Tralleis, 210-211.

²⁵⁵ BMCLydia, cxxxviii.

²⁵⁶ Burnett-Amandry, RPC I, 438.

²⁵⁷ Burnett-Amandry, RPC I, 438, 439.

²⁵⁸ Burnett-Amandry, RPC II, 169.

²⁵⁹ Rayet-Thomas, Tralleis, 56.

²⁶⁰ Head, HN, 660.

sonrası için doğal olan) sahiptir, bundan dolayı sikkeler için en erken tarih olarak Flaviuslar Dönemi muhtemel görünür. Yalnızca ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ yazılı bazı sikkeler on iki eksenindedir ve Flaviuslar Dönemine aitmiş gibi görünür²⁶¹.

İmparatorluk dönemi sikkeleri üzerinde, Nero dönemine kadar magistrat isimleri yalın halde verilir. Domitian Döneminden itibaren isim genellikle επι γρ[αμματεως] ile belirtilir. Gordian ve Philip Döneminde, επι γρ[αμματεων] των περι τον δεινα ile sikkenin bazen başkanın özel ismiyle anılması tüm magistrat kurulu adına basıldığını açıklar. Muhtemelen İmparator Claudius, kente bazı özel imtiyazlarla birlikte consul unvanını verdiği için, Tralleis şehir consülü bazen ΚΛΑΥΔΙΑ ΒΟΥΛΗ unvanı ile ayrılır²⁶².

M.Ö. 2-1. y.y. sikkelerine göre, Tralleis'in imparatorluk döneminde tasvir ettiği tipler çok daha fazladır. Tralleis sikkeleri üzerindeki ana tipler; Zeus, Apollon, Helios ve Selene kültüne işaret eder. Adrasteia'nın baktığı bebek Zeus ile çevresinde üç Kuretes; Panterler tarafından çekilen arabada Apollo ve Seilenos tarafından sürülen keçiler; boğaların çektiği bigada Selene; ayakta bir savaşçı şeklinde tasvir edilen kurucu, ΤΡΑΛΛΕΥC ΚΤΙCΤΗC kente ait sikkeler üzerinde yer alan tiplerden bazılarıdır. Bu tipler şehrin kökeninin Argiveler olduğuna işaret eder. Satyr tarafından bakılan Dionysos; quadrigada Helios; Kore'nin kaçırılması; Hekate triformis diğer daha az karakteristik tiplerdir. Ayrıca ΖΕΥC ΑΡΑCΙΟC, ΑΠΟΛΛΩΝ ΗΛΙΟC, ΗΛΙΟC CΕΒΑCΤΟC; ΙΕΡΟC ΔΗΜΟC, ΙΕΡΑ CΥΝΚΛΗΤΟC'un büstleri ve Apollon ΠΥΘΙΟC ve ΑΥΔΙΟC figürleri kentin sikkeleri üzerinde görülür²⁶³. Büyük Antoninus Pius sikkeleri en ilginç arka yüz tiplerini sergiler²⁶⁴.

²⁶¹ Burnett-Amandry, RPC II, 169.

²⁶² Head, HN, 660.

²⁶³ Head, HN, 661.

²⁶⁴ BMC Lydia, cxIvi.

Νεοωκορος των Σεβαστων ve Μητρολις της Ασιας unvanlari muhtemelen M.S. 215'te Caracalla tarafından Tralleis'e verilir²⁶⁵.

Sikkeler üzerinde tasvirlerine rastlanan agonistik festivallerin ismi; ΠΥΘΙΑ, ΟΛΥΜΠΙΑ ve ΟΛΥΜΠΙΑ ΑΥΓΟΥΣΤΕΙΑ ΠΥΘΙΑ'dır²⁶⁶. Bir yazıttan da Tralleis'te, "Αλεια" olarak isimlendirilen ve Helios onuruna kutlanan bir festival olduğu öğrenilmektedir²⁶⁷.

Kent Smyrna ile ittifak sikkeleri darp etmiştir. Ayrıca Ephesos ve Pergamon kentleri, kendi darphanelerinde Tralleis kenti ile olan ittifak sikkelerini basmıştır²⁶⁸.

6. 2. Nysa Darphanesi (Kat. No. 5, 6, 8, 9, 17)

Kentin imparatorluk dönemi sikke darpları, Augustus döneminde başlar ve Gallienus dönemine kadar sürer. Nero dönemine kadar magistrat isimleri, Grammateus ve Hieruus yalnız haldedir. Domitian döneminden itibaren Grammateus iyelik halinde, genellikle επι ile ve ilaveten Gordian sikkeleri üzerinde Hieruus unvanı ile birlikte verilir. Sikkeler üzerinde kent ΝΥCΑЄΩΝ yazısı ile ifade edilir²⁶⁹.

Sikkeler üzerinde kullanılan arka yüz tasvirleri çoğunlukla, kutsal yerleri Nysa'ya yakın olan Pluto ve Kore kültüne işaret eder. Nysa'da tanrıçanın işlerinin yaklaşık yarısına, tiyatro dekorasyonlarının bir bölümünde yer verildiği için, doğal olarak tiyatro frizleri ve sikkeler üzerinde kullanılan tasvirler arasında çok yakın paralellikler vardır. Her ikisi de Pluto ve Kore hikayesini vurgular. Domitian sikkeleri hem konu hem de stilistik açıdan gruplar oluşturur. Sikkeler, yerel Pluto kültü ile Domitian'ın bir zaferinin kutlanması konularını birleştirirler. Bununla

²⁶⁵ BMCLydia, cxIv.

²⁶⁶ Head, HN, 661.

²⁶⁷ BMCLydia, cxIvi.

²⁶⁸ Head, HN, 661.

²⁶⁹ Head, HN, 654.

birlikte, belli bir zafere ya da imparatorun zaferlerine referans edip etmediği açık değildir. İmparator başının yer almadığı sikkeler çoğunlukla Antoninler Dönemine ait görünür²⁷⁰.

Özellikle, €IPHNH, KOPOC (bolluk), €VTIO CIA, ΠΑΤΡΩΟΣ ΣΩΙΩΝ (Apollon'un sıfatı), ΠΛΟΥΤΟΔΟΤΗΣ (Zeus ya da Pluto'nun sıfatı), ΚΑΜΑΡΕΙΘΗΣ (Men'in sıfatı), ΚΟΡΗ, ΔΙΟΝΥΚΟC, ΑΘΥΜΒΡΟC gibi açıklayıcı yazılar taşıyan Nysa sikke tipleri sayısız ve ilginçtir. Dikkate değer bir Maximus sikkesi, altı çıplak gencin omuzlarında, kurbanı taşıyan bir boğayı gösterir. Acharaca olarak isimlendirilen, Nysa yakınlarındaki bir köyde kutlanan yıllık Panegyris'i tanımlayan, tipi Strabon, açıklar. Hades ve Persephone'nin onuruna yapılan bu yıllık festival, Hades ve Persephone'nin evlenmeleri onuruna kutlanan "ΘΕΟΓΑΜΙΑ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΑ" oyunları gibi, bu tanrıları tasvir eden diğer birçok Nysa sikke tipini tarihlendirmeye olanak verir. Bu oyunların kutlanması, ayrıca Persephone'nin kaçırılması tipini taşıyan sikke basımlarına vesile olmuştur. Sadece Nysa değil aynı zamanda diğer Lydia şehirleri de şüphesiz, Nysa'da belirli günlerde kutlanan festivallere katılmıştır²⁷¹. ΔΗΜΟC, CVNKΛΗΤΟC, ΙΕΡΑ CVNKΛΗΤΟC gibi alışılmış basma kalıp tipler çoğunlukla festivallerle bağlantılıdır²⁷². Muhtemelen yer altı dünyasına bir giriş olduğu düşünülen, Acharaca'daki sıcak kaynaklar Nysa'daki Kore tapınımı ile bağlantılıdır²⁷³. Kent, Ephesos ile ittifak sikkeler darp etmiştir. Tipler Men ve Artemis Ephesia'dır²⁷⁴.

²⁷⁰ Burnett-Amandry, RPC II, 171.

²⁷¹ BMCLydia, 1xxxii-1xxxiii.

²⁷² Head, HN, 654.

²⁷³ BMCLydia, 1xxxii-1xxxiii.

²⁷⁴ Head, HN, 654.

6. 3. Pergamon Darphanesi (Kat. No. 4)

Kentte, Augustus döneminde başlayan yarı özerk ve imparatorluğa ait sikke darpları, Gallienus döneminde son bulur²⁷⁵. Burada Augustus için *aureus* ve *denariuslar* kadar *kistophor* basımı da gerçekleşmiştir²⁷⁶. Pergamon'da basılan üç farklı gümüş *kistophor tetradrahmi* grubundan biri, arka yüz tipi olarak COM[mune] ASIAE yazısı ile Roma ve Augustus tapınağını sergiler. Bu belli grubun diğer iki tipi tarihleriyle (IMP IX, TRP IV ve V = M.Ö. 20-19) ve Partlarla ilgili imtiyazları ifade etmesi nedeniyle dönemi kesinlikle verir. Arka yüz tipi tamamen Parthia ve Armenia 'daki başarılı olayları ifade eder²⁷⁷. Claudius'un birkaç *kistophoru* ve olasılıkla Flaviuslar, Nerva ve Trajan'ın *kistophorlarından* bazıları kentte darp edilmiştir²⁷⁸.

Sikkeler üzerinde kent, çoğul iyelik halindeki ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ yazısı ile ifade edilir. Asklepios, Hygieia, Telesphoros sikkeler üzerinde sıklıkla yer verilen tiplerdir. Asklepios kültü çok önemlidir ve kült ile ilgili tipler, özellikle Antoninler döneminde ve M.S. 214'te Pergamon Asklepios Tapınağını ziyaret eden Caracalla döneminde çok fazladır. Ayakta, Asklepios'un annesi, ΚΟΡΩΝΙΚ; Keteios ve Seleinos nehirleri arasında Asklepios Heykeli; Asklepios kültü ile ilgili yılanlara ve Telesphoros'a tapınan Caracalla; ayrıca Asklepios'a adanan kurban; ΘΕΟΝ CYNKAHTON, Senato Başkanı, arka yüzde ΘΕΑΝ ΡΩΜΗΝ, Roma başı; ΠΕΡΓΑΜΟC ΚΤΙCΤΗC, kahraman Pergamos'un başı; Athena; ΣΕΒΑCΤΟΝ ΠΕΡΓΑΜΗΝΟΙ, tapınakta Augustus; ΛΙΒΙΑΝ ΗΡΑΝ, Hera şeklinde Livia'nın büstü, arka yüzde ΙΟΥΛΙΑΝ ΑΦΡΟΔΙΤΗΝ, Aphrodite tasviri şeklinde Julia'nın büstü; ΖΕΥC ΦΙΛΙΟC; Augustus ve Roma Tapınağı; nehir tanrısı, ΚΑΙΚΟC; nehir tanrısı, ΚΗΤΕΙΟC; Apollo Smintheus; dans eden Satyr ve Çocuk Dionysos; Genç Zeus, Gaia ve Thalassa; Uyuyan Ariadne, Büyük Pergamon Altarı ve önünde hörgüçlü boğa; Herakles ve Erymanthian domuzu kent sikkeleri üzerinde yer alan

²⁷⁵ Head, HN, 536.

²⁷⁶ Carson, RmEmp, 273.

²⁷⁷ Sutherland, RIC I, 36,37.

²⁷⁸ Carson, RmEmp, 273.

ana tip ve yazılardan bazılarıdır²⁷⁹. Kullanılan tasvirler gelenekseldir ve Pergamon ya da imparatorluğa ait küllere işaret eder²⁸⁰.

Magistratlar; Vettius Bolanus, M. Plautius Silvanus, Q. Poppaeus Secundus, P. Petronius, C. Antius, A. Julius Quadratus, Asya'nın proconsulleridir. Alışılmış yerel magistrat bir Strategos'tur. Diğerleri Grammateus, Hierus, Gymnasiarch, Prytanis, Theologos'tur²⁸¹.

ΝΕΩΚΟΡΩΝ Β ve Γ; ΠΡΩΤΩΝ; Η ΠΡΩΤΗ ΤΗΣ ΑCΙΑC ΚΑΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙC ΠΡΩΤΗ ΚΑΙ ΤΡΙC ΝΕΩΚΟΡΟC ΠΡΩΤΗ ΤΩΝ CΕΒΑCΤΩΝ ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ ΠΟΛΙC kente ait unvanları ve ΠΡΩΤΑ ΟΛΥΜΠΙΑ ∈Ν ΠΕΡΓΑΜΩ kente kutlanılan oyunları ifade eder²⁸².

Kent; Nicomedia, Ephesos, Smyrna, Miletus, Sardes, Hierapolis, Laodiceia ile ittifak sikkeleri darp etmiştir²⁸³.

6. 4. Ephesos Darphanesi (Kat. No.1, 2, 3, 15, 16, 20, 22, 24, 25, 28, 30)

Kente, imparatorluk dönemine ait sikkeler M.Ö. 43 Triumvirler döneminden Gallienus dönemine kadar kesintisiz devam eder²⁸⁴. Augustus için bu darphane tarafından birçok gümüş *tetradrahmi* ya da *kistophor* basıldı. Ayrıca darphane çelenk içinde AVGVSTVS tipi ile bronz sikkeler darp etti²⁸⁵.

²⁷⁹ Head, HN, 536.

²⁸⁰ Burnett-Amandry, RPC II, 144.

²⁸¹ Head, HN, 536.

²⁸² Head, HN, 536.

²⁸³ Head, HN, 536.

²⁸⁴ Head, HN, 576.

²⁸⁵ Carson, RmEmp, 273.

Claudius dönemine kadar olan erken basımlar; yerel magistrat isimleri Grammateus, Archiereus ya da Archierus Gram., Hieruus, Episkopos'u taşır, fakat diğer birçok Asya şehrinde görülen Archon ya da Strategos'a asla yer verilmez. M.S. 65-66'da M. Acilius Aviola; Domitian egemenliği döneminde P. Calvisius Ruso, L. Caesennius Paetus, ... Rufus ve M.S. 145-146'da Cl. Julianus sikkeler üzerinde yer verilen Roma Proconsullerinin isimleridir. İmparator Claudius döneminden sonra sikkeler üzerinde yerel magistrat isimlerine hemen hiç yer verilmemesi anlaşılmamıştır. İmparatorluk döneminde Æ ve AR basan birkaç darphaneden biri Ephesostur. Hem Grekçe hem de Latince yazı ile AR, DIANA EPHESIA yazısı ile *kistophor*, Flaviuslar denariusları ve Nero döneminde sikkeler üzerine $\Delta\text{I}\Delta\text{PAXMON}$ ve ΔPAXMH şeklinde kaydedilen *didrahmi* ve *drahmiler* kentte darp edilmiştir²⁸⁶. Vespasian'ın egemenliğinin başlangıcında darphanede EPE yazılı bir denarius basıldı. Claudius, Flaviuslar, Nerva, Trajan ve Hadrian *kistophorlarının* bazıları burada basıldı²⁸⁷.

$\in\Phi\in\text{CI}\Omega\text{N}$ yazısına Trajan döneminden itibaren sıklıkla bir onur unvanı eşlik eder. Trajan döneminde $\text{O N}\in\Omega[\text{κoroς}] \in\Phi\in[\text{στων}] \Delta\text{H}[\mu\omicron\varsigma] \in\Pi\in\text{XAP}[\alpha\xi\alpha\tau\omicron]$, Hadrian döneminde $\Delta\text{IC NE}\Omega\text{KOP}\Omega\text{N}$, Verus döneminde $\Delta\text{IC N}\in\Omega\text{KOP}\Omega\text{N ACIAC}$, S. Severus döneminde $\Pi\text{P}\Omega\text{T}\Omega\text{N ACIAC}$, Caracalla döneminde $\text{TPIC N}\in\Omega\text{KOP}\Omega\text{N}$, Caracalla ve Geta döneminde $\text{TPIC N}\in\Omega\text{KOP}\Omega\text{N KAI THC APT}\in\text{MI}\Delta\text{OC}$, Elagabalus döneminde $\Delta \text{N}\in\Omega\text{KOP}\Omega\text{N}$ ve $\text{MON}\Omega\text{N A PIAC}\Omega\text{N T}\in\text{TPAKIC N}\in\Omega\text{KOP}\Omega\text{N}$, Sev. Alexander döneminde $\text{MON}\Omega\text{N PI}\Omega\text{T}\Omega\text{N ACIAC}$, Maximinus döneminde $\Gamma \text{N}\in\Omega\text{KOP}\Omega\text{N}$, Otacilia döneminde $\text{ACY}\Delta\text{OC}$, Philip II döneminde $\text{KATAPI}\Delta\text{OYC A}$, Gallienus döneminde Γ ya da $\text{MON}\Omega\text{N } \Delta \text{N}\in\Omega\text{KOP}\Omega\text{N}$, Salonina döneminde Γ ya da $\Delta \text{NE}\Omega\text{KOP}\Omega\text{N}$ sikkeler üzerinde yer verilen onur unvanlarından bazılarıdır. Sardeis ve Nicomedia sikkeleri üzerinde

²⁸⁶ Head, HN, 576.

²⁸⁷ Carson, RmEmp, 273.

karşılaştığı gibi birbirini takip eden Neochorosların sayılarındaki düzensizlikler Ephesos'ta da görülür²⁸⁸.

ΘΕΟΓΑΜΙΑ, Claudius ve Agrippina'nın başları yüz yüze; ΡΩΜΗ Roma'nın büstü; ΖΕΥΣ ΟΛΥΜΠΙΟΣ; nehir tanrıları ΚΛΑΚΕΑΣ ve ΜΑΡΝΑΣ; ΝΕΙΚΗ ΔΟΜΙΤΙΑΝΟΥ; ∈Φ∈CIA Artemis kült heykeli; ΑΡΤΕΜΙΣ ∈Φ∈CIA kült heykeli; ΑΝΔΡΟΚΛΟΣ ile yaban domuzu; Antinous; ΚΟΡΗΚΟΣ ve ΑΝΔΡΟΚΛΟΣ, iki kahraman el sıkışır şekilde; ΚΑΥΣΤΡΟΣ ve Κ∈ΝΧΡ∈ΙΟΣ nehir tanrıları kentin sikkeleri üzerinde yer alan dikkate değer yazılar ve tiplerdir²⁸⁹. Bazen kült heykelini de içerir şekilde betimlenen Artemis Tapınağı da önemli tasvirler arasındadır²⁹⁰. ΑΠΟΛΛΩΝ ΙΚΕΚΙΟΣ ve Grek Artemisi ayakta yüz yüze; erkek geyikler arasında ΑΡΤΕΜΙΣ ∈Φ∈CIA; Artemis ΠΑΝΙΩΝΙΟΣ; çocukları ile ΛΗΤΩ; Ephesoslu filozof ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ; ∈ΙΡΗΝΗ; ΤΥΧΗ; ΡΩΜΑΙΩΝ Ν∈ΙΚΗ; ΤΥΧΗ ∈Φ∈CΙΩΝ; ΔΙΚΑΙΟΚΥΝΗ; Ν∈ΟΙ ΗΛΙΟΙ sikkeler üzerinde görülen diğer tip ve yazılardan bazılarıdır²⁹¹. Artemis'in kutsal hayvanı erkek geyik gibi geleneksel tasvirler de vardır²⁹².

ΟΛΥΜΠΙΑ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΑ; ΚΟΙΝΟΝ ΑΚΙΑΣ; ΤΟ ΑΓΑΘΟΝ ∈Φ∈CΙΑΝ çıplak boksör; [ΓΥΜ]ΝΑΚΙΑΡΧΙΑ top tutan Gymnasiarch; oyunlara ve agonistik tiplere işaret eder²⁹³.

Pergamon, Smyrna, Sardeis, Tralleis, Hierapolis, Laodiceia, Alexandria ile ittifak sikkeleri Ephesos'ta darp edildi. Adramyteum, Cyzicus, Magnesia, Miletus, Aphrodisias, Nysa, Philadelphia, Apameia, Cibyra, Cotiaeum, Hierapolis, Perga Ephesos ile ittifak sikke basan diğer şehirler arasındadır²⁹⁴.

²⁸⁸ Head, HN, 577.

²⁸⁹ Head, HN, 577.

²⁹⁰ Burnett-Amandry, RPC II, 166.

²⁹¹ Head, HN, 577.

²⁹² Burnett-Amandry, RPC II, 166.

²⁹³ Head, HN, 577.

²⁹⁴ Head, HN, 577, 578.

6. 5. Magnesia Ad Maendrum Darphanesi (Kat. No. 19)

Kentte imparatorluk dönemi darpları Augustus'tan Gallienus'a kadar sürer. ΜΑΓΝΗΤΩΝ yazısına ilaveten, Sev. Alexander egemenliği döneminden sonra, yerel Artemis Leukophryene tapınağı ile ilgili ifade, ΝΕΩΚΟΡΩΝ ΤΗC ΑΡΤΕΜΙΔΟC ve Gordian egemenliğindeki Asya'nın yedinci şehri, ΕΒΛΟΜΗ ΤΗC ΑCΙΑC yazıları görülür. Magistrat isimleri başlangıçta yalın haldedir, fakat Antoninus Pius döneminden itibaren επι ve sıklıkla Grammateus unvanı ile iyelik halinde verilir. ΖΕΥC Nikephoros oturur şekilde; ΖΕΥC ΑΚΡΑΙΟC ayakta; ΛΕΥΚΟΦΡΥC ve ΛΕΥΚΟΦΡΥΗΝΗ ya da ΛΕΥΚΟΦΡΥΗΝΗ, bazen iki küçük Nike figürü tarafından taçlandırılan kült heykeli; ΑΥΛΑΙΤΗC ya da ΑΥΛΑΙΤΗC Apollo Kitharistes; Pruva üzerinde meşale tutarken Artemis; Persephone'nin kaçırılışı; ΚΟΡΗ ayakta; CΕΡΑΠΙC Serapis Başı, arka yüzde İsis; ayakta Helios-Serapis; yılanlı arabada Demeter; boğaları mağaraya sürerken çoban; kıvrılmış bir yılanın kenarında iki meşale arasında ayakta Men tasviri; boğaların çektiği bigada Selene; iki çocuğu ile Leto; bebek Zeus'u taşıyan Adrasteia; beşik ya da sepette oturur şekilde bebek Dionysos; ayakta, arkasında yılanlarla Asklepios; kahraman olarak ΘΕΜΙCΤΟΚΛΗC; bir kaya üzerinde oturur şekilde çıplak bir erkek figürü çevresinde üç Nymphe ile Magnesia Vadilerinin Personifikasyonu, ΚΟΛΠΟΙ; üç Nymphe ya da Charit; ΜΑΓΝΗCΙΑ, şehrin büstü; ΠΟΛΙC, şehrin büstü; ΤΥΧΗ, ayakta tasviri; ΙΕΡΑ CΥΝΚΛΗΤΟC; CΥΝΚΛΗΤΟΝ kent sikkeleri üzerinde yer alan ana tip ve yazılardır. Kent Ephesos ile ittifak sikkeler darp etmiştir²⁹⁵.

6. 6. Cyzicus Darphanesi (Kat. No. 39, 40)

Kentte, imparatorluk dönemi darpları Augustus dönemiyle başlar, Claudius Gothicus dönemine kadar devam eder. ΚΥΖΙΚΗΝΩΝ, genellikle ΝΕΩΚΟΡΩΝ ya da ΔΙC ΝΕΩΚΟΡΩΝ; ΚΥΖΙ ifadeleri kent sikkeleri üzerinde yer alır. ΚΟΡΗ

²⁹⁵ Head, HN, 583.

ΚΩΤ€IPA'nın büstü (ya da Kore şeklindeki tasviriyile II. Faustina); Zeus; Poseidon; omphalos ile birlikte Apollo; Ares; Hermes; Nike tutan ΑΘΗΝΑ ΣΩΤΙΡΑ; Asklepios; oturur şekilde Hephaestos; panter üzerinde oturur şekilde Dionysos; panterler tarafından çekilen arabada Dionysos; panter beslerken Dionysos; Dans eden Satyr ve Nymph; Eros; Eirene ve Ploutos; Antinous; Artemis; kurucu ΚΥΖΙΚΟC, büst ve figürü; Cyzicus Tykhe'si; nehir tanrısı ΑΙΧΗΠΙΟC; Persephone'nin kaçırılması kente ait sikkelerde yer verilen tiplerden bazılarıdır. Magistratlar; Strategos, Archon, Trajan egemenliği döneminde Asya proconsulü Fuscus'tur. Kentte ΟΛΥΜΠΙΑ oyunları düzenlenir. Ephesos ve Smyrna ile kent ittifak sikkeleri darp etmiştir²⁹⁶.

Daha öncede ifade edildiği gibi, İmparator Aurelian ve Diocletian döneminde imparatorluğun para sistemini dengede tutmak amacıyla darphaneler ülkenin önemli birkaç noktasına yerleştirilir. Merkezden idare edilen darphanelerden biride Cyzicus'tur. Özgün tipik işçiliği ile varlığını kanıtlar. Bu özgünlük hem yazımı hem de portreleri etkiler. Sikkelerin yapısı Gallienus sikkelerinininkine başlangıçta benzer olmasına rağmen, ustalıkla yapılmış büstler kaybolur. Yüzler donuk ifadeli kabadır ve kafa sıklıkla oval ve taçtan çene noktasına kadar gereğinden fazla uzundur. Bu biçim Aurelian reformları sırasında az çok değiştirildi fakat bazı yönleri aynı şekilde kaldı. Bu özellikler Probus döneminde derece derece terk edilmesine rağmen, Probus sikkelerinin bazıları bu yönleri gösterir. İşçiliği Antioch ve Tripolis kadar doğulu özellik göstermez, fakat kolaylıkla merkez darphanelerden ayrılabilir. Kimliğinin saptanmasına, sıklıkla M (Moneta) ile kullanılan şehri ifade eden C'nin kullanımı yardım eder²⁹⁷. Tacitus ve Probus'un sikkeleri üzerinde, atölye işareti olarak ya Grek numaraları A-€ ya da Roma'ya ait P-V kullanıldı. Egemenlikleri döneminde atölyeler yediye yükseldi ve darphane işareti CM ya da MC, denetim işaretleri ile birlikte kullanıldı. Carus ve ailesi döneminde bir atölye kapatıldı. Değer işaretleri ile birlikte, A-ç Grek sayıları tarafından belirlenen altı atölye kaldı²⁹⁸. Bu dönemde

²⁹⁶ Head, HN, 527,528.

²⁹⁷ Mattingly-Sydenham, RIC V, 25, 26.

²⁹⁸ Carson, RmEmp, 268.

işçiliğin Antioch'a çok yaklaştığı görülür ve benzer darphane işaretleri kullanıldığı için sikkeleri ayırt etmek zordur²⁹⁹. Benzer kullanım M.S. 294'teki reformlardan önce Diocletian ve Maximian'ın *antoninianusları* üzerinde de vardır.

Önceden de belirtildiği üzere, M.S. 274'ten sonra hemen hemen bütün Roma sikkeleri, darphanenin hangi atölyesinde basıldığını gösteren işaretleri taşırlardı. Erken III. yy. boyunca bazı *antoninianusların* arka yüzlerindeki boşlukta Roma atölyelerini gösteren Roma rakamları (I-VI) yer alırdı. Atölye işaretlerinin çoğu, darphane işaretleriyle birleştirilmişti. Batı darphanelerinde, Latince P, S, T ve Q (prima, secunda, tertia, quarta) sırasıyla birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü ofisleri gösterirdi. Doğu darphanelerinde A, B, Γ, Δ.....IE (15. atölye)'ye kadar Grek rakamları kullanılmıştır. Buna göre Kat. No. 40'daki sikke üzerindeki ΚΓ, Cyzicus darphanesinin üçüncü atölyesine işaret eder.

6. 7. Roma Darphanesi (Kat. No. 23, 31)

Roma'da Octavian için Actium'dan önce ve sonraki yıllarda değerli metallere sikkeler basıldı. Yaklaşık M.Ö. 19-12 tarihlerinde değerli metalden darp edilen sikkeler üzerinde magistrat ismi görülür. Bu dönemden itibaren, aes basımı devam etmesine rağmen, Roma'da olasılıkla Caligula egemenliğine kadar altın ya da gümüş sikke darp edilmedi³⁰⁰. İlk defa Caligula altın sikkelerini de Roma'da basmaya başlayınca Roma, devlet sikkelerinin baskısı için kullanılan tek darphane olmuştur³⁰¹. Tiberius'tan Nero'ya kadar sikkelerin temelde dört atölye teşkilatında darp edildiğine dair işaretler vardır. Roma'nın bininci yıldönümünü kutlamak için darp edilen, atölye işareti olarak ya I'den VI'ya kadar Roma rakamlarını ya da A'dan Ç'ye kadar Grek numaralarını gösteren Philip'in *antoninianus* birimleri en geç 248'e tarihlendirilir. Valerian ve Gallienus'un ortak egemenliğinde antoninianuslar için altı atölye sisteminin darpları, sürekli olarak ilk dördü için P-Q, diğer ikisi için V ve VI

²⁹⁹ Mattingly-Sydenham, RIC V, 25, 26.

³⁰⁰ Carson, RmEmp, 247-248.

³⁰¹ Atlan, SidSikk, 25.

sayılarıyla belirtildi. Yaklaşık 264'te on ikiye yükselen atölyeler, Grek numaraları A-H, dokuzuncu yerine N ve diğerleri için X-XII sayıları ile gösterildi. Bu sistem M.S. 270'te Aurelian'ın ilk sikkeleri süresince devam etti. Aurelian egemenliği altında ilk kez darphaneye işaret eden R'ye yer verilir ancak imparatorun geç basımlarında kaybolur. Diocletian reformlarından itibaren Roma darphanesi sikkeleri hemen hemen istisnalar hariç darphane işareti R ile ifade edilir³⁰².

Darphanenin sikkeleri üzerinde; Roma pantheonunun tanrı ve tanrıçaları, Roma imparatorlarının erdemlerini, makam ve özel durumlarını ifade eden, politik yönü ağır basan personifikasyonlar ve imparatorların at üstünde, sunu yaparken, yöresel kıyafetlerle betimleri ya da benzer görünümleri yer verilen öncelikli tasvirlerdir.

Kat. No. 23'deki Philip³⁰³ ve Kat. No.31'deki Gallienus sikkeleri, lejantları ve tasvirleri ile Roma darphanesi serileri içerisinde değerlendirilir.

³⁰² Carson, RmEmp, 248.

³⁰³ Philip I'in altın ve gümüş sikkeleri üzerinde ön yüz yazısı olarak M.S. 244'ten 247'ye kadar IMP. M. IVL. PHILIPPVS AVG, 247'den egemenliğinin sonuna kadar IMP. PHILIPPVS AVG lejantı kullanılmıştır. Mattingly-Sydenham, RIC IV, 56.

7. SONUÇ

Tarihsel gelişim süreci içerisinde antik çağın güçlü kentlerinden biri haline gelen Tralleis, ancak Diodochlar mücadelesi döneminde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar sonrasında, Seleukoslar egemenliğini benimsemesiyle ilk kez bazı bronz sikkeler darp etmiştir. Kentte, M.Ö. 2. ve 1. yüzyıllarda çok sayıda gümüş *kistophor* ve bronz sikke basılmıştır. M.Ö. 129-126'da çıkan ayaklanmalarda, Aristonikos'u desteklediği gerekçesiyle ceza olarak Roma tarafından *kistophor* basımı yasaklanmış ve kent vergiye bağlanmıştır. Tralleis'te yeniden *kistophor* darbı ancak M.Ö. 58 yılından itibaren tekrar gerçekleşmiştir. Kentte Augustus döneminde başlayan imparatorluk dönemine ait sikke darpları ise, diğer şehirlerde olduğu gibi Gallienus döneminde devlet maliyesinde baş gösteren ekonomik kriz nedeniyle, M.S. 3. y.y.'ın üçüncü çeyreğinde son bulmuş ve sikke basma hakkı Diocletian döneminde kentlerden resmen geri alınmıştır.

Tralleis kazılarında tespit edilen Ephesos, Magnesia, Pergamon, Nysa, Cyzicus, Roma ve kentin kendi sikke darplarının, ön yüz yazıları; imparatorların isim, unvan ve elinde tuttuğu görevlerin sıralamasını gösterir. Roma darplı sikkelerde yazı Latince, şehir sikkeleri üzerinde, Hellen gelenek ve alışkanlıklarının bilinçli olarak sürdürülmesi ve canlı tutulması nedeniyle Grekçedir. 1, 2, 3 Kat. No.lu Ephesos ve 4 Kat. No.lu Pergamon darplı sikkeler üzerindeki Latince yazı ise imparatorluk adına yapılmış ayrı bir seriye işaret eder. Cyzicus, M.S. 3. yüzyılda yüksek enflasyon nedeniyle gerçekleştirilen reformlar sonucunda, merkezden idare edilen darphanelerden biri haline gelir. Dolayısıyla 39, 40 Kat. No.lu sikkeler üzerindeki yazı da Latince'dir. Tasvir ile paralellik gösteren arka yüz yazıları ise, imparatorun propagandasına ve bazı tarihsel olayları açıklamaya yöneliktir. Kent sikkeleri üzerindeki yazı genellikle darphanenin yerine işaret eden çoğul iyelik halinde kavim ve ilaveten bazı sikkeler üzerinde magistrat isim ve unvanlarını içerir.

Ön yüzlerde imparator ya da ailesinden bir kişinin portresi yer alır. Profilden tasvir edilen portre ya da büstler plastik sanatta izlenen stile uygun gelişim gösterir. Augustus'tan Nero'ya kadar idealist karakter gösteren üslup Nero'dan itibaren realist bir görünüm kazanır ve 2.yüzyıl sonlarından itibaren gerileyen portre sanatı 39, 40 Kat. No.lu sikkelerde de izlendiği üzere Diocletian'dan itibaren gerçek kimliğini yitirir. 32, 33, 34, 35, 36, 37 Kat. No.lu sikkelerde olduğu gibi imparatorluğa ait isim ya da portreye yer vermeyen yarı özerk şehir sikkeleri çok farklı ön yüz tipi-yurttaşların kişileştirilmiş başlarını- sergiler. Bununla birlikte Roma Senatosu'nun, yerel senatonun ve consulün başları yarı özerk şehir sikkeleri üzerindeki en yaygın tasvirlerdir. Arka yüz tasvirleri ise devletin resmi yaşamı, iç ve dış politika gibi farklı konulara eğilimi ile zengin bir anlatıma sahiptir. Tralleis kazılarında tespit edilen şehir sikkelerinde de izlendiği gibi, şehir darpları, yerel konular ile büyük tanrılar arasında değişen çeşitli ilginç tipler gösterir ve kullanılan tasvirlerin büyük çoğunluğu, sikkeleri darp eden şehre işaret eder.

Bakır ya da bakır alaşımı bronz veya pirinç gibi değersiz metallere darp edilen Grek İmparatorluk sikkeleri, birkaç küçük darphane haricinde, çoğunlukla geç dönemde, değer işareti taşımaz. Sikkelerin büyük çoğunluğunun birimi belirlenememektedir. Şehir darplarında esas metal bronz olmasına rağmen, birkaç darphane ile sınırlı gümüş basımlarda görülmektedir. Kat. No. 4'teki sikke ağırlığı ve çapı ile bir *kistophordur*. Çaplarının, ağırlığının ve alaşımının niteliği ile Kat. No. 1, 2, 3'teki sikkelerin birimi as olarak belirlenir. Kat. No. 23, 31, 39, 40'daki sikkeler ise şua taçlı birim olarak da ifade edilen iki *denarius* değerinde olan *antoninianustur*. Bu sikkelerde de görüldüğü üzere ekonomide yaşanan krizlere paralel olarak içi tamamıyla bakır olan *antoninianusun* gümüş üzerinde ince bir tabaka halinde yer almıştır. Ekonomideki gelişim ve devlet maliyesinde yaşanan krizler darp hacmi, birimler, düzenlenen ayarlar ve ağırlıklar ile anlaşılmaktadır. Özellikle *antoninianuslarda* izlenen gümüş oranının azalması ekonominin içinde yer aldığı bunalımı açıklayan unsurlardan biridir.

Ephesos, Magnesia, Nysa, Pergamon ve Tralleis darphaneleri, çoğul iyelik halinde verilen kavim ismi, ana tip ve yazılarıyla birbirinden ayrılır. 1, 2, 3 Kat. No.lu Ephesos, 4 Kat. No.lu Pergamon, 23 ve 31 Kat. No.lu Roma darplı sikkeler üzerinde, darphaneye işaret eden herhangi bir yazıya yer verilmemesine rağmen, tasvirler darphanenin karakteristik özelliklerini verir. Aurelian döneminden itibaren devlet sikkeleri üzerinde darphane ve atölyelerinin isimleri yer alır. 40 Kat. No.lu Cyzicus sikkesi üzerinde yer verilen darphanenin üçüncü atölyesine işaret eden ΚΓ harfleri bu uygulamanın bir sonucudur.

Strabon'un ifade ettiği gibi, Tralleis'in, Menderes'in kuzey güzergahı boyunca uzanan ünlü Smyrna, Ephesos, Magnesia, Nysa ana yolu üzerinde yer alması, sınırlı tedavüllerine rağmen farklı şehir darplarının Tralleis'te tespitine açıklık getirir. Kentler arasında yiyecek maddesi ve malzeme satın alınımından, para yardımlarına, armağanlara kadar uzanan bir dizi dış ödeme, borç alıp verme ve bireysel hareketler sikkelerin dolaşımını açıklar. Gallienus döneminden itibaren şehir darplarının sona ermesiyle Cyzicus gibi merkezi sistemin bir parçası olan darphanelerin sikkelerinin tedavülü yaygın bir geçerlilik kazanır. Dolayısıyla kentte Cyzicus sikkesinin bulunması bu yaygın tedavülün bir sonucudur. İmparatorluğun ise sikke dağıtımında önemli bir rolü ve yaygın bir dağıtım alanı vardır. Kentte tespit edilen Roma darplı sikkeler ayrıca Roma'nın propagandasının ve ideolojisinin bir göstergesi, kentler açısından devlet sikkelerinin kullanımı, otoritenin gücünün ve ait olma iddiasının bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Kent devleti örneğinde ise, bazı askeri ve dış ödemeler dışında, böyle büyük oranda bir dağıtım söz konusu değildir.

Çeşitli şekillerde dünyanın farklı müze ve koleksiyonlarında kent darplarının yer almasına rağmen, sistemli kazılar sonrasında tespit edilen sikkelerinin düzenli tanım, tasnif ve değerlendirilmesi ilk kez yapılmıştır. Tralleis'de tespit edilen basımlarında işaret ettiği gibi, tasvirleriyle bir devletin siyasal ve kültürel kimliğini ifade eden, kronolojiye olan katkıları ile sikkeler sadece ekonomik anlamda bir değişim aracı değil, özellikle devletlerin ve imparatorların çıkarlarına yönelik,

propagandanın bir parçası olarak da kullanım görmüşlerdir. Dolayısıyla kentin kültürel kimliğine dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Tarihsel ve sosyal olayları, ayrıca dilekleri üzerlerindeki tasvir ve yazılarla ifade eden sikkeler, ağırlık ve birimleri ile de ekonomik yapıyı irdelemede etkin olmuştur.

KATALOG

Katalog, sikkelerin kronolojik sırasına göre aşağıdaki kısaltmalar kullanılarak düzenlenmiştir. Aydın Müzesi deposunda yer aldığı için 3 ve 32 Kat. No.lu sikkelerin ağırlık ve kalıp yönü belirlenememiştir.

MüzEnv	: Aydın Müzesi envanter numarası
KzEnv	: Tralleis Kazısı envanter numarası
KzEtü	: Tralleis Kazısı etüt numarası
TRL	: Tralleis
Teknik Bilgiler	: AE = Bronz Kmk= Kontrmark
Birim	: Kist = Kistophor Ant = Antoninianus
Kalıp Yönü	: ↑↓
Çap	: (...) mm.
Ağırlık	: (...) gr.
Bul Yer	: Buluntu yeri
Darph	: Darphane
ÖnYüz	: Ön yüz yazı ve resmi
ArYüz	: Arka yüz yazı ve resmi
DarpTar	: Sikkenin darp ediliş tarihi
Kaynak	: Kaynakça

1- Augustus

KzEnv	: TRL 98, 124 (Si 1). AE, As, ↑, 23 mm, 9.45 gr.
Bul Yer	: Arsenal II. kat I. tonoz önü.
Darph	: Ephesos.
Ön Yüz	: CAESAR İmparatorun baş portresi, sağa.
Ar Yüz	: AVGVSTVS, defne çelenk içinde.
Darp Tar	: M.Ö. 25.
Kaynak	: RIC I, 486.

2- Augustus

KzEtü	: TRL 99, 777 (Si 55). AE, As, ↑, 24mm, 10.70 gr.
Bul Yer	: Arsenal önü dolgu toprak.
Darph	: Ephesos.
Ön Yüz	: [CA]ESAR İmparatorun baş portresi, sağa.
Ar Yüz	: Korozyonludur.
Darp Tar	: M.Ö. 25.
Kaynak	: RIC I, 486.

3- Augustus

KzEnv	: TRL 00, 1239 (Si 3). AE, As, 27 mm.
Bul Yer	: GYMB, doğu-batı Roma Yolu üzeri, kod 143.74.
Darph	: Ephesos
Ön Yüz	: CAESAR

	İmparatorun baş portresi, sağa.
Ar Yüz	: AVGVSTVS, defne çelenk içinde.
Darp Tar	: M.Ö. 25.
Kaynak	: RIC I, 486.

4- Augustus

KzEnv-MüzEnv	: TRL 01, 1776 (Si 25)-23727. AR, Kist., ↑, 25mm, 11. 73gr.
Bul Yer	: GYMB III no.lu açma, Roma Yolu'nun güneybatısı, kod 145.65.
Darph	: Pergamon.
Ön Yüz	: [IMP] IX [TR PO IV] İmparatorun baş portresi, sağa.
Ar Yüz	: [SPR SIGNIS RECEPTIS], üç satır şeklinde zafer takının ortadaki açıklığında; [IMP IX TR] PO IV, zafer takının üzerinde ve üstte quadriga.
Darp Tar	: M.Ö. 19-18.
Kaynak	: RIC I, 508.

5- Antoninus Pius

KzEnv	: TRL 98, 242 (Si 4). AE, ↑, 25mm, 10.41 gr.
Bul Yer	: Vomitarium (V1), kod 149.03, in-situ.
Darph	: Nysa
Ön Yüz	: AVTO [KAICAP AΔPIA] ANTΩ[N∈INOC] İmparatorun defne çelenkli büst portresi, sağa.
Ar Yüz	: NYCA∈ΩN Kore, asa ile, ayakta, vücut cepheden, baş sola.

Darp Tar : M.S. 138-161

Kaynak :

6- Antoninus Pius

KzEtü : TRL 02, 2151 (Si 85).

AE, ↓, 25mm, 10.03 gr.

Bul Yer : GYMB II no.lu açma su deposu.

Darph : Nysa

Ön Yüz : [AVTO] KAI[CAP] AΔPIA [ANTΩN∈INOC]
İmparatorun defne çelenkli baş portresi, sağa.

Ar Yüz : KO[PH] [NV]CA∈ΩN

Kore, asa ile, ayakta, vücut cepheden, baş sola.

Darp Tar : M.S. 138-161

Kaynak : SNGLydien, 366.

7- Antoninus Pius

KzEtü : TRL 02, 2187 (Si 121).

AE, ↑, 32 mm, 15.97 gr.

Bul Yer : GYMB villa yüzey toprağı.

Darph : Tralleis.

Ön Yüz : [TITOC AΛIIOC KAIC] ANTΩN∈INOC
İmparatorun defne çelenkli baş portresi, sağa.

Ar Yüz : ∈ΠΙ ΠΟΠΛΙΟV ΓΡΑΜ ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ

Ayakta; başak, haşhaş, asa ile Demeter ve asa ile Kore, aralarında altar.

Darp Tar : M.S. 138-161.

Kaynak : SNGLydien, 747; BMCLydia, 143.

8- Antoninus Pius

KzEnv	: TRL 02, 2081 (Si 15). AE, ↓, 32 mm, 21.66 gr.
Bul Yer	: GYMB II no.lu açma su deposu.
Darph	: Nysa
Ön Yüz	: [AV] KAI AΔPI AN[TΩNЄINOC] İmparatorun defne çelenkli büst portresi, sağa.
Ar Yüz	: NYCAЄΩN Tanrı Men, ayakta, vücut cepheden, baş sola; başında Frig başlığı, sol elinde asa, sağ elinde çam kozalağı ile.
Darp Tar	: M.S. 138-161.
Kaynak	:

9- Marcus Aurelius

KzEnv	: TRL 98, 126 (Si 3). AE, ↑, 25 mm, 9.13 gr.
Bul Yer	: Vomitorium (V1), kod 149.29, in-situ.
Darph	: Nysa
Ön Yüz	: [AV K M]AVP ANTΩ[NINOC] İmparatorun defne çelenkli büst portresi, sağa.
Ar Yüz	: NYCAЄΩN Kore, asa ile, ayakta, vücut cepheden, baş sola.
Darp Tar	: M.S. 161-180.
Kaynak	: SNGLydien, 369; SNGvAul, 3048.

10- Marcus Aurelius

KzEtü	: TRL 99, 2190 (Si 124). AE, ↓, 24mm, 8.91 gr.
--------------	---

Bul Yer	: Arsenal Sur.
Darph	: Tralleis
Ön Yüz	: [AV KAI ANTΩNЄINOC] İmparatorun defne çelenkli büst portresi, sağa.
Ar Yüz	: [ЄIII ЄVAPЄCTOV ΓPA] TPA[ΛΛIANΩN] Nehir tanrısı uzanır şekilde, elinde kamış ile.
Darp Tar	: M.S. 161-180
Kaynak	: SNGLydien, 756.

11- Commodus

KzEtü	: TRL 00, 2189 (Si 123). AE, ↓, 34 mm, 19.27 gr.
Bul Yer	: 739. ada 35. parsel, yüzey toprağı.
Darph	: ?
Ön Yüz	: Aşınmış. İmparatorun defne çelenksiz büst portresi, sağa. Sağ alandaki kmk.: belirsiz.
Ar Yüz	: Aşınmış; ayakta iki insan figürü.
Darp Tar	: M.S. 177-192
Kaynak	:

12- Crispina

KzEnv	: TRL 02, 2085 (Si 19). AE, ↑, 23 mm, 7.56 gr.
Bul Yer	: Arsenal ana tünel dolgusu.
Darph	: ?
Ön Yüz	: Aşınmış. Crispina'nın büst portresi, sağa.
Ar Yüz	: Aşınmış.

Darp Tar : M.S. 177-183.

Kaynak :

13- Septimius Severus

KzEnv-MüzEnv : TRL 01 1775 (Si 24)-23726.

AE, ↓, 40 mm, 37.53 gr.

Bul Yer : B 12 no.lu dükkan önü, kod 149.30.

Darph : Tralleis.

Ön Yüz : [AY KAI] CЄΠTI [CЄOVHPOC ΠЄ].

İmparatorun defne çelenkli, büst portresi, sağa.

Ar Yüz : [CYN OΛYMPIIKH ΓP] ΓAYΠTOY CYN [ΠYΘIKH]

Kesimde, TPAAΛIANΩN.

Ayakta; Olympia topluluğunu ifade eden figür, hurma dalı ile; Pythia topluluğuna işaret eden figür, elma ile, ortada altar.

Darp Tar : M.S. 193-211.

Kaynak : SNGvAul, 3289; Kraft, Kaiserzeitlichen, tafel 62, 2b.

14- Caracalla

KzEtü : TRL 01, 2188 (Si 122).

AE, ↑, 28 mm, 11.30 gr.

Bul Yer : GYMB III no.lu açma alanı, kod 146.85.

Darph : ?

Ön Yüz : ...ANTΩNЄINΩC

İmparatorun defne çelenkli büst portresi, sağa. Sağ alanda iki kmk.: belirsiz.

Ar Yüz : Aşınmış.

Darp Tar : M.S. 198-217

Kaynak :

15- Caracalla

- KzEnv-MüzEnv** : TRL 02, 2082 (Si 16)-24335.
AE ↓, 17 mm, 2.42 gr.
- Bul Yer** : GYMB II, 24 no.lu mekan, kod 143.77.
- Darph** : Ephesos.
- Ön Yüz** : ...[ANTΩN]€INΩC A
İmparatorun büst portresi, sağa.
- Ar Yüz** : €Φ[€]CIΩ[N]
Ephesos Artemis kült heykelini içerir şekilde tasvir edilen Ephesos Artemis Tapınağı, önden.
- Darp Tar** : M.S. 198- 217.
- Kaynak** :

16- Geta

- KzEtü** : TRL 02, 2103 (Si 37).
AE, ↓, 18mm, 3.47 gr.
- Bul Yer** : GYMB I no.lu açma alanı, Bizans yol duvarı yanı, kod 144.55.
- Darph** : Ephesos
- Ön Yüz** : Γ€TAC [KAI]
İmparatorun defne çelenkli büst portresi, sağa.
- Ar Yüz** : €Φ€[CIΩN]
Geyik, sağa doğru hareket eder şekilde.
- Darp Tar** : M.S. 209-212.
- Kaynak** : BMCİonia, 288; Lindgren-Kovacs, AsiaMinor, 468.

17- Julia Maesa

- KzEnv** : TRL 98, 244 (Si 10).

	AE, ↑, 22 mm, 4.94 gr.
Bul Yer	: Akrapol Bizans yapısı.
Darph	: Nysa.
Ön Yüz	: IOY MA[ICA] C€ BA Julia Maesa'nın büst portresi, sağa
Ar Yüz	: NYCA€ΩN Men; ayakta, vücut cepheden, baş sola; sol elinde asa, sağ elinde çam kozalağı ile.
Darp Tar	: M. S. 218-222.
Kaynak	:

18- Julia Mamaea

KzEnv-MüzEnv	: TRL 99, 359 (Si 16), 23742. AE, ↑, 18 mm, 2.72 gr.
Bul Yer	: GYM açma alanı, B3 dükkan önü.
Darph	: Tralleis.
Ön Yüz	: IOV[ΛIA] MAMA[€A] Julia Mamaea'nın büst portresi, sağa
Ar Yüz	: TPAΛΛIANΩN Bereket boynuzu.
Darp Tar	: M. S. 222-235.
Kaynak	:

19- Maximinus I

KzEnv-MüzEnv	: TRL 01, 1777 (Si 26)-23728. AE, ↘, 16 mm, 2.50 gr.
Bul Yer	: GYMB I açma alanı.
Darph	: Magnesia.
Ön Yüz	: [ΓI OYH MA€]IMEINOC.

İmparatorun defne çelenkli büstü, sağa.

- Ar Yüz** : ΜΑΓΝΗΤΩΝ.
Tykhe, vücut cepheden, baş sola; sol elde bereket boynuzu, sağ elde dümen.
- Darp Tar** : M.S. 235-238.
- Kaynak** : Kraft, Kaiserzeitlichen, tafel 16, 55b.

20- Gordian III

- KzEnv-MüzEnv** : TRL 00, 1753 (Si 2)-23704.
AE, ↓, 16 mm, 2.86gr.
- Bul Ye** : Arsenal doğu açma, apsis dışında, kod 157.48.
- Darph** : Ephesos.
- Ön Yüz** : ΓΟΡ[Δ]ΙΑΝ[ΟC] [C∈B]
İmparatorun defne çelenkli büst portresi, sağa.
- Ar Yüz** : ∈Φ∈[C]I[QN].
Tanrıça Artemis, sağa; sadağından ok çeker şekilde ve sol elinde yay ile.
- Darp Tar** : M.S. 238-244.
- Kaynak:**

21- Gordian III

- KzEnv-MüzEnv** : TRL 01, 1788 (Si 34)-23736.
AE, ↓, 22 mm, 2.19 gr.
- Bul Yer** : GYMB II no.lu açma, kod 146.62.
- Darph** : Tralleis.
- Ön Yüz** : [ΓΟΡΔΙ]ΑΝΟC C∈B
İmparatorun defne çelenkli büst portresi, sağa.
- Ar Yüz** : ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ
Vazo içerisinde iki buğday başağı ve haşhaş kozası.

Darp Tar : M.S. 238-244.

Kaynak :

22- Gordian III

KzEnv : TRL 02, 2088 (Si 22).

AE, ↓, 21 mm, 4.61 gr.

Bul Yer : Arsenal, ana tünel dolgu.

Darph : Ephesos.

Ön Yüz : [AYTK M ANT Γ]OPΔIANOC

İmparatorun paludamentumlu büstü, sağa. Boyunda
kmk: belirsiz.

Ar Yüz : €Φ€CIΩN.

Nehir Tanrısı, uzanır şekilde, kamış ile.

Darp Tar : M.S. 238-244.

Kaynak : Kraft, Kaiserzeitlichen, tafel 20, 84a.

23- Philip I

KzEnv : TRL 02, 2086 (Si 20).

AE, Ant., ↑, 24 mm, 11.28 gr.

Bul Yer : Arsenal, ana tünel dolgu.

Darph : Roma

Ön Yüz : IMP M IVL PHILIPPVS AVG.

İmparatorun ışın taçlı, büst portresi sağa.

Ar Yüz : VICTORIA AVG SC.

Victoria, vücut cepheden, baş sola; sağ elinde
çelenk, sol elinde palmiye dalı.

Darp Tar : M.S.244-247.

Kaynak : RIC IV, 50 b.

24- Trajan Decius

- KzEnv-MüzEnv** : TRL 01, 1761 (Si 10)-23712.
AE, ↓, 17 mm, 2.77 gr.
- Bul Yer** : GYMB IV no.lu açma alanı, 23 no.lu mekan, kod 146.85.
- Darph** : Ephesos.
- Ön Yüz** : AY[T TPAIAN]OC Δ€KIOC.
İmparatorun defne çelenkli büst portresi, sağa.
- Ar Yüz** : €Φ€CΙΩN.
Geyik figürü, sağa.
- Darp Tar** : M.S. 249-251.
- Kaynak** : Kraft, Kaiserzeitlichen, tafel 24, 124a.

25- Valerian I

- KzEnv-MüzEnv** : TRL 01, 1787 (Si 33)-23735.
AE, ↓, 26 mm, 9.47 gr.
- Bul Yer** : GYMB III no.lu açma alanı, kod 144.70.
- Darph** : Ephesos.
- Ön Yüz** : [AV] K[AI Π]O[V ΛIKI] OVAΛ€PIANOC [C€B].
İmparatorun defne çelenkli büst portresi, sağa.
- Ar Yüz** : APT€MI[C €Φ€CIA]
Tanrıça Artemis, sağa; sağ elinde yay, yanında köpek tasviri ile.
- Darp Tar** : M.S. 253-260.
- Kaynak** :

26- Valerian I

- KzEtü** : TRL 02, 2168 (Si 102).

	AE, ↓, 27 mm, 4.10 gr.
Bul Yer	: Arsenal, ana tünel dolgu.
Darph	: Tralleis.
Ön Yüz	: [AVT K ΠO ΛIKINN BAΛEPIANOC] İmparatorun defne çelenkli büst portresi, sağa.
Ar Yüz	: [EΠI ΓP M] AVP XAPMIΔOC TPALLIANΩN Tanrıça Athena, vücut cepheden, baş sola dönük, miğferli, sol elinde mızrak, sağ el yere dayalı kalkan üzerinde.
Darp Tar	: M.S. 253-260.
Kaynak	: SNGLydien, 776.

27- Gallienus

KzEtü	: TRL 02, 2100 (Si 34). AE, ↓, 22mm, 4.83 gr.
Bul Yer	: GYMB I açma alanı, yol üzeri, kod 144. 84.
Darph	: ?
Ön Yüz	: AVT K ΠO ΛI ΓAΛΛI[HNOC] İmparatorun defne çelenkli büst portresi, sağa.
Ar Yüz	: Ephesos Artemis'i aşınmış.
Darp Tar	: M.S. 253-268.
Kaynak	:

28- Gallienus

KzEtü	: TRL 02, 2105 (Si 39). AE, ↓, 21 mm, 3.29 gr.
Bul Yer	: Arsenal, ana tünel dolgu.
Darph	: Ephesos.
Ön Yüz	: AVT K ΠOC ΛIK ΓAΛΛIHNOC.

İmparatorun defne çelenkli büst portresi, sağa.

Ar Yüz : [εΦεCΙΩ]N Γ NεΩ[KOPΩN].

Korozyonludur.

Darp Tar : M. S. 253-268.

Kaynak :

29- Gallienus

KzEtü : TRL 02, 2170 (Si 104).

AE, ⚡, 22 mm, 3.43 gr.

Bul Yer : Arsenal, ana tünel dolgu.

Darph : Tralleis.

Ön Yüz : Α Π Ο Λ Ι Γ Α Λ Λ Ι Η Ν Ο Σ Κ Α Ι.

İmparatorun defne çelenkli büst portresi, sağa.

Ar Yüz : Τ Ρ Α Λ Λ Ι Α Ν [Ω] Ν.

Tanrıça Artemis, sağa; sadağından ok çeker şekilde ve sol elinde yay ile.

Darp Tar : M. S. 253-268.

Kaynak : BMCLydia, 196.

30- Gallienus

KzEnv-MüzEnv : TRL 02, 2083 (Si 17)-24336.

AE, ⚡, 28 mm, 7.27 gr.

Bul Yer : GYMB III no.lu açma alanı, 39 no.lu mekan taban üzeri, kod 144.34.

Darph : Ephesos.

Ön Yüz : Α Β Τ Κ Π Ο Λ Ι Κ Ι Ν Γ Α Λ Λ Ι Η Ν Ο Σ.

İmparatorun defne çelenkli, paludamentumlu büstü, sağa.

Ar Yüz : ε Φ ε C Ι Ω Ν Γ Ν ε Ω Κ Ο Ρ Ω Ν.

Tanrıça Artemis, sağa; sadağından ok çeker şekilde ve sol elinde yay ile.

Darp Tar : M. S. 253-268.
Kaynak : Kraft, Kaiserzeitlichen, tafel 27, 150a.

31- Gallienus

KzEnv-MüzEnv : TRL 02, 2084 (Si 18)-24337.
 AE, Ant., ⚡, 19 mm, 2.78 gr.
Bul Yer : GYMB IV açma alanı, 41 no.lu mekan, kod 144.15.
Darph : Roma.
Ön Yüz : [GALLI]ENVVS AVG.
 İmparatorun şua taçlı, paludamentumlu, büst portresi, sağa.
Ar Yüz : DIANA CONS [AVG].
 Geyik, sola.
Darp Tar : M.S. 253-268.
Kaynak : RIC V, 178; Voegtli, Pergamon, 657.

32-

KzEnv : TRL 00, 1238 (Si 2).
 AE, 21 mm.
Bul Yer : GYMB I açma alanı, A2/A3 duvar boşluğu önü.
Darph : Tralleis.
Ön Yüz : IEPOΣ ΔΗΜΟΣ.
 Demos başı, defne çelenkli, sağa.
Ar Yüz : ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ.
 Tykhe, vücut cepheden, baş sola; sol elde bereket boynuzu, sağ elde dümen.
Darp Tar : M.S. 3. y.y.
Kaynak : BMCLydia, 105; SNGLydien, 730.

33-

- KzEnv-MüzEnv** : TRL 02, 2073 (Si 7)-24329.
AE, ↓, 22mm, 5.14 gr.
- Bul Yer** : GYMB II açma alanı, 30 no.lu mekan, kod 144.10.
- Darph** : Tralleis.
- Ön Yüz** : ΙΕΡΟΣ ΔΗΜΟΣ.
Demos başı, defne çelenkli, sağa.
- Ar Yüz** : ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ.
Taç, ortasında yer alan kuşakta, ΠΥΘΙΑ yazısı.
- Darp Tar** : M.S. 3. y.y.
- Kaynak** : BMCLydia, 109; SNGLydien; 732

34-

- KzEtü** : TRL 02, 2175 (Si 109)
AE, ↑, 22mm, 4.36 gr.
- Bul Yer** : Arsenal, ana tünel dolgu.
- Darph** : Tralleis.
- Ön Yüz** : [ΙΕΡΟΣ] ΔΗΜΟΣ.
Demos başı, defne çelenkli, sağa.
- Ar Yüz** : [ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ].
Taç, ortasında yer alan kuşakta, ΠΥΘΙΑ yazısı
belirsiz.
- Darp Tar** : M.S. 3. y.y.
- Kaynak** : BMCLydia, 109; SNGLydien, 732.

35-

- KzEtü** : TRL 02, 2171 (Si 105).
AE, ↓, 20mm, 4.01 gr.

Bul Yer	: Arsenal, ana tünel dolgu.
Darph	: Tralleis.
n Yüz	: IEPOΣ [ΔHM]OΣ. Demos başı, defne çelenkli, sağa.
Ar Yüz	: TPA[ΛLIANΩN]. O [Λ]VM ΠIA yazısı  satır halinde, defne elenk içinde.
Darp Tar	: M.S. 3. y.y.
Kaynak	: BMCLydia, 108

36-

KzEt	: TRL 02, 2169 (Si 103). AE, ↓, 20mm, 2.04 gr.
Bul Yer	: Arsenal, ana tünel dolgu.
Darph	: Tralleis.
n Yüz	: [IEPOΣ ΔHM]OΣ. Demos başı, defne çelenkli, sağa.
Ar Yüz	: [TPAΛΛ]IAN[Ω]N. Tykhe, vücut cepheden, başı sola; sol elde bereket boynuzu, sağ elde dmen.
Darp Tar	: M.S. 3. y.y.
Kaynak	: BMCLydia, 105; SNGLydien, 730.

37-

KzEnv	: TRL 02, 2087 (Si 21). AE, ↓, 21mm, 3.42 gr.
Bul Yer	: Arsenal, ana tünel dolgu.
Darph	: Tralleis.
n Yüz	: IEPOΣ Δ[H]MOΣ.

- Demos başı, defne çelenkli, sağa.
- Ar Yüz** : ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ.
Taç, ortasında yer alan kuşakta, ΠΥΘΙΑ yazısı.
- Darp Tar** : M.S. 3. y.y.
- Kaynak** : BMCLydia, 109; SNGLydien, 732.

38-

- KzEtü** : TRL 02, 2172 (Si 106).
AE, ↓, 18mm, 3.02 gr.
- Bul Yer** : Arsenal, ana tünel dolgu.
- Darph** : Tralleis
- Ön Yüz** : Korozyonludur.
İmparatorun büst portresi, sağa.
- Ar Yüz** : ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ
Ayakta bir tanrıça, sol elinde küre (?).
- Darp Tar** : ?
- Kaynak** :

39- Diocletian

- KzEtü** : TRL 99, 2191 (Si 125)
AE, Ant., ↓, 20 mm, 1.94 gr.
- Bul Yer** : Arsenal önü dolgu.
- Darph** : Cyzicus.
- Ön Yüz** : IMP CC [VAL DIOCLETIANVS PF] AVG.
İmparatorun şua taçlı büst portresi, sağa.
- Ar Yüz** : [CONC]ORDIA MI[LITVM].
İmparator (solda), karşısındaki Jupiter'den (sağda) Victoria alıyor; her ikisi de ayakta ve asa taşıyor.

Darp Tar: M.S. 295-299.

Kaynak: RIC VI, 15a-16a; Tekin, GrekRomSikk, 756.

40- Diocletian

KzEnv-MüzEnv : TRL 02, 2072 (Si 6)-24328.

AE, Ant., ↓, 21mm, 2.84 gr.

Bul Yer : GYMB II açma alanı, 24 no.lu mekan, kod 144.35.

Darph : Cyzicus.

Ön Yüz : IMP CC VAL DIOCLETIANVS PF AVG.

İmparatorun şua taçlı büst portresi, sağa.

Ar Yüz : CONCORDIA MI[LITVM].

İmparator (solda), karşısındaki Jupiter'den (sağda) Victoria alıyor; her ikisi de ayakta ve asa taşıyor.

Aralarında; KΓ.

Darp Tar : M.S. 295-299.

Kaynak : RIC VI, 15a-16a; Tekin, GrekRomSikk, 756.